

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT FAKÜLTESİ
TÜRK İKTİSAT TARİHİ ANABİLİM DALI

SELİM III DÖNEMİNDE
İSTANBUL'DA
İKTİSADİ HAYAT
(1789 - 1807)

(DOKTORA TEZİ)

SALİH AYNURAL

TEZ DANIŞMANI :

PROF. DR. HÜSEYİN ÖZDEĞER

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Kabul edilmiştir
6-6-1989
Hüseyin Özdeğer

İSTANBUL 1989

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I-V
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VII-VIII
KAYNAKLAR	IX-XIV
GİRİŞ	XV-XXIII

I.BÖLÜM

İSTANBUL'UN İAŞESİ	1-77
A.İSTANBUL'UN İAŞESİNDE ÖZEL SEKTÖRÜN VE DEVLETİN ROLÜ	3-46
1.Özel Sektörün Rolü	3-16
a.Un Kapanı Tüccarları	3-5
i.Un kapanı tüccarlarının mübayaası edeceği hububatın fiyatlarının belirlenmesi	5-6
ii.Un kapanı tüccarlarının devlet tarafından desteklenmesi	7-8
iii.Mübayaası edilen hububatın un kapanına gelmesi ve hububatın dağıtımı	8-10
b.Yağ ve Bal Kapanı Tüccarları	10-16
i.Kapan tüccarlarının nizamları	10-14
ii.Yağ ve bal kapanlarına nazır tayini ve nazırın fonksiyonları	14-15
iii.Kapan tüccarlarının ortaklığının fesh edilmesi	15-16
2.İstanbul İçin Hububat Mübayaasında Devletin Rolü	16-46
a.Devletin Zahir Tertibi ve Tanzimi	17-38
b.Zahire Nezaretinin Kuruluşu ve Fonksiyonları	38-40
c.Zahire Nezareti'nin Kuruluşundan Sonra Tersene-i Amire Ambarları ve Bu Ambarlardan Verilen Zahir Miktarı	40-43

d.Zahire İhraç Yasağı	43-46
B.UNKAPANINDAN VE DEVLET AMBARLARINDAN GEREKLİ HUBUBATIN DEĞİRMENLERE TEVZİİ	46-53
1.Değirmenler ve Nizamları	46-53
a.Fırın Değirmenleri	47-48
b.Uncu Değirmenleri	48-53
C.DEĞİRMENLERDEN GEREKLİ UN'UN FIRINLARA TEVZİİ FIRINLARDA İMÂL EDİLEN MAMÜLLER VE FIRINCI ESNAFININ NİZAMLARI	53-77
1.Ekmekci(Habbazan) Fırınları ve Nizamları	53-62
2.Francalacı Fırınları ve Nizamları	62-66
3.Simitci ve Çörekci Fırınları ve Nizamları	66-71
4.Ordu Fırınları ve Nizamları	71-72
5.İskemleci ve Tablâkârların Fırınlarla Olan İlişkileri ve Nizamları	72-74
6.Fırıncı ve Değirmenci Esnafının Devlete ve Kapan Tüccarlarına Olan Borçları	74-77

II.BÖLÜM

İSTANBUL'UN İKTİSADİ HAYATI

İÇERİSİNDEKİ ESNAF TEŞKİLATININ YERİ	77-110
A.ESNAFIN HİYERARŞİK YAPISI VE MERKEZİ OTORİTE İLE İLİŞKİLERİ	77-91
1.Usta, Kalfa ve Çırak İlişkileri	77-80
2.Esnaf İçi Yöneticileri ve Fonksiyonları	80-87
3.Esnafla Merkezi Otorite İlişkileri	87-91
B.ESNAF NİZAMI VE ESNAFIN BAZI MESELELERİ	91-110
1.İstanbul'a Getirilen Malların Belirli İskelelere ve Hanlara İndirilme Mecburiyeti	91-93

2.Esnefin Mal Alış İmtiyazı	93-95
3.Esnefin Mal Alış Nizamları	95-97
4.Esnefin Sermaye Temini	97-98
5.Bazı Esnaf Teşekküllerinin Bir Arada Bulunma Mecburiyeti	98-100
6.İmâlatda Kalite ve Standardizasyon	100-101
7.Yan Ürün Oluşturan Esnafın Bu Ürünleri Belirli Esnaf Teşekküllerine Verme Zorunluluğu	101-102
8.Esnafda İhtisaslaşma	102-103
9.Esnaf İçi Rekabet	103-104
10.Esnafda Kefalet Sistemi	104-105
11.Esnefin Borçlarının Taksite Bağlanması	105-106
12.Esnefin Kira Meselesi	106-108
13.Esnefin Nizamsız Davranışları ve Uygulanan Cezalar	108-110
C.ESNAFIN ALIM VE SATIM TEKELİ (İNHİSÂR-I BEY' VE SİRÂ) VE GEDİK HAKKI	110-124
1.Bazı Maddelerde Esnafın Alım ve Satım Hakkının Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler	110-115
2.Gedikler ve Yeni Gedik Hakkı Elde Edilmesi	115-123
a.İhtiyaç Üzerine Gedik Hakkı Tanınması	118-119
b.Selâtin Vakıflara Gedik Hakkı Tanınması	119-120
c.Daha Ucuza İmâl Teminatı Veren Kalfalara Gedik Hakkı Tanınması	120-121
d.Parklı Teknik Kullananlara Gedik Hakkı Tanın- ması	121-123
3.Mahlul Gedik	123-124

III.BÖLÜM

İSTANBUL'DA FİYATLAR VE FİYAT HAREKETLERİ	124-167
A.FİYATLARIN TESBİTİ VE FİYAT HAREKETLERİNE YOLAÇAN SEBEPLER	126-139
1.Fiyatların Tesbiti	126-129
2.Fiyatların Tekrar Düzenlenmesi	129-131
3.Fiyat Hareketlerinin Sebepleri	131-139
a.Arz ve Taleple İlişkili Olarak Fiyat Hareketleri	131-133
b.Hammadde Fiyatlarındaki Değişmelerin Mamûlmadde Fiyatlarına Etkisi	133-135
c.Karaborsa Olaylarının Fiyatlara Etkisi	135-138
d.Nakliyat Maliyetinin Fiyatlara Yansıması	138-139
e.İstanbul'a Gelen Mallardan Alınan Vergilerin ve Komisyonların Fiyatlara Etkisi	139
B.GIDA MADDELERİ FİYATLARI	140-154
1.Un Fiyatları	140-142
2.Ekmek Fiyatları	142-144
3.Simit ve Çörek Fiyatları	144-146
4.Et Fiyatları	146-148
5.Hayvani Yağ Fiyatları	148-150
6.Zeytinyağı Fiyatları	150-152
7.Eflak Tuzu Fiyatları	152-154
C.MAMÛLMADDE FİYATLARI	154-158
1.Mum Fiyatları	154-156
2.Çeşitli Ayakkabı Fiyatları	156-158
D.ÇEŞİTLİ ALTIN PARA FİYATLARI	158-160

E.ÜCRETLER	160-167
1.Ücret Tesbitinin İşin Niteliği ve Vasıfla İlişkisi	165-166
2.Ücretlerin Reel Alım Gücü	166-167
SONUÇ	167-171
EKDE GRAFİK VE BELGELER	172

Ö N S Ö Z

Osmanlı devletinin kuruluşundan çöküşüne kadar, gerek sosyal ve siyasi, gerekse mali ve iktisadi yapısını incelemek ve araştırmak, altıyüz yıla yakın bir süre varlığını devam ettiren bu cihan imparatorluğu idarecilerinin bu süre içerisinde uyguladıkları politikaları ortaya koyabilmek tarihi vazifelerden birisidir.

Biz bir nebze olsun Osmanlının ekonomik politikalarını açıklığa kavuşturmak için, Osmanlının siyasi, ekonomik ve mali konularda büyük ıslahat hareketlerine giriştiği Selim III döneminde, İmparatorluğun idari merkezini teşkil eden İstanbul'un iktisadi hayatını araştırma konusu yaptık.

Bu fevkalade çalışmayı gerektiren araştırmalarımızda, enstitümüzün saygıdeğer hocalarından Prof. Dr. Lütfi Güçer, Prof. Dr. Halil Sahillioglu, Doç. Dr. Tefvik Güran ve arkadaşım Dr. Ahmet Kal'anın büyük desteklerini gördüm, kendilerine teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Ayrıca, tez danışmanım Sayın Prof.Dr. Hüseyin Özdeğer'in bu uzun çalışma döneminde gerekli ikâz ve uyarılarının tezimizin sekillenmesinde büyük bir rolü olmuştur. Kendilerine, çalışmamız süresince gösterdikleri sabır ve anlayış için şükranlarımı arz ederim.

KISALTMALAR

a.g.e	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
a.g.y.	:Adı geçen yazma
B	:Receb
B.A.	:Başbakanlık Arşivi
C	:Cemâzie'l-âhir
Ca	:Cemâzie'l-evvel
bkz	:Bakınız
H.H.	:Hatt-ı Hümâyun
İFM	:İktisat Fakültesi Mecmuası
İKS	:İstanbul Kadı Sicili
İst.	:İstanbul
İ.Ü.	:İstanbul Üniversitesi
ktp.	:Kütüphanesi
L	:Şevval
M	:Muharrem
M.A.D	:Maliyeden Müdevver Defter
M.T.M	:Milli Tettebbular Mecmuası
MUB	:Mecelle-i Umur-ı Belediye
N	:Ramazan
nsr.	:Neşreden
no	:Numara
R	:Rebiû'l-âhir
Ra	:Rebiû'l-evvel
S	:Safer
s	:sayfa
ss	:Sayfalar

S	:Şaban
terc.	:Tercüme
T.T.K	:Türk Tarih Kurumu
Ty.	:Türkçe yazma
vr.	:Varak
Z	:Zilhicce
Za	:Zilkâde

KAYNAKLAR

A-ARŞİV BELGELERİ

1-TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ

no:E.1399

2-BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

a-Cevdet-Belediye

no:484, 644

b-Cevdet-Dahiliye

no:1800, 2561

c-Cevdet-Eyalet-i Mümtaze

no:339

d-Cevdet-Hariciye

no:515, 9277

e-Cevdet-İktisat

no:144,158,214,237,441,662,692,701,1012,1472,1587,
1722,1769,1910,1965,2131,2214,4641.

f-Cevdet-Zabtiye

no:226

g-İbn-ül-Emin-Dahiliye

no:3087

h-Hatt-ı Hümayun

no:421,647,4627,4628,4641,4673,4864,10110,10883,13048,
13362,14889,15705,56670

ı-Maliyeden Müdevver

no:4641,8891,9926,10015

i-İstanbul Ahkâm Defteri

no:4,9

j-Zahire Defteri

no:15

3-İSTANBUL ŞER'İYYE SİCİLLERİ ARŞİVİ/İSTANBUL KADILIĞI

Defter no:

24,50,54,58,59,61,62,64,65,67,68,71,73,74,76,78,80,82,88,
90,92,94,97,154,201.

B-YAZMA ESERLER

a-Tersane ve Matbah-ı Amire Maden vs.Defteri,

İ.Ü. ktp. Ty. no:8826

b-Esnaf Defteri, İst.Belediye ktp.M.Cevdet

Yazmaları no:B-10

C-YAYINLANMIŞ BELGELER

Ahmet Refik, Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı(1000-1100)
İst.1931

Ahmet Refik, Hicri Onüçüncü Asırda İstanbul Hayatı(1200-)
İst.1935

D-KİTAPLAR

Ahmed Cevdet, Tarih-i Cevdet, İst.1309

Ahmed Lütfi, Tarih-i Lütfi, İst. 1291

Cezar Yavuz, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi,İst.1986

Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, cilt.1,İst.1314

Ergin,O.Nuri,Mecelle-i Umur-ı Belediye,İst.1338

Güçer Lütfi, XVI-XVII.Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda

Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler,

İst.1964

Erim Nihat, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Metinleri, Cilt: I

Ankara 1953

Kel'e Ahmet, Mahmut II Döneminde Sanayinin İktisadi ve Sosyal Organizasyonu ve Bu Organizasyonda Tanzimata Doğru Yapı Değişimleri(1808-1839), (Basılmamış Doktora Tezi) İst.1988

Karal E.Ziya, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları-Nizâm-ı Cedit (1789-1807) 1946, Ankara

Karal E.Ziya, Osmanlı Tarihi, Cilt V,T.T.K. Ankara 1983

Kazıcı Ziya, Osmanlılarda İhtisab Müessesesi, İst.1987.

Kütükoğlu Mübahat, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, İst.1983

Mantran Robert, 17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (terc. M.A.Kılıçbay-E.Özcan) cilt.1-2, Ankara 1986

Mehmed Raşit, Tarih-i Raşit, İst.1281

Mustafa Nuri Paşa, Netayic.ül-Vukuat(nşr.Neşet Çağatay) cilt. III-IV, TTK, Ankara 1980

Özdeğer Hüseyin, XVI.yy Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu, İst.1982

Özdeğer Hüseyin, 1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri,İst.1988

Öztürk Mustafa, Anadolu'da Fiyatlar(1785-1860)(Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1985

Sıdkı, Gedikler, İst.1325

Shaw Stanford, Between Old and New The Ottoman Empire Under Sultan Selim III(1789-1807),Harvard University Press, 1971

Sülaymân Sûdi, Defter-i Muktesit, cilt.1,2,3, İst, 1307

Süleyman Sûdi, Usûl-i Meskukat-ı Osmaniye ve Ecnebiyye (nşr. İbrahim-Cevriye Artuk) İst.1982

E-MAKALELER

Akgündüz Ahmet, "Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebussuud'un Bir Risalesi" Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:48, İst.1987

Abdurrahmanpaşa, "Tevkii Kanunnamesi", M.T.M. cilt.1, Sayı:3 İst. 1331

Barkan Ö.Lütfü, "XVI.Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", Belleten cilt.XXXIV, Sayı:136, 1970 Ankara

Barkan Ö.Lütfü, "XV.Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbiti ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar", Türk Tarih Vesikaları, I, Kanunname-i İhtisab-ı İstanbul El Mahrusa, cilt.I, Sayı:3 Şubat 1942

Cezar Yavuz, "Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Zahire Hazinesi ve 1795(1210) Tarihli Nizâmnamesi", Toplum ve Bilim, İst.1978 Sayı:6-7

Cezar Yavuz, "Tersâne-i Âmire Hazinesi ve Defterdarlığı'nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki" İ.F.M, Cilt 41, Sayı:1-4(Barkan'a Armağan)

Faroqhi Süreyya, "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ Rodoscuk Limanı (16.-17.Yüzyıllar)", ODTÜ, Gelişme Dergisi, 1979-80, Özel sayısı

Genç Mehmed, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", Ahilik ve
Esnaf, Konferanslar ve Seminer, İstanbul Esnaf
ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği Yayını, İst.1986

Genç Mehmed, "XVIII.Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", Yapıt,
Sayı:49 Nisan-Mayıs 1984

Güçer Lütfi, "Onsekizinci Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi
İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", İFM,
no:1-4, cilt:XI

Güçer Lütfi, "Onaltıncı Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu
Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar", İFM, cilt:XIII

Güçer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehirlerin İaşesi ve
İhracat Yasakları", Üniversite Haftası için, İ.Ü.
Yayını no:777, İst.1958

Güran Tefvik, "The State Role İn The Grain Supply Of İstanbul,
The Zahir Nezaleti, The Grain Administration
(1793-1839)", International Journal of Turkish
Studies, Winter, 1984-85, vol.III, no:1

Kütükoğlu Mübahat, "Osmanlı Esnafında Otokontrol Müessesesi",
Ahilik ve Esnaf, Konferanslar ve Seminer, İstanbul
Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği Yayını,
İst.1986

Öztürk Mustafa, "Tokat'ta Fiyatlar(1772-1823)" Türk Tarihinde
ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Ankara 1987

Sahillioğlu Halil, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı
Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", Belgelerle Türk
Tarihi, cilt:1, Sayı:1, İst.1967

Tabakoğlu Ahmet, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", Ülgenere
Armağan, İ.Ü. İFM, cilt:43, İst.1987.

Pulahan S - Yücel Y(nsr) "I.Selim Kanunnamesi (1812-1520) ve
XVI Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları",
Belgeler, Cilt.XII, Sayı:16, TTK, 1987, Ankara

G İ R İ Ş

III.Selim Döneminin Siyasi Olaylarına Kısa Bir Bakış

Osmanlı devleti, I.Abdülhamit han zamanında Rusların Kırımı işgâlleri ve Osmanlı devleti aleyhinde faaliyetlerine devam etmeleri üzerine, 1787 senesinde Ruslara karşı sefere çıktı. Diğer yandan Ruslarla aralarında mevcut ittifak anlaşmasını ileri süren Avusturya da aynı yıl içerisinde Osmanlı devletine harb ilân etti.

Bu durumda Osmanlı devleti iki büyük devletle savaşmak zorunda kaldı. Savaş uzadıkça Osmanlı devleti bir çok cephede yenilgiye uğradı. Nitekim stratejik bakımdan büyük bir öneme sahip olan "özi" kalesi de bu yenilgilerin sonucunda Rusların eline geçti(1). Bu arada I.Abdulhamit hanın ani ölümüyle, Osmanlı tahtına II.Receb 1203(7 Nisan 1789) senesinde III.Selim geçti(2). Ancak bu dönemde, yukarıda da zikrettiğimiz gibi Osmanlı devleti, hem Avusturya hem de Rusya ile iki cephede savaş halinde idi. Üstelik askerin disiplinsizliği, eğitimsizliği ve savaş hazırlıklarının noksan olması, olayların Osmanlı aleyhine gelişmesine neden oluyordu. Bu şartlar altında "barış yapmaktan başka çare yok" fikri, devlet idarecileri arasında yaygınlık kazanmıştı. Fakat III.Selim'in padişah olmasıyla, devlet erkanı "Selim han gibi genç bir padişah tahta geçti. Artık Moskof'a

(1) Tarih-i Cevdet, Cilt IV, s.142; E.Z.Karal, Osmanlı Tarihi, cilt.V, s.13.

(2) İKS, no:65, vr:67,82; İKS, no:76 vr:48

haddini bildiririz" diye harbi sürdürmeye karar verdiler. III.Selim'de tahta geçtiğinin ertesi günü, Yusuf paşa'nın Sadaretde kalmasını ve düşmandan intikam alınmadıkça gaz'a kılıcının kınına girmeyeceğini bir hatt-ı hümayunla bildirdi(1).

Maamafih istenilen başarı ilerleyen dönemlerde gerçekleşmedi. Bunun üzerine 3 zilhicce 1205 (4 Ağustos 1791) senesinde Avusturya ile "Ziştovi" barış anlaşması(2), 15 Cumadel'ûla 1206(28 Aralık 1791) senesinde Ruslarla "yaş" anlaşması(3) imzalanarak 1787 yılından beri sürmekte olan savaşlar son buldu.

Osmanlı devletinin geniş topraklara sahip olması birçok ülkenin iştahını kabartıyor, her fırsatta Osmanlı topraklarından pay koparmaya çalışıyorlardı. Nitekim, Osmanlının dost ve müttefik olarak bildiği Fransa bile, 1798 senesinde Mısır'ı işgâl etmiş, bunun üzerine Osmanlı devleti işgâlcı Fransız Kuvvetleri ile savaşmak zorunda kalmıştı. Bu arada İngiltere ile de ittifak eden Osmanlı devleti(4), Napolyonun komutasındaki Fransız Kuvvetlerini üç yıl süren savaşlardan sonra yenilgiye uğratmış, 27 Haziran 1801 senesinde, Fransızların işgâl ettikleri bölgelerden çekilmeleri koşuluyla

(1) Tarih-i Cevdet, cilt.IV, s.279

(2) Mecmua-i Muahedat, cilt.III, s.163; Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Metinleri, cilt.1, s.169.

(3) Mecmua-i Muahedat, cilt.IV, s.4-13; Nihat Erim, a.g.e., s.186.

(4) Mecmua-i Muahedat, cilt.1, s.35.

ateşkeş sağlanmış, 25 Haziran 1802 de ise barış anlaşması imzalanmıştı(1).

Bir kaç senelik sükunetten sonra, 1806 Eylülünde Rusların, Hetin ve Bender kalelerini ele geçirmeleri üzerine tekrar savaş başlamış oldu(2).

Görüldüğü gibi III.Selim'in onsekiz yıllık saltanatında devletin sürekli savaş halinde olmasına rağmen III.Selim dönemi, gerek askeri, gerek iktisadi ve mali alanda olduğu gibi idari ve eğitim teşkilatıyla ilgili alanlarda da büyük reformların gerçekleştirildiği, Osmanlı devleti tarihinde istisna teşkil eden oldukça mühim gelişmeleri de ihtiva ediyordu(3).

III.Selim tahta çıktıktan kısa bir müddet sonra(1792 senesinde) devletin bir kısım bürokratlarından, memleketin siyasi, ekonomik ve mali durumlarının ne merkezde olduğu ve bu konularda neler yapılabileceği hakkında raporlar istedi(4). Bu şekilde, hem devletin içinde bulunduğu durumu hem de idari kadroda yer alacak kişilerin düşünce, kabiliyetlerini ölçme

(1) Nihat Erim, s.g.e., cilt.1, s.213.

(2) Mustafa Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuat(Nşr.Neşet Çağatay) Cilt.III-IV, s.211

(3) Yapılan reformlar konusunda geniş bilgi için Bkz. Stanford Shaw, Between Old and New The Ottoman Empire Under Sultan Selim III(1789-1807); E.Z.Karal, Osmanlı Tarihi cilt.V; E.Z.Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları-Nizâm-ı Cedit; Tayyib Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedit" Maddesi, İslâm Ansiklopedisi, cilt.IX

(4) E.Z.Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları-Nizâm-ı Cedit s.34; Bu raporlar, E.Z.Karal tarafından yayınlanmıştır (Tarih Vesikaları 1942-43 Sayı:6,8,11,12); Tarih-i Cevdet'de cilt.VI s.10-52 arasında bu raporların özeti sunulmuştur.

fırsatı bulmuş olacaktı(1).

III.Selime sunulan raporların en ünlüsü Tatarcık Abdullah Efendi'nin sunmuş olduğu rapordur. Bu raporda, devletin askeriyesinden ilmiyesine ve maliyesine kadar durumları yazılmış ve alınacak önlemler, yapılacak ıslahatlar diğer raporlara nazaran daha geniş olarak belirtilmiştir(2).

Tatarcık Abdullah Efendi'nin raporunda belirttiği tavsiyelerin bir çoğu zaman içerisinde uygulama alanına konulmaya başlanmıştı(3). Nitekim bu raporların ışığında çeşitli alanlarda reformlar gerçekleştirilmişti. Bu reformların en önemlileri askeri ve maliye sahasında olmuştur.

A.Askeri Reformlar

Osmanlı ordusunu merkezdeki yeniçeriler ile sefer zamanında toplanan tımarlı sipahiler oluşturmaktaydı.

Yeniçeri ocağına devşirme usulü ile çocuklar alınır, bu ocakta Türk ve İslâm örf ve adetlerine göre talim ve terbiye edilerek yetiştirilirdi. Gayet disiplinli olarak yetişen yeniçeriler, savaş zamanlarında büyük başarılar gösterirlerdi.

Ancak, III.Selim dönemine gelindiğinde, yeniçeri olmak için, yeniçerilik haklarından istifadeyi temin eden ve bir nevi maaş cüzdanı demek olan "esame"yi elde etmek yeterli

(1) Tarih-i Cevdet, cilt.VI, s.6.

(2) Tatarcık Abdullah Molla, "Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütâlâat", T.O.E.M. cüz.43, sene:7-8

(3) Tarih-i Cevdet cilt.VI s.52.

olmaktaydı(1). Bu nedenle yeniçerilikle alâkası olmayan kişiler fırsat buldukça "esame" satın alarak yeniçeri sıfatını kazanıyorlardı. Tabiatıyla, meslek sahibi olan bu gibi kişilerin talim ve terbiye ile uğraşacak vakitleri olmadığı gibi, ailelerini ve işlerini, güçlerini bırakarak savaşa gitmeye de istek ve hevesleri yoktu(2).

Bu durumun farkında olan III.Selim yeniçerilerin ıslah olmayacağı kanaatine vardığından, talim ve terbiyeli asker yetiştiren bir ocağın kurulmasına karar verdi. Ancak ayrı bir ocak kurularak, bu askerlerin yetiştirilmesi, yeniçerilerin düşmanlığına sebep olacağı düşüncesiyle, "Bostancı Ocağı"na bağlı "Bostancı Tüfenkcisi Ocağı" şeklinde kurulması kararlaştırılmıştı. Bu esas üzerine kurulan "Nizâm-ı Cedit Ocağı" için ilk adımda düşünülen asker sayısı on iki bin idi. Bunun binaltıyüzü İstanbul'da geri kalanları ise Rumeli ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde imkânlarına göre sekizyüzer veya binaltıyüzer olarak yetiştirilecekti(3).

Bu düşünceler kısa zamanda uygulama alanına konularak "Nizâm-ı Cedit" askeri teşkil edilmiş oldu.

(1) Nitekim, III.Selim bir hattında: "Allah Allah bu ne keyfiyettir. Her şeyde hak setrolunmuş traş için huzuruma gelen berberlerden ikisi topçu esamemiz var diye naklettiler..." (Tarih-i Cevdet cilt.IV s.234).

(2) E.Z.Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları-Nizâm-ı Cedit, s.37.

(3) Tarih-i Cevdet, cilt.VI, s.366; Tayyib Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedit" maddesi, cilt.IX; E.Z.Karal, a.g.e., s.51.

B-Mali Alanda Yapılan Reformlar

III.Selim tahta geçtiği zaman, devletin mali gücü oldukça zayıftı. İki yıldır devam eden yoğun savaşlar, hazinede para bırakmamıştı. III.Selim bu mali probleme çare olarak ilk önce gümüş ve altın eşyaların para olarak basılmasını emretmişti(1). İkinci olarak lüks ithal mallarına yasaklama getirtmişti(2). Üçüncü olarak, paranın tağşişi ile gelir sağlamaya çalışmıştı. Dördüncü olarak ise dış ülkelerden borç alınması düşünülmüş ancak yapılan toplantıda savaş anında alınacak dış borcun devletin zaafını göstereceği kanaatine varılarak vazgeçilmişti(3). Ancak daha sonra dış borç alma girişimleri olduysa da hiç bir netice elde edilememişti. Beşinci olarak, memleketin zenginlerinden borç alma teşebbüsünde bulunulmuştu(4). Altıncı olarak olağan üstü vergilerde gelir elde edilmeye çalışılmıştı(5).

Bu kritik durumu atlattıktan sonra, III.Selim derhal mali alanda reformlar başlattı. Nitekim III.Selim döneminde üç yeni hazine teşkil edilmişti.

(1) 12 S 1204/3 XI 1789 tarihli İstanbul kadısına Ferman, İKS, nu.65, vr:74

(2) Tarih-i Cevdet, cilt IV, s.291.

(3) Tarih-i Cevdet, cilt IV, s.157.

(4) Y.Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, s.135.

(5) Y.Cezar, a.g.e., s.135.

a-İrâd-ı Cedit Hazinesinin Kurulması

Nizâm-ı Cedit Hareketinin gerçekleşmesi için gerekli olan finansmanın temini, yeni bir hazinenin kurulmasını gerektiriyordu. Nitekim 19 Receb 1207(1 Mart 1793) senesinde "İrâd-ı Cedit Hazinesi" bu amaçla kuruldu(1).

İrâd-ı Cedit Hazinesinin kurulmasıyla tek hazine düzeni sona ermiş ve bu hazinenin amirine "Şıkk-ı Sâni defterdarı" ünvanı verilmişti.

İrâd-ı Cedit Hazinesinin kurulmasıyla uygulanacak yeni mali politikaların temelinde, malikâne ve esham sisteminin kaldırılması ve tımar sisteminin ıslahı yatıyordu(2).

İrâd-ı Cedit Hazinesinin fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için gerekli gelirler, şu kalemlerden oluşmuştu(3).

- 1.Bazı mukataa, esham ve tımar-zeametlerin mahlul kaldıkça İrâd-ı Cedit Hazinesi tarafından zapt edilmesiyle oluşan gelirler,
- 2.Zecriyye resmi, pamuk resmi, yapağı resmi, istefidye resmi, kökboya, mazi ve tiftik resmi gibi vergilerin İrâd-ı Cedit Hazinesine gelir olarak tahsis edilmesi,
- 3.İlk iki gurub dışında kalan ve kanunca öngörülmediği halde zamanın şartlarına göre geçici olarak tahsis edilen gelirlerdir.

(1) Y.Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, s.155; Cevdet, cilt VI, s.61.

(2) Y.Cezar, a.g.e., s.156.

(3) Y.Cezar, a.g.e., s.162.

b.Zahire Hazinesinin Kurulması

Mali alanda en önemli gelişmelerden birisi de Zahirî Nezaretine finansman temini amacıyla Zahirî Hazinesinin kurulmasıydı.

Zahirî Hazinesi, İstanbul'un iâşesinde gerekli kolaylığı sağlayabilmek ve zaman zaman ortaya çıkan iâşe problemlerine bir çözüm bulmak gayesiyle 1210(1795)senesinde kuruldu(1).

Kurulan bu yeni hazinenin başına "Şikk-ı Sâlis defterdarı" getirildi. Ancak 1805 senesinde Tersâne Hazinesinin kurulmasıyla Şikk-ı Sâlis defterdarı bu hazinenin başına getirilmiş, Zahirî Hazinesinin idaresi "Şikk-ı Râbi Defterdarı"na verilmişti(2).

Zahirî Hazinesinin en önemli özelliği bir takım gelir kaynaklarının bu hazineye tahsisinden daha çok, darphane tarafından verilen ana sermayenin(3), (döner sermaye şeklinde) Zahirî Hazinesinin fonksiyonlarını yerine getirmesinde kullanılmasıydı.

c.Tersâne Hazinesinin Kurulması

Mali alanda gerçekleşen önemli bir yenilikte, Tersâne Hazinesinin kurulmasıydı.

Tersâne ve donanma ile ilgili giderlerin zamanla

- (1) Y.Cezar, "Osmanlı Devletinin Mali Kurumlarından Zahirî Hazinesi ve 1795(1210) Tarihli Nizâmnamesi" Toplum ve Bilim, 1978 Sayı 6-7 s.111
- (2) Y.Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, s.1212.
- (3) Zahirî Nezaretinin kurulmasıyla, tahminen 5107,5 kise akçe Zahirî Nezaretine sermaye olarak verilmişti(Y.Cezar,

artması, bu giderleri karşılamada Hazine-i Âmire'nin yetersiz kalması, kuruluş nizâmnamesine aykırı olmasına rağmen İrâd-ı Cedid Hazinesinden finansman temini gibi sebepler, 6 Şubat 1805(7 Za 1219)de Tersâne Hazinesinin kurulmasını gerektirdi(1).

Kurulan bu yeni hazinenin baş amiri "Şıkk-ı Sâlis defterdarı" idi. Tersane Hazinesinin fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için gerekli gelirleri şu kalemler oluşturmaktaydı(2).

- Cizye, avarız gibi vergilerle, mukataat-ı miriyye malları
- İrâd-ı Cedit Hazinesinden devredilen kalemler
- Derya kalemi zeâmet ve tımarları
- Kalyoncu bedeliyyeleri

Dönemimiz içerisinde gelişen bu siyasi ve ekonomik olayların İstanbul'un iktisadi hayatındaki tezahürleri, bundan sonraki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

-
- (1) Y.Cezar, "Tersâne-i Âmire Hazinesi ve Defterdarlığı'nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki" İFM, cilt 41, sayı:1-4 (Barkan'a Armağan)
- (2) Y.Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, s.214.

I. BÖLÜM

İSTANBUL'UN İAŞESİ

29 Mayıs 1453'de Osmanlı devleti tarafından feth edilen İstanbul; bu tarihlerden itibaren Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olmuştur.

Coğrafi mevkii ve Osmanlı İmparatorluğunun Başkenti oluşu, İstanbul'a ayrı bir önem verilmesi zaruriyetini hissettirmekteydi. Nitekim İstanbul'un, barındırdığı nüfusu besliyecek miktarda zahire üretimi imkânına sahip olamaması iâşe problemini de beraberinde getirmiş, bu nedenle İstanbul'un iâşesi ve iâşenin temini meselesi devlet politikası halini almıştı. Zira İmparatorluk sınırları içerisinde bulunan birçok şehir ve kasabalar, kendi ihtiyaçlarının fazlası olan zahireleri öncelikle İstanbul'a göndermekle mükelleftiler. Ancak İstanbul'un ihtiyacını karşıladıktan sonra, başka şehir ve kasabalara zahire verebiliyorlardı(1).

İstanbul'un ihtiyacı olan zahirenin miktarını tahmin ve zahirenin temini meselesinin önemini daha iyi kavrayabilmek için, bu dönemlerde İstanbul'un nüfusu hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

Dönemimiz içerisinde İstanbul için bir nüfus sayımına belgelerde rastlayamadık. Ancak bu dönemi yakın bir yılda

(1) Çeşitli kazaların kadı ve naiblerine yazılan bir hükümde:

"...kûra ve çiflikat ve a'sar hasılatından iktizâ iden taâm ve me'kulâtı her ne ise ba'de'l ifrâz kûsûr kalan zahirelerin cümlesini ademisi ma'rifetiyle sefaine tahminen doğru Dersaadete nakl ve tesbile müteahhid olmağla..."(B.A., Cevdet İktisat, no:692, 1220/1805)

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

(1246/1830), İstanbul'un sadece erkek nüfus sayısını gösteren bir belgede(1), toplam erkek nüfusun 212.333 kişi olduğu görülmektedir. Buna yakın kadın nüfusun var olacağı varsayımı ile hareket edecek olur isek, İstanbul nüfusunun bu dönemlerde ancak 450 bin, en fazla 500 bin civarında olduğu sonucuna ulaşırız.

1830'larda Lütü Efendi'nin İstanbul nüfusu için vermiş bulunduğu 359.089 rakamı(2) bizim rakamımıza, nispeten yaklaşmakla birlikte, bazı yazarların III.Selim devrinde İstanbul'un nüfusunu 800 bin hatta bir milyon olarak vermelerini(3) ihtiyatla karşılamak gerekir.

Yarım milyona yakın insanı barındıran bir şehrin, o günün şartları içerisinde iasesini temin etmek ve burada yaşayan insanları memnun etmek kolay bir mesele değildi.

Çeşitli belgelerden tesbit ettiğimiz kadarıyla ele aldığımız bu dönem içerisinde İstanbul'un yıllık hububat ihtiyacı 3,5-4 milyon kile arasındaydı(4) ve söz konusu hububatın temini

(1) Bu belgede; İstanbul erkek nüfusunun mahallelere ve kollara göre dağılışı, evli ve bekâr; çocuk, ortayaşlı ve ihtiyar olmalarına göre sınıflandırılması yapılmış ayrıca medreselerde, hanlarda ve fırınlarda kalanların sayıları hakkında dahi geniş istatistiki bilgiler verilmiştir(B.A., İbnülemin-Dahiliye, no:3087)

(2) Tarih-i Lütü, cilt:2,s.63

(3) E.Z.Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları Nizam-ı Cedit (1789-1807), s.137

(4) "İstanbul ehalisine senevi iktizâ idecek otuz altı yük(bir yük yüzbin kile) mikdarı zahirenin..."

(B.A., Cevdet Maliye, no:23347'den naklen.Yavuz Cezar, "Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Zahire Hazinesi ve 1795 (1210) Tarihli Nizamnâmesi", Toplum ve Bilim, İst.1978 Sayı: 6-7, s.149)

İstanbul'un günlük hububat ihtiyacının yaklaşık on bin kile civarında olduğu şu hesaptan da açıkça belli oluyor:

"...habbâzâna Tersane-i Âmireleri anbarlarından tevzi' olunan otuzbeş bin kile hinta, onbeş bin kile sair Cem'an elli bin kile zahire yevmiyelerine göre eğerçi beş günden ziyâdeye kifâyet

büyük bir iktisadi organizasyonu gerektiriyordu.

A. İSTANBUL'UN İAŞESİNDE ÖZEL SEKTÖRÜN VE DEVLETİN ROLÜ

1-Özel Sektörün Rolü

İstanbul'un iasesi için gerekli zahirenin temininde, özel sektörü, kapan tüccarları temsil etmekteydiler.

Kapan tüccarları da getirdikleri zahirelerin cinsine göre;

a)Un kapanı tüccarları

b)Yağ ve bal kapanı tüccarları

olarak sınıflandırılmaktaydılar.

a)Un Kapanı Tüccarları

İstanbul halkının ihtiyacı olan hububat nev'inden (buğday, arpa, pirinç vs.) zahireleri getiren tüccarlar, un kapanına bağlı tüccarlardı. Bu tüccarlar, bahsedilen hububat cinsleri dışında herhangi bir zahire getiremezlerdi.

Kapan tüccarının mübayaası edeceği hububatı, kapan tüccarı namına "yazıcı" adı verilen kimseler yaparlardı. Un kapanı tüccarları, bu yazıcılara yeterli miktarda sermaye vererek çeşitli iskelelere yollarlardı(1). Ancak yazıcıların ellerinde, mübayaası yapabilmeleri için gerekli izin belgesi niteliği taşıyan ve merkezden verilen ferman veya kapandan verilen, "kapan tezkere"sinin bulunması şarttı. Ferman veya

etmeyüb..."

(B.A, H.H,no:421)

Ayrıca, tarihçi Cevdet de eserinde, İstanbul'un ihtiyacı olan yıllık hububat miktarını 3.600.000 kile olarak belirtiyor(Tarih-i Cevdet, cilt 6, s.96)

(1) İks, no:58, vr.34, 28 L 1203/23 VII 1789

"kapan tezkere"si olmayan tüccara mübayaa hakkı tanınmıyordu(1).

1161/1748 yılına kadar, İstanbul'un iasesi için gerekli hububatın temini, rastgele iskelelere yollanan yazıcıların, bu iskelelere yakın kazalardan gönderilecek hububatı satın alıp, ma'iyetlerinde bulunan kapan gemilerine yükleyip, İstanbul'a göndermeleri şeklinde gerçekleşiyordu. Ancak, kazalardan gelecek hububat miktarı hesaplanamadığı için, bir çok gemiler boş yere iskelelerde bekliyor veya gönderilen gemiler yetersiz kalıyordu.

Bu duruma çare olarak 1161/1748 senesinden itibaren "mukayese nizamı" denilen bir sistem uygulanmaya başlandı. Bu sisteme göre; un kapanındaki kayıtlar tedkik edilerek, her kazadan ne miktar hububat getirildiği, ortalama olarak hesap edilmiş ve buna göre, hangi kazaların ne miktar hububatı, hangi iskelelere gönderecekleri tesbit edilerek mükemmel bir organizasyon gerçekleştirilmişti(2).

Bu şekilde organize edilen un kapanı tüccarları, 18. yüzyılın ortalarında İstanbul'un ihtiyacı olan hububatın %91,4 ünü temin ediyorlardı(3).

(1) "...iskelelere tenzîl olunan bîl-cümle zahâir sahîh kapan sefineleri ile Deraliye'ye sevk olunub yedlerinde kapan tezkeresi veyahud zahâir tahmîli için fermân olmayan sağır ve kebir kayıklara ve sâinîenvâi sefineye habbe-i vahide zahire tahmîl olunmaması..."

(B.A,Cevdet-İktisat, no:662 1208/1793)

(2) Lütfi Güçer, "XVIII.Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İasesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", İFM, Cilt:XI,s.405

(3) Lütfi Güçer, a.g.m. s.410

i-Un kapalı tüccarlarının mübayaası edeceği hububatın fiyatlarının belirlenmesi

Mahsulün alınmasına yakın zamanlarda, devletin görevlisi bulunan zahire mübaşiri, gerekli iskelelere giderek, bu iskelelerin civarındaki kazaların, bütün hakim ve zabıtalарını, zahire sahiplerini, o bölgenin avanlarını ve iskelelerde olan yazıcıları toplayarak, yeni mahsulün fiyatını ilgililerin mutabakatıyla belirlerdi(1). Tesbit edilen bu fiyat gerçek rayic fiyattı.

Fiyat belirlenirken, üretici ve tüketicinin mümkün mer-tebe korunmasına dikkat edilir, tesbit edilen fiyat, bir ilâm-la hububatın satılacağı mahallere bildirilir ve bu ilâm, kadı sicillerine kayd edilirdi(2). Bu mahallerin kadıları veya naib-leri sicillere işlenen bu fiyatları sık sık merkeze bildirir-lerdi(3). Bu şekilde merkezin üretim bölgelerindeki hububat fiyatları hakkında her an haberdar olması, İstanbul'daki hubu-bat fiyatlarının kontrol edilmesini kolaylaştırıyordu.

Şayet tesbit edilen fiyat üreticiyi tatmin etmez ise

(1) B.A, Cevdet-İktisat, no:237, 18 M 1215/12 Yıl 1800

(2) Aynı belge

(3) Bergos, Varna, Balçık, Köstence ve Karaharman kadıları ve naiblerine yazılan bir hükümde:

"Taht-ı kazalarınızda vâki' iskelelerde olan zahire tüccarı harman vakitlerinde ve eyyâm-ı şîâde ve el yevm buğdayın beher kilesini kaçar akçeye alurlar. Serian ve alenen gereği gibi suâl ve her birisi iskelede mütedâvil olan kile kaçar İstanbul kile gelir bir hoşca hesap olunub sıhhat ve hakikatı Dersaâdette i'lâm olunmak fermânım olmağın..."

(B.A, Cevdet-İktisat no:1722)

Üretici, o mahallin kadısına başvurur, mbayaacının da hazır olduğu mahkemede durumlarını arz ederek mübayaa fiyatlarının arttırılmasını isterlerdi(1).

Zahire fiyatları mahsulün bereketine bağlıydı. O yıl bol mahsul üretilmiş ise fiyatlar düşük, az mahsul üretilmiş ise, fiyatlar nisbeten daha yüksek olarak tesbit edilirdi(2).

Zahire fiyatlarını değerlendirirken, o mahallin ölçü birimlerini de gözönüne almak gerekiyor, meselâ, İstanbul kilesi yaklaşık 25 kg. idi. Ruscuk, Zistovi ve Yanbolu iskelelerine bağlı on adet kazalarda geçerli olan kile ise, İstanbul kilesinin yaklaşık beş katıydı(3).

Bu sebeple kile olarak verilen fiyatlarda meydana gelen büyük farklılıklar normal karşılanmalıdır(4).

(1) B.A, Cevdet-İktisat, no:1587, 23 Ra 1210/17 X 1795

(2) 1214/1799 senesinde İstanbul'a zahire gönderen bölgelerde havaların kötü gitmesi sebebi ile üretim düşük olmuş, bundan dolayı zahire fiyatları artmıştı.(B.A, H.H, no:4627)

(3) B.A, H.H, no:56670

(4) Nitekim, Arnavud buğdayının beher ibrail kilesi 12 guruş, kırno buğdayının beher İbraail kilesi ise 9 guruş idi.
(B.A, Cevdet-Eyalet-i Mümtaze, no:339 1208/1793)

ii-Un kapalı tüccarlarının devlet tarafından desteklenmesi

İstanbul halkının ihtiyacı olan hububatın, büyük bir kısmını temin eden un kapalı tüccarları, devlet tarafından organize edilmekte, kapan tüccarlarının mübayaası edeceği bölgelerde her türlü kolaylık ve yardım devlet tarafından gerçekleştirilmekteydi(1).

Bunun yanında, un kapalı tüccarlarının yeterli miktarda hububat alabilmesi için de devlet, un kapalı tüccarlara kredi vererek destekliyordu(2).

Ancak, devletin bu desteğine karşılık un kapalı tüccarları hangi mahallerden en az ne kadar hububat getireceğini taahhüd ederdi. Un kapalı tüccarı taahhüde bulunduğu miktardan daha az hububat getirdiği zaman, taahhüdünü yerine getirmeyen tüccarlar tesbit edilerek isim ve şöhretleri ile ilâm olunur, bu ilâm gereğince, kapan naibi ve kapan tüccarları mahkemeye çağırılarak soruşturmaları yapıldı.(3)

-
- (1) Nitekim merkezden mübayaası yapılacak mahallin, bostancıbaşı, kadı ve nâibine çeşitli hükümler gönderilerek, mübayaasıya gerekli kolaylığın gösterilmesi istenirdi(B.A., Zehire Defteri, no:15)
 - (2) Nitekim, Tuna ve Alçaklar iskelelerinden hububat getirmeyi taahhüd eden tüccara 150 bin gruş sermaye verilmişti(İKS, no:61 vr.47, 3 ca 1207/17 XII 1792)
 - (3) İKS. no:61, vr.47, 3 ca 1207/17 XII 1792

iii-Mübayaa edilen hububatın un kapanına gelmesi ve
hububatın dağıtımı

Çeşitli iskelelerden gerekli hububatı satın alan kapan yazıcıları, bu hububatı kapan gemilerine yüklerler ve doğruca İstanbul'a gönderirlerdi. İstanbul'a gelen bu gemiler ise, unkanını iskelesine yanaşırdı. Bu gemilerin kapanda yüklerinin derhal boşaltılmasına ve ikinci seferlerine gönderilmelerine gayet ihtimam gösterilirdi(1). Burada amaç, deniz yolunun sefere müsait olduğu mevsim geçmeden, İstanbul'un iasesi için gerekli hububatı temin etmektir(2).

Un kapanına getirilen bu hububatlar cins cins ayrılarak miktarları ile birlikte kapan defterlerine kayd edilir(3), kayd edilen hububatlar, kapan naibinin izni olmadan kesinlikle kapandan dışarı çıkarılamaz ve esnafa tevzii edilemezdi. Ancak, ekmekciler ve uncular kethudaları ve yiğitbaşlıları vasıtasıyla ve kapan naibinin de izin tezkeresi ile hububatın gerekli yerlere dağıtımı yapılırdı(4).

Ancak, Zahir Nezaletinin kuruluşundan sonra bu yetkiler, Zahir Nazırının uhdesine geçmiş, Zahir Nazırının izni olmadan hiç kimseye kapandan hububat dağıtımı yapılamaz olmuştur. Bu arada, unkanının kontrolü açısından, Zahir Nazırı tarafından bir memur görevlendirilmiş ve kendisinden kapana gelen hububatın miktarı ve kapandan dağıtılan hububatın kimlere

(1) 1203/1789 tarihli İstanbul kadısına yazılan ferman(İKS, no:65, vr:68)

(2) İKS no:90 vr:94 1221/1806

(3) 1203/1789 tarihli İstanbul kadısına yazılan Ferman(no:65 ve 69)

(4) Aynı belge

ve hangi mahallere gönderildikleri hususunda zabıt tutup, her gün Zahirî Nazırı'na bu zaptın bildirilmesi istenmişti(1).

Bu arada kapandan verilen hububatın fiyatlarında bazı düzenlemeler söz konusu olurdu. Meselâ, üretim bölgelerindeki alış fiyatlarına hububatın İstanbul'a getirilmesi için verilen navlun, gemiye yükleme ve boşaltma için verilen hammaliye, çeşitli gümrük vergileri ve Kapan tüccarının da kârı ilâve edilirdi.

Bazı hallerde, gelen gemilerdeki hububatlar noksan çıkabiliyordu. Bu noksanlığı mübayaacılar gemicilere, gemiciler de, mübayaacılarla İstanbul'da teslim alanlara atfediyorlardı. Bu nizamsızlığı gidermek için, hububatın gemiciler huzurunda tartılarak yüklenmesi ve İstanbul'da (kapana geldiği zaman) herhangi bir eksiklik zuhurunda gemicilere tazmin ettirilmesi kararlaştırılmıştı(2).

(1) "Zahirî Nâzırı'nın Cemî zâhâire dâir umûrda memûriyetini şâmil olmakdan nâsi, evvelâ kapan'a yürûd iden zehâyirin dahl-ü harcına dikkat lâzımeden olub, zirâ kapan'da olan fesâdın hâd ve gâyeti olmamağla, yevmiyye kapan'a tevârûd iden zâhâyiri kayd idüb, Zahirî Nazırı'nın ma'lûmı olmadıkça habbe-i vâhide bir mahalle virilmemek husûsına dikkat ve aralıkda karşı anbarlara dahi nezâret eyleyüb, her ahşam kapan'ın ve anbarların keyfiyyatını Zahirî Defterdârı'na bildirmek için..."

(B.A. Cevdet-Maliye, no:23347'den naklen. Yavuz Cezar, a.g.m., s.139)

(2) B.A. Cevdet-Belediye, no:644

b-Yağ ve Bal Kapanı Tüccarları

i-Kapan tüccarlarının nizamları

İstanbul'un ihtiyacı olan hububat cinsi haricindeki zahireleri(sadeyağ, don, çerviş, bal, mum, pastırma, işkenbe vesair) getirmekle yükümlü bulunan tüccarlar, İstanbul bal kapanı ve Galata yağ kapanına bağlıydılar(1).

Yağ ve bal kapanı tüccarları Zahire mübayaasından önce kadı huzuruna çağırılarak, her birisi kendi hisselerine düşen Zahireyi getirmeyi taahhüd ederlerdi(2). Ayrıca kapan tüccarlarının hangi cins Zahire getirecekleri de önceden belirleniyor, bir nevi ihtisaslaşma ve iş bölümü esası uygulanıyordu. Meselâ, don ve çerviş yağı getiren tüccar, sade yağ veya bal getiremiyordu(3). Aynı şey diğer Zahire çeşidi getiren tüccarlar içinde geçerliydi. Bunun yanında, kapan tüccarlarının hangi mahallerden zahire mübayaa yapacakları da belirlenmişti. Tüccarların birbirlerinin mahallerine giderek mübayaa yapmaları yasaktı(4).

(1) İKS, no:64 vr:58 1210/1796

(2) Her kapan tüccarının taahhüde bulunduğu ve getirmekle yükümlü bulunduğu asgari zahire miktarı söz konusu idi. 1220/1805 senesinde Eflak ve Bağdan'dan don ve çerviş getirecek kapan tüccarı asgari yüz "yedek" için taahhüde bulunmuşlardı(İKS, no:88, vr:36)

(3) "...siz dahi tekrar tüccarı huzurunuzda ihzâr ve bir sene kâmilî tevzi' için ... iktizâ iden don ve çerviş yağlarını vakt ve zamanıyla muktezâ-i me'muriyetleri üzre celb etmek ve her kim hissesini getirmez ve ticaretini revgan-ı sade ve asel ve zehâir-i sâireye hasr ider ise beher hal tahkik ve tertib-i cezâ ile te'dib olunacağı..."

(Aynı belge)

(4)İKS, no:58 vr:34, 29 L 1203/24 VII 1789

Kapan tüccarları da Osmanlı esnafı gibi birbirlerine kefalet sistemi ile bağlanmışlardı. Birbirlerine kefil oldukları gibi gönderecekleri reislerine de kefil olmak zorunda idiler(1).

Genellikle kapan tüccarları Ortaklıklar halinde işlerini organize etmekteydiler(2). Bu ortaklar zahirenin bol olduğu Tuna, Eflak ve Bağdan'a giderek mübayaa işini hallederlerdi. Kapan tüccarları da ortaklarına mübayaa için gerekli olan sermayeyi temin etmeyi ihmal etmezlerdi.

Mübayaa için giden kapan tüccarının ellerine birer ferman veya kapandan o yörenin Voyvodasına verilmek üzere bir mektub verilirdi. Bu ferman ve mektub kapan tüccarı olduğunu belirleyen bir belge niteliğindeydi. Mübayaa için bu ferman ve mektub yeterli değildi. Ancak o bölgenin Voyvodası veya yetkili amiri tarafından verilen bir tezkere ile kapan tüccarları mübayaa imkânına kavuşuyorlardı(3).

(1) İKS, no:58 vr:58, 1206/1792

(2) "Asitâne-i Âliyye bəl kapanı tüccarındakadızâde Mehmed (vs.)... bizler Eflak ve Bağdan memleketleri tüccarı ve Asitâne-i Âliyye zahirecileri olub Kadim ül eyvâmdan beru Sürekamız memleketeyn-i mezkureteyne varub revgan-ı sade ve don ve çerviş ve envâi zehâir istirâ ve Deraliyeye irsâl ve bize isâl eyleyüb biz dahi kapanlarda şurut-ı nizâm üzre kapan esnafına vesâir ibâdullaha narh-ı câriyeleri ile bey' idegelüb..."(İKS, no:74 vr.41 1216/1801)
"...Asitâne-i Saâdet Sekenesinin hevâir-i zariyelerinden olan revgan-ı don ve çerviş öteden beru kapanlar tüccarının sürekası mahallinde sürek olub yedeklere vaz' ve Asitâne-i Âliyye ye irsâl..."
(İKS, no:97 vr.94 17 § 1222/20 X 1807)

(3) İKS, no:59 vr:58

Ancak kapan tüccarlarının üreticiye güçlük çıkarmamaları, üreticiden parasız yem ve yiyecek talep etmemeleri ve boş yere diğer kazaları gezib vakit geçirmemeleri kendilerine sıkıca tenbih ediliyordu. Şayet bu nizamlara uymayıp muhalefet ederler ise derhal ticaret yapmaları yasaklanıyor, İstanbul'daki tüccardan başka bir şerik gönderilmesi isteniliyordu(1).

Mübayaa için gelen kapan tüccarları, genellikle pazar yerlerinde ve iskele başlarında kendilerine tayin edilen yerlerde ikâmet ederek gerekli zahireyi satın alırlardı. Zahiirenin fiyatları, üretimin durumuna göre rayiç fiyat üzere o yörenin voyvodoları veya yetkili memurları tarafından belirleniyordu(2). Kapan tüccarları tesbit edilen bu fiyatla zahireyi satın alır ve parasını peşin olarak üreticiye öderdi(3).

Fakat bazı durumlarda, özellikle üretimin az olduğu dönemlerde, belirlenen rayiç fiyatlara çoğu kez uyulmadığı gözleniyordu. Belirli bir miktar zahire getirmeyi tahhüt eden kapan tüccarı daha yüksek fiyatla zahire mübayaa etmek zorunda kalıyordu(4).

(1) İKS, no:59 vr.58

(2) "...iş bu sene-i mübârekede şürekâmızın memleketeyn-i mezkureteyn voyvodolarının kat' eyledikleri fiyât üzre mübayaa ve istirâ eyledikleri revgan-ı sade ve don ve çerviş vesâir envâi zehâirin..."

(İKS, no:74, vr:41) Voyvodoların fiyatları tesbit ettiğine dair başka bir belge,(İKS, no:80, vr.53)

(3)İKS, no:59, vr:58

(4)Eflâk'da yağın kantarı 22 gruş olarak tesbit edilmekle birlikte kapan tüccarları mübayaa fiyatlarının 45 gruş, hatta 50 gruşa kadar çıktığını, bu sebeple halka ve bakkallara verilecek yağın narhının daha yüksek olarak belirlenmesini istemişlerdi(İKS, no:80 vr.53, 1218/1803)

Kapan tüccarı tarafından toplanan bu zahireler, o mahallin iskelelerinde duran kapan gemilerine yüklenirdi. Gemi-lerden erta kalan zahireler ise, kapan tüccarları tarafından satın alınmış bulunan mahzenlere, başka gemiler gelinceye kadar konulurdu(1).

Mübayaa edilen Zahirelerin başka mahallere ve yollarda-ki kaçakçılara satılmadan İstanbul'a eksiksiz götürülmesi için, kapan tüccarı, o bölgenin voyvodasına veya ilgili memurlarına, mübayaa miktarı ve fiyatını ihtiva eden bir pusula göstermek zorundaydı(2). Voyvodalar ve ilgili memurlar da pusulada bulunan miktarları ve tesbit edilen fiyatları İstanbul'a gönderirlerdi. Böylece kapana gelen zahirelerin miktarları, voyvodaların veya ilgili memurların gönderdikleri takrirlerle karşılaştırılır, eksik gelmiş ise hesabı sorulurdu(3).

Bu tedbirlere rağmen, kaçakcılığın yüksek kâr cazibesine kapılan bazı tüccarlar, zahirelerin bir kısmını karaborsa fiyatla yollarda satıyorlardı(4). Hatta bazıları müstemen tüccarlarla anlaşıp getirdikleri zahireleri müstemen ismine kayd edip diledikleri fiyattan satabilme imkânına kavuşuyorlardı(5). İstanbul'a da gemilerimiz yolda fırtınaya yakalandı, yüklerimiz

(1) İKS, no:64, vr:58, 1210/1796

(2) İKS, no:59, vr:58

(3) Aynı belge

(4) Lütfi Güçer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehirlerin İşesi ve İhracat Yasakları" Üniversite haftası için, İ.Ü.Yayını no:777; Suraiya Faroqhi, "İstanbul'un İşesi ve Tekirdağ-Rodoscuk Limanı(16-17.Yüzyıllar)" ODTÜ Gelisme Dergisi, 1979-80 Özel sayısı.

(5) İKS, no:80, vr:19, 19 S 1218/12 VI 1803

teler oldu gibi bahaneler ileri sürüyorlardı. Tabii ki bazı hallerde bu olaylar gerçekten oluyordu. Bu durumda, güzergâhtaki sahillere haber verilerek denizden çıkan zahirelerin yağma edilmeden toplanması ve İstanbul gümrüğüne gönderilmesi isteniliyordu. Kapan tüccarı da telef olmaktan kurtarılan emtiasının gerekli vergilerini ödeyerek gümrükten teslim alıyordu (1).

Kapan tüccarlarının kapan yakınlarında mahzenleri bulunmakta idi. Meselâ, Galata yağ kapanı tüccarlarının 1220/1803 senesinde yapılan sayımları sonunda elli iki adet mahzenleri olduğu tesbit edilmisti. Mübayaa edilen zahirelerden don ve çerviş yağları Galata yağ kapanına, sade ve cılgı yağ, bal ve sair zahireler ise bu mahzenlere depolanıyordu(2).

ii-Yağ ve bal kapanlarına nazır tayini ve nazırın fonksiyonları

Dönemimiz içerisinde yenileşme hareketlerinin bir sonucu olarak, Galata yağ kapanı ve İstanbul bal kapanına, kapan tüccarının içinden mutemed ve güvenilir kişilerden nazır tayin edilmeye başlanmıştı(3). Bu nazırlar:

- İstanbul'a istenilen miktarlarda zahire getirilmesi
- Kapan tüccarlarının her türlü fesad hareketlerinin önlenmesi
- Zahirelerin tesbit edilen narh fiyatından satılmasına

(1) İKS, no:80 vr.19

(2) İKS, no:84 vr.48

(3) "Galata ve İstanbul bal kapanlarına bir iki seneden beru tüccarın içlerinden mu'temed olanlarının bil intihâb nâzır nasb olunmalarından maksud..."

(İKS, no:80 vr.40, 23 M 1218/15 V 1803)

dikkat etmesi, aksine hareket edenleri uyarması ve ikâzlara rağmen uslanmayan tüccarları Bâb-ı Âliye bildirmesi

hususlarında yetkili kılınmışlardı(1).

iii-Kapan tüccarlarının Ortaklığının fesh edilmesi

Daha önce de belirttiğimiz gibi kapan tüccarlarının, mahsulün istihsal edildiği bölgelerden zahireyi mübayaa edebilmeleri için ortaklara ihtiyaçları vardı. Genellikle bu ortaklar, üretim bölgelerinde durur ve gerekli Zahireyi mübayaa ettikten sonra bunları İstanbul'a gönderirlerdi.

Kapan tüccarının, ortağının firar etmesi, ihtiyarlaması veya ölmesi gibi sebepler, Ortaklık akdinin sona ermesi için yeterli sebeplerdi. Bu durumda tüccarlar, eski ortaklığın feshi ve yeni ortaklığın akdi için Divân'a başvurur ve yeni ortakların nizamlara göre hareket edip emirlere uyacaklarını taahhüd etmeleri ve kapan tarafından da kabul görmeleri ile eski ortaklar defterden silinip yenileri yazılırdı(2).

(1) İKS, no:80, vr:40

(2) İstanbul bal kapanı tüccarından Molla Mehmed, Eflak'da bulunan ortağı Alişin firar ettiğini, diğer ortağının ise ihtiyar olması nedeniyle ortaklık akdinin fesh edilmesini ve yerlerine yeni ortaklar almak istediğini bildirmişti. (İKS, no:67 vr:80), bu konuyla ilgili diğer belgeler(İKS, no:67, vr:78; İKS, no:68 vr:20)

2-İstanbul İçin Hububat Mübayaasında Devletin Rolü

III.Selim dönemine kadar, İstanbul'un ihtiyacı olan zahirenin büyük bir kısmının kapan tüccarları taraflarından karşılandığı, devletin hububat mübayaasındaki payının çok düşük olduğu(1) bilinmektedir.

İstanbul nüfusunun artmaya başlaması, zaman zaman vuku bulan savaşlar vesair nedenlerle, kapan tüccarının getirdiği zahirelerin kış mevsiminde İstanbul halkına yetmemeye başlaması(2) hububat mübayaasında doğrudan rol almayan devletin, bu konuyla ilgilenmesine neden olmuştu.

İlk iş olarak Tersane-i Amirede anbarlar yapılmasına karar verilmiş(3) ayrıca çeşitli zahire üretim bölgelerine mübayaacı tayin edilerek, buğdayın kilesi altmış akçe(20 para) ve arpanın kilesi otuz akçe(10 para) olmak üzere miri fiyatla (4), İstanbul'a kışın yetecek miktarı zahirenin mübayaası istenmişti. Bu şekilde devlet İstanbul için zahire mübayaasında ağırlığını hissettirmeye başlamış oldu(5).

- (1) Kapan tüccarlarının payı %91,4, devletin payı ise %8,6 idi (L.Güçer, "XVIII.Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", İFM, cilt:XI,s.405)
- (2) Kışın İstanbul'un ihtiyacı olan miktardaki zahireyi temin etmek mübayaacıların çözmesi gereken en büyük problemleriydi.(Stanford Shaw, Between Old and New The Ottoman Empire Under Sultan Selim III (1789-1807) s. 176)
- (3) Tarih-i Cevdet, cilt:6, s.93
- (4) B.A., Cevdet-İktisat, no:2214
- (5) Böylece, daha önceleri yalnız askeri amaçlarla kullanılan miri mübaya yönteminde Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısına doğru İstanbul'un iaşesi konusunda da yararlanılma yoluna gidilmiştir(Tevfik Güran, "The State Role In The Grain Supply of İstanbul:The Grain Administration, 1793-1839" s.30)

Ancak miri fiyatın çok düşük olması ayrıca, mübayaacıların haklarına kanaat etmiyerek türlü hilelere başvurmaları, üreticilerin ezilmelerine sebep oluyordu(1). Bu nedenle üreticiler mümkün mertebe mahsüllerini saklama ve bu fiyattan satmama yoluna gidiyorlardı.

III.Selim tahta geçtikten sonra, miri mübayaanın üreticiye zararı olduğunu görmüş, bu tür mübayaanın kaldırılmasını ferman buyurmuş fakat, kırk elli seneden beri miri mübaya ile zahire celbine alınılmış olduğundan ayrıca, İstanbul'un zahire ihtiyacının karşılanması, olduğu gibi kapan tüccarlarına bırakıldığı taktirde kışın zahire sıkıntısı çekileceği kanaatine varıldığından, devletin zahire alımlarının devamına karar verilmiş ancak, bu alımlarda miri fiyat yanında rayiç fiyat uygulamasına da başlanmıştı(2).

a)Devletin Zahire Tertibi ve Tanzimi

Devlet, zahire mübayaasındaki payını arttırmaya başlamakla birlikte, zahire mübaya edeceği bölgeleri de tanzim etmiş, hangi kazaların ne miktar ve ne fiyatla, hangi iskelelere zahirelerini göndereceklerini belirlemişti(3).

Daha önce de bahsettiğimiz gibi devlet önce miri daha sonra ise rayiç fiyatlar olmak üzere iki çeşit fiyat ile zahire tertib ediyor ve bu fiyatlarla zahirelerin mübayaasına çalışıyordu.

(1) Tarih-i Cevdet, cilt:6 s.93

(2) Tarih-i Cevdet, cilt:6 s.96; Tevfik Güran, a.g.m.s.31

(3) Tersene ve Matbah-i Amire Maden vs.Defteri, İ.Ü Ktp. Ty. no:8826

İstanbul halkının ihtiyacı için gerekli olan buğday ve arpa, her sene yeni mahsulün oluşacağı zamana yakın mevsimlerde lazım gelen mahallerden tertib ve tanzim olunub, devletin görevlendirdiği mübayaacılar tarafından satın alınıp İstanbul'a getirilirdi.

Bir belgede 1208/1793 senesinde devlet tarafından 1,5 milyon kile zahirenin tertib edildiği, bunun 700 bin kilesinin, Akdeniz bölgesindeki kazalardan, geri kalanının ise, Eflak, Boğdan, Tuna sahillerinden ve Alçaklar iskelelerinden temin edileceği zikr ediliyordu(1).

1220/1805 senesinde ise, Akdeniz, Karadeniz ve Tuna sahillerinden 1.892.000 kile buğday, 115 bin kile arpa mübayaası tertib ve tanzim olunmuştu(2).

Ancak, tertib ve tanzim olunan zahirelerin tümünün mübayaası mümkün olmuyordu. Özellikle miri fiyatla yapılan zahire alımlarında, istenilen ölçüde başarılı olunamıyordu(3).

Miri fiyatla tertib ve tanzim edilen hububatın çeşitli sebeplerle mübayaası edilememesi durumunda, tertib edilen kaza-

(1) B.A., H.H., no:13048

(2) B.A., H.H., no:4864

(3) 1214/1799 Senesinde Aydın ve havalisi için 150 bin kile hububat, miri fiyatla tertib ve tanzim olunmuş, ancak Aydın ve havalisi halkı tertib edilen miktarın yarısını aynen ve yarısının ise bedelini vereceklerini beyan etmişlerdi. Bunun üzerine Sadrazamın takririnde; rayiç fiyatla hububatın mübayaası yapılırsa tertib edilen miktarın tamamının alınabileceğini bildirmişti(B.A., H.H., no:4627)

lerden gerçek rayiç fiyat karşılığı para tahsil edilirdi(1). Buradan da anlaşılacağı üzere miri fiyatlarla yapılan mübayaalar bir nevi vergi niteliği taşıyordu.

Ancak rayiç fiyatın 1225/1810 senesinde, buğday için 100 akçe, arpa için 50 akçe olarak belirlenmesi(2), rayiç fiyatında gerçek fiyatları yansıtmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Nitekim, 1218/1803 senesinde Burgaz iskelesine bağlı kazalar rayiç fiyatla tertib edilen bölgeler arasına girmiş, devletin görevlendirdiği mübayaacılara, önceden tanzim edilen miktarı rayiç fiyatla satın alma yetkisi verilmişti. Fakat devletin rayiç fiyatının çok düşük olması sebebiyle bu usulün uygulanması başarılı olmamış, tekrar bu bölgede kapan tüccarlarının "gerçek rayiç fiyat"la hububat alımlarına karar verilmişti(3).

Devletin İstanbul'un iasesi için tertib ve tanzim ettiği hububat miktarı ve tertib edilen bölgeler, iskeleler ve bu

(1) Nitekim, Aydın ve havalisinden 260 bin kile buğday tertib olunmuş ancak tabii afet sonucunda, gerekli üretim yapılamamış bunun üzerine, tertib edilen buğdayın yarısı afv olunmuş, diğer yarısı için kilede iki gruş(240 akçe) karşılığı istenmişti(B.A., H.H., no:4628); Yine Kütahya sancağı kazalarından 200 bin kile buğday tertib edilmiş, ancak nakil imkânlarının güçlüğü sebebiyle bedeli tahsil edilmek istenmiş ve rayiç fiyat olan 100 para(300 akçe) dan miri fiyat 20 para çıkartılarak, geriye kalan 80 para ile 200 bin kilenin çarpımı olan 400 bin gruş tahsil edilmişti. (M.U.B, Cilt:1, s.770)

(2) Tersane ve Matbah-ı Amire Maden vs.Defteri, İ.Ü.Ktp. T.y. no:8826

(3)BA.MAD. no:8891 vr.27

iskelelere bağı kazalar konusunda detaylı bilgi verebilmek için, 1225/1810 senesinde yapılan hububat tertibi ve tanzimini aşağıda olduğu gibi aktarıyoruz(1).

Bahsi geçen yıl içerisinde, miri ve rayiç fiyatlar olmak üzere iki tür fiyatla hububat tertib olunmuştu. Miri fiyat daha önce de bahsettiğimiz gibi buğday için 60 akçe, arpa için ise 30 akçe gibi oldukça düşük bir rakamdır. Rayiç fiyat ise, buğday için 100 akçe, arpa için ise 50 akçe idi. Bu yıl içerisinde "rayiç fiyat", "gerçek rayiç fiyat"ın çok altında idi(2).

Miri fiyatla tertib edilen hububat miktarı; 981.876 kile buğday, 258.510 kile arpadan ibaretti. Rayiç fiyatla tertib edilen hububat miktarı ise, 3.353.457 kile buğday, 948.157 kile arpa, 745.000 kile pirinç ve 40.000 kile kokoroz(mısır) dan oluşuyordu.

Cinslere ayırmadan toplam hububat miktarını ele alacak olursak, miri fiyatlarla 1.240.386 kile, rayiç fiyatlarla ise, 5.086.614 kile hububat tertib edilmiş olunuyordu. Hem miri ve hem de rayiç fiyatlarla ise, toplam 6.327.000 kile hububat tertib edilmiş bulunuluyordu.

Toplam yekûn içerisinde miri fiyatlarla tertib edilen hububat %19,61, rayiç fiyatlarla ise %80.39 idi. Bu duruma göre miri fiyatlarla yapılmak istenen mübayaa, rayiç fiyatlarla

(1) Tersane ve Matbah-ı Amire Maden vs. Defteri, İ.Ü. ktp. T.Y. no:8826

(2) 1225/1810 Senesinde İstanbul'da tersane anbarlarından fırıncılara dağıtılan buğdayın fiyatı 5.58 gruş(669.6 akçe) idi.(Tevfik Güran, a.g.m. s.41). Bu fiyatın yarısını mübayaa fiyatı olarak kabul etsek dahi, "gerçek rayiç fiyat" "rayiç fiyat"ın en az üç katını teşkil ediyordu.

yapılmak istenen mübayaanın 1/5'i kadardı.

Bölgeler açısından olaya baktığımızda, üç bölgede (Akdeniz, Karadeniz ve Arabistan) hububat tertibi yapıldığı görülmektedir. Ancak, Akdeniz bölgesi çok geniş tutulmuş, bugünkü Anadolu, Rumeli, Marmara bölgelerinin büyük bir kısmı Akdeniz bölgesi içerisinde yer almıştır.

Bu durumda Akdeniz bölgesinden miri fiyatlarla toplam tertib edilen hububat miktarı 1.213.386 kile, rayiç fiyatlarla ise, 2.885.457 kile, Karadeniz bölgesinden miri fiyatlarla sadece 27 bin kile, rayiç fiyatlarla ise 681 bin kile hububat tertib olunmuştur. Arabistan bölgesinden miri fiyatlarla hububat tertib olunmamış, rayiç fiyatlarla ise 1.480.000 kile hububat tertib edilmişti.

Karadeniz bölgesinden bu kadar az miktar hububat tertib edilmesinin iki önemli sebebi vardı. Birincisi Karadeniz mahsulü hububatın fazla dayanıklı olmaması(1), ikincisi ise, zaten kapan tüccarının Karadeniz bölgesinden gerekli mübayaayı yapması idi(2).

(1) Karadeniz bölgesi hububatı en çok bir yıl süreyle depoda dayanabilmekteydi. Oysa Akdeniz hintası iki, üç yıl süreyle çürümeden depolarda durabilmekteydi(B.A, H.H., no:13048).

(2) Tefvik Güran, a.g.m. s.32

İstanbul'un iasesi için tertib edilen hububat miktarı,
tertib edilen bölgeler ve bağlı bulundukları iskeleler(1).

I.AKDENİZ BÖLGESİ

<u>Silivri iskelesi</u>	<u>Miri fiyat Miktar(kile)</u>	<u>Rayiç fiyat Miktar(kile)</u>
Silivri	3.000-	9.000-
Ereğli	1.000-	3.000-
Çatalca	1.500-	4.500-
Midye	1.000-	3.000-
Çorlu	3.000-	9.000-
Bergos	500-	1.500-
Çekmece-i Kebir	1.000-	3.000-
Çekmece-i Sağır	750-	2.250-
Pınarhisar	2.783-	8.350-
Saray	300-	900-
Vize	2.000-	6.000-
Toplam	16.833-	50.500-

(1) Tablolar, Tersane ve Matbah-ı Amire Maden vs. Defteri, adlı Türkçe yazmadan faydalanılarak hazırlanmıştır(a.g.y. İ.Ü. ktp., TY, no:8826) ve bu tablolarda miri fiyat ve rayiç fiyatla tertib edilen hububatın sadece miktarları verilmiştir.

<u>Tekfurdağı iskelesi</u>	<u>Miri fiyat (buğday) Miktar(kile)</u>	<u>Rayiç fiyat (buğday) Miktar(kile)</u>
İnecik	1.000-	3.000-
Şarköy	2.000-	6.000-
Evreşe	1.000-	3.000-
İnöz	1.000-	3.000-
Malkara	4.000-	12.000-
Keşan	5.000-	15.000-
İbsala	2.000-	6.000-
Cisr-i Ergene	6.500-	19.500-
Hayrebolu	5.000-	15.000-
Havass-ı Mahmud paşa	2.000-	6.000-
Dimetoka	6.000-	27.000-
Tekfurdağı	3.000-	9.000-
Bergos	6.500-	19.500-
Babay-ı atik	2.000-	6.000-
Gelibolu maa Eceabad	3.000-	9.000-
Kırk kilise	4.000-	12.000-
Edirne	10.000-	30.000-
Çirmen	2.000-	6.000-
Uzuncaabad Hasköy	3.000-	9.000-
Çırpan	4.500-	13.500-
Akçekızanlık	6.500-	19.500-
Zağra-i atik	9.000-	27.000-
Zağra-i Cedid	5.500-	16.500-
Nevahi-i Yanbolu	3.000-	9.000-
Yenice Kızılağaç	1.000-	3.000-
Cisr-i Mustafa paşa	1.500-	4.500-
Tatar pazarı	7.500-	22.500-
Filibe	15.000-	45.000-
Firecik	4.000-	12.000-
Toplam	126.500-	388.500-

<u>Karaağaç iskelesi</u>	<u>Miri fiyat(buğday)</u> <u>Miktar(kile)</u>	<u>Rayiç fiyat(buğday)</u> <u>Miktar(kile)</u>
Gümölcine	36.653-	22.500-
Yenice Karasu	18.000-	21.000-
Ahi Çelebi	4.500-	5.250-
Megri	3.000-	4.500-
Sultanyeri	2.000-	3.000-
Darıdere Mukataası	—	16.500-
Sarı Şaban	—	2.250-
Toplam	64.153-	75.000-

<u>Urfan Iskelesi</u>	<u>Miri Fiyat</u> <u>Arpa</u> <u>Miktar(kile)</u>	<u>Buğday</u> <u>Miktar(kile)</u>	<u>Rayiç fiyat</u> <u>Buğday</u> <u>Miktar(kile)</u>
Siroz	14.000-	39.000-	37.500-
Temurhisarı	3.000-	9.000-	13.500-
Menlik	3.000-	9.000-	13.500-
Nevrekop	2.000-	5.500-	13.500-
Petriç	2.000-	6.500-	3.500-
Praviste	1.000-	3.000-	3.500-
Drama	2.000-	6.500-	10.000-
Zihne	8.000-	17.000-	15.000-
Toplam	35.000-	95.500-	110.000-

<u>Selanik İskelesi</u>	Miri Fiyat		Rayiç Fiyat	
	Arpa Miktar (kile)	Buğday Miktar (kile)	Arpa Miktar (kile)	Buğday Miktar (kile)
Selanik	18.500-	49.000-	83.000-	200.000-
Karaferye	8.000-	30.000-	18.500-	45.333-
Yenice-i Vardar	3.000-	17.000-	8.500-	20.000-
Vidine	3.500-	13.000-	2.134-	5.333-
Avrathisarı	2.000-	11.000-	8.500-	20.000-
اعوس	--	--	1.033-	2.667-
Toplam	35.000-	120.000-	121.667-	293.333-

<u>Golos İskelesi</u>	Miri Fiyat		Rayiç Fiyat	
	Arpa Miktar (kile)	Buğday Miktar (kile)	Arpa Miktar (kile)	Buğday Miktar (kile)
Yenişehir	17.000-	61.000-	85.800-	200.000-
Tırhala	13.000-	32.000-	9.700-	22.667-
Velesin	1.250-	8.500-	1.110-	2.666-
Ermiye	750-	3.000-	5.710-	13.333-
Dömenek	1.000-	5.000-	1.110-	2.667-
Çatalca	2.000-	10.500-	8.580-	20.000-
Alasonya	—	—	1.710-	4.000-
Platimana	—	—	1.710-	4.000-
Kokos	—	—	4.570-	10.667-
Toplam	35.000-	120.000-	120.000-	280.000-

<u>Ağrıboz ve Talanda İskelesi</u>	<u>Miri Fiyat Buğday Miktar(kile)</u>	<u>Rayiç Fiyat Buğday Miktar(kile)</u>
Talanda	4.900-	9.800-
Livadiye	11.200-	22.400-
İstefe	11.200-	22.400-
Atina	11.900-	23.800-
Ağrıboz	11.200-	22.400-
İzdin	8.400-	16.800-
Salena	4.200-	8.400-
Esedabad	4.900-	9.800-
عولفر	<u>2.100-</u>	<u>4.200-</u>
Toplam	70.000-	140.000-

<u>Kalamata İskelesi</u>	<u>Miri Fiyat Buğday Miktar(kile)</u>	<u>Arpa Miktar(kile)</u>	<u>Rayiç Fiyat Buğday Miktar(kile)</u>
Kalamata	970-	1.250-	750-
Andros	940-	1.500-	800-
Koron	1.380-	1.000-	500-
Moton	870-	800-	400-
Anavarin	550-	500-	300-
Kartena	5.500-	2.750-	2.000-
Fener	1.800-	2.550-	1.650-
Levendar	2.180-	1.300-	900-
Çiftlikat-1 Musağa	1.210-	1.250-	500-
Arkadiye	<u>4.850-</u>	<u>2.500-</u>	<u>2.000-</u>
Toplam	20.250-	15.350-	9.800-

<u>İz. İskelesi</u>	<u>Miri Fiyat Buğday Miktar(kile)</u>	<u>Rayiç Fiyat Arpa Miktar(kile)</u>	<u>Rayiç Fiyat Buğday Miktar(kile)</u>
Gördüs	5.990-	5.000-	4.500-
Vustice	2.320-	1.100-	900-
Balyabedra	3.190-	2.100-	1.750-
Gaston	5.080-	8.000-	7.500-
Kalavrita	7.490-	2.500-	2.000-
Çiftligat-ı Bergos	570-	1.250-	1.000-
Andriçe	440-	—	—
Kura-i hamse	<u>1.290-</u>	<u>—</u>	<u>—</u>
Toplam	26.370-	19.950-	17.650-

<u>Değirmenlik İskelesi</u>	<u>Miri Fiyat Buğday Miktar(kile)</u>	<u>Rayiç Fiyat Arpa Miktar(kile)</u>	<u>Rayiç Fiyat Buğday Miktar(kile)</u>
Anadolu	1.340-	3.100-	2.750-
Arhos	3.190-	1.650-	1.300-
Ayapetros	2.830-	1.000-	900-
Tripoliçe	3.590-	3.750-	3.500-
Mezistre	9.800-	4.200-	3.300-
Benefşe	<u>1.990-</u>	<u>1.000-</u>	<u>800-</u>
Toplam	22.740-	14.700-	12.550-

<u>Çandarlı İskelesi</u>	Miri Fiyat	
	Arpa Miktar(kile)	Buğday Miktar(kile)
Bergama	1.240-	660-
Ayazmend	670-	330-
Nevahi Bergama	2.670-	1.320-
Ilıca-i Bergama	750-	1.500-
Tarhala	—	10.000-
Güzelhisar	—	1.900-
Menemen	3.330-	1.270-
Foçalar	670-	330-
Toplam	9.330-	17.210-

<u>Bandırma İskelesi</u>	Miri Fiyat		Rayiç Fiyat	
	Arpa Miktar (kile)	Buğday Miktar (kile)	Arpa Miktar (kile)	Buğday Miktar (kile)
Balıkesir	3.750-	3.750-	7.500-	7.500-
Bigadiç	3.135-	3.135-	6.270-	6.270-
Közak maa Fesleke	2.145-	2.145-	4.290-	4.290-
İvrindi	2.805-	2.805-	5.610-	5.610-
Baş Gelembe	2.720-	2.720-	5.440-	5.440-
Sındırgı	2.970-	2.970-	5.920-	5.920-
Fırtına sami	1.155-	1.155-	2.310-	2.310-
Ayvalık	1.320-	1.320-	2.640-	2.640-
Gönen	--	--	--	25.000-
Aydıncık	--	--	--	25.000-
Kepsut	--	--	--	13.000-
Kızılcı Tuzla	--	--	--	12.500-
Bandırma	--	--	--	4.500-
Erdek	--	--	--	2.500-
Kapıdağlı	--	--	--	2.500-
Toplam	20.000	20.000-	40.000	125.000-

<u>Mudanya İskelesi</u>	<u>Arpa</u> <u>Miktar(kile)</u>	<u>Miri Fiyat</u> <u>Buğday</u> <u>Miktar(kile)</u>	<u>Rayiç Fiyat</u> <u>Buğday</u> <u>Miktar(kile)</u>
Gökçedağı	1.500-	1.500-	4.500-
Yenişehir Burusa	2.000-	2.000-	6.000-
Domanic	1.500-	1.500-	4.500-
Yarhisar	1.500-	1.500-	4.500-
Mudanya	2.500-	2.500-	4.000-
Burusa	3.700-	3.700-	14.600-
Edranos	2.000-	2.000-	6.000-
Gemlik	1.700-	1.700-	5.100-
İnegöl	<u>1.800-</u>	<u>1.800-</u>	<u>5.400-</u>
Toplam	18.200-	18.200-	60.000-

<u>Mihaliç İskelesi</u>	<u>Rayiç Fiyat</u> <u>Buğday</u> <u>Miktar(kile)</u>
Mihaliç	40.000-
Karadağ	10.000-
Kâfirkırı	15.000-
Kestelik	10.000-
Kırmastı	50.000-
Manyas	<u>25.000-</u>
Toplam	150.000-

<u>İznikmid İskeleyi</u>	<u>Miri Fiyat Buğday Miktar(kile)</u>	<u>Rayiç Fiyat Buğday Miktar(kile)</u>
Kütahya	1.427-	3.001-
Eğrigöz	967-	2.000-
Simav	1.816-	3.800-
Dağardı	351-	750-
Gediz	1.398-	2.900-
Uşak	2.517-	5.250-
Banaz	967-	2.000-
Çan	2.517-	5.250-
Baklan	1.137-	2.350-
Şıhlar	1.677-	3.500-
Homa	699-	1.450-
Geyikler	209-	450-
Dazkırı	1.047-	2.200-
Honaz	279-	600-
Denizli	2.079-	4.350-
Kula	1.817-	—
Selendi	279-	600-
Küre-i Selendi	210-	—
Eşme	210-	450-
St'	210-	—
Sirge	71	148-
Ezine	—	3.800-
Çarşamba	—	1.450-
Günyüzü	—	450-
Karye	—	2.350-
Toplam	21.884-	49.699-

<u>Iznikmid İskelesi</u>	Miri Fiyat		Rayiç Fiyat
	Arpa Miktar(kile)	Buğday Miktar(kile)	Buğday Miktar(kile)
Iznikmid	1.327-	773-	4.200-
Iznik	1.327-	773-	4.200-
Bazarköyü	1.327-	773-	4.200-
Akyazı	1.327-	773-	4.200-
Yalakabad	1.327-	773-	4.200-
Karamürsel	1.327-	773-	4.200-
Sapence	1.423-	827-	—
Adapazarı	—	—	4.500-
Sarıçayır	662-	387-	2.100-
Karasu	379-	221-	1.200-
Akhisar-1 Geyve	1.280-	745-	4.050-
Geyve	1.610-	940-	5.100-
Kaymaz	1.280-	745-	4.050-
Şihlar	1.185-	690-	3.750-
Kandıra	1.517-	883-	4.800-
Ağaçlı	379-	221-	1.200-
Abısafi	662-	387-	2.100-
Beşdivan	189-	111-	600-
Akabad	189-	111-	600-
Perakende-i Lefke	237-	138-	750-
Toplam	18.955-	10.045-	60.000-

<u>Kara Biga İskelesi</u>	Miri Fiyat		Rayiç Fiyat
	Arpa Miktar(kile)	Buğday Miktar(kile)	Buğday Miktar(kile)
Biga	3.700-	3.700-	25.000-
Güvercinlik	3.500-	3.500-	30.000-
Lapseki	3.000-	3.000-	—
Çan	3.000-	3.000-	50.000-
Ezine-i Kazdağı	1.200-	1.200-	12.000-
Balya	2.200-	2.200-	30.000-
Ezine	2.200-	2.200-	25.000-
Boğazhisar	1.200-	1.200-	—
Bayramic	—	—	25.000-
?	—	—	10.000-
Sultaniye	—	—	5.000-
Kemer	—	—	10.000-
Toplam	20.000-	20.000-	222.000-

<u>Kuşadası İskelesi</u>	Miri Fiyat		Rayiç Fiyat		
	Arpa Miktar (Kile)	Buğday Miktar (Kile)	Akdarı Miktar (Kile)	Arpa Miktar (Kile)	Buğday Miktar (kile)
Suğla Sancağı	15.000-	30.000-	40.000-	40.000-	40.000-
Aydın havalisi	—	—	75.000-	—	75.000-
Toplam	15.000-	30.000-	115.000-	40.000-	115.000-

<u>Bodrum İskelesi</u>	Miri Fiyat
	Buğday Miktar(Kile)
Menteşe Sancağı	13.870-

<u>Antalya İskelesi</u>	Miri Fiyat Buğday Miktar(Kile)	Rayiç Fiyat	
		Arpa Miktar(Kile)	Buğday Miktar(Kile)
Hamid Sancağı	15.110-	30.000-	30.000-
Teke Sancağı	<u>7.010-</u>	<u>30.000-</u>	<u>30.000-</u>
Toplam	22.120-	60.000-	60.000-

<u>İznikmid ve Karamürsel İskeleleri</u>	Miri Fiyat Buğday Miktar(Kile)	Rayiç Fiyat Buğday Miktar(Kile)
Ankara Sancağı	13.870-	60.000-
Kangırı Sancağı	15.930-	60.000-
Beğbazarı	<u>—</u>	<u>20.000-</u>
Toplam	29.800-	140.000-

<u>Çandarlı İskelesi</u>	Miri Fiyat		Rayiç Fiyat	
	Arpa Miktar (Kile)	Buğday Miktar (Kile)	Akdarı Miktar (Kile)	Buğday Miktar (Kile)
Saruhan Sancağı	25.125-	25.125-	40.000-	40.000-

<u>İzmir İskelesi</u>	Rayiç Fiyat	
	Akdarı Miktar(Kile)	Buğday Miktar(Kile)
Karaosman zadelerden	100.000-	100.000-

<u>Ayazmend ve Focalar İskeleleri</u>	Rayiç Fiyat	
	Arpa Miktar(Kile)	Buğday Miktar(Kile)
Ayazmend	40.000-	40.000-

<u>Tarsus İskelesi</u>	Rayiç Fiyat Buğday Miktar(Kile)
Adana Sancağı	150.000-

<u>Bandırma İskelesi</u>	Akdarı Miktar(Kile)	Rayiç Fiyat	
		Arpa Miktar(Kile)	Buğday Miktar(Kile)
Menteşe Sancağı	40.000-	40.000-	40.000-

<u>İznikmid İskelesi</u>	Miri Fiyat Buğday Miktar(Kile)	Rayiç Fiyat Buğday Miktar(Kile)
Sultanönü Sancağı	3.430-	17.000-
Karahisarı Sahib Sancağı	6.870-	33.000-
Toplam	10.300-	50.000-

<u>Adalar</u>	Rayiç Fiyat	
	Arpa Miktar(Kile)	Buğday Miktar(Kile)
Rodos	40.000-	40.000-
Limni	50.000-	50.000-
Kıbrıs	50.000-	50.000-
İmroz	30.000-	30.000-
Toplam	170.000	170.000-
Akdeniz Bölgesi	pirinç	arpa buğday
Umumi Toplamı	295.000-	681.667- 3149.333

II)KARADENİZ BÖLGESİ

<u>Bergos İskelesi</u>	<u>Miri Fiyat Buğday Miktar(Kile)</u>	<u>Rayiç Fiyat Buğday Miktar(Kile)</u>
Aydos	5.000-	15.000-
Mısıvri	4.000-	12.000-
Rusikasrı	1.500-	4.500-
Ahyolu maa Bergos	9.000-	27.000-
Karınâbad	8.000-	24.000-
Hatunılı	500-	1.500-
İslimiye	6.000-	18.000-
Yanbolu	3.000-	9.000-
Toplam	37.000-	111.000-

<u>Akçasehir İskelesi</u>	<u>Rayiç Fiyat Buğday Miktar(Kile)</u>
Bolu ve Viranşehir Sancakları	120.000-

<u>Samsun İskelesi</u>	<u>Kokoroz Miktar(Kile)</u>	<u>Rayiç Fiyat Erzen Miktar(Kile)</u>	<u>Arpa Miktar(Kile)</u>	<u>Buğday Miktar(Kile)</u>
Canik ve Amasya Sancakları	40.000-	50.000-	50.000-	100.000-
Kastamonu Sancağı	—	—	25.000-	75.000-
Sivas Sancağı	—	—	50.000-	100.000-
Toplam	40.000-	50.000-	125.000-	275.000-

III)ARABİSTAN BÖLGESİ

<u>Arabistan İskeleleri</u>	Rayiç Fiyat		
	(pirinç) Akdarı <u>Miktar(Kile)</u>	Arpa <u>Miktar(Kile)</u>	Buğday <u>Miktar(Kile)</u>
Akke,Yafe ve Sayda havalisinden	120.000-	120.000-	200.000-
Trablusşam ve havalisinden	160.000-	160.000-	280.000-
Lazkiye ve havalisinden	120.000-	120.000-	200.000-
Toplam	400.000-	400.000-	680.000-

BÖLGELER AÇISINDAN İSTANBUL'UN İAŞESİ İÇİN TERTİB EDİLEN TOPLAM HUBUBAT MİKTARI

<u>BÖLGELER</u>	<u>Miri Fiyat</u>			<u>Raio Fiyat</u>			
	<u>Kokoroz</u> <u>Miktar</u> <u>(kile)</u>	<u>Pirinç</u> <u>Miktar</u> <u>(kile)</u>	<u>Arpa</u> <u>Miktar</u> <u>(kile)</u>	<u>Buğday</u> <u>Miktar</u> <u>(kile)</u>	<u>Kokoroz</u> <u>Miktar</u> <u>(kile)</u>	<u>Pirinç</u> <u>Miktar</u> <u>(kile)</u>	<u>Buğday</u> <u>Miktar</u> <u>(kile)</u>
AKDENİZ	—	—	258.510-	954.876-	—	295.000-	2.167.457-
KARADENİZ	—	—	—	27.000	40.000	50.000	506.000-
ARABİSTAN	—	—	—	—	—	400.000	680.000-
Toplam	—	—	258.510	981.876	40.000	745.000	3.353.457-

b)Zahire Nezaretinin Kuruluşu ve Fonksiyonları

Devletin, İstanbul'un iasesi için gerekli zahire müba-
yaasına etkin bir şekilde girmesi, bir takım düzenlemelerin
yapılmasını gerektirmiş, bunun için de öncelikle "Zahire Ne-
zaretî" teşkil edilmişti. 1208 yılı rebiülevvel ayı sonunda
(Ekim-Kasım 1793) Hatip Ebubekir Efendi adı geçen nezaretin
başına nazır tayin edilmişti(1).

Zahire Nezaretinin kuruluşuyla, Zahire hususunda görev-
lendirilecek memurların tayini, Zahire Nazırının yetkileri
arasına girmişti(2). Zahire Nazırının diğer görev ve yetkile-
ri bir belgede şu şekilde ifade ediliyordu(3).

- Zahire alımları için ayrılan tahsisatın ne miktarda
olduğunu, bu miktarlardan yapılan harcamaları ve bu
miktara ilâve edilen gelirleri kontrol etmek
- Devletin ve tüccarın getirdiği zahirelere nezaret
etmek

(1) Yavuz Cezar, a.g.m. s.122

(2) "İstanbul'da ve tasrada anbar eminleri ve
bekçileri ve sair hademesi ve İstanbul
kadısı efendi tarafından ta'vin olunan
nâib ve ocağ-ı Âmire'den me'mur olan yazıcı
ve Râb-ı Âlî'den vezir ağası ve çukadâr-ı
Sadr-ı âlî ve kapan veznedârı ve reisler
kethüdası ve etmekçiler ve uncular kethü-
daları ve yiğitbaşları ve Zahire mübâşir-
leri ve mübavaacılar ve baş yasakçı ve sair
Zahire (ve) müteallik umurda müstahdem
olanlar Zahire Nazırının rev ve ma'rifeti
ve arz ve tekririyle ta'vin olunub..."

(B.A, Cevdet-Malîve, no:23347'den naklen, Yavuz Cezar,
a.g.m. ss.143-44)

(3) 18 ca 1208/22 XII 1793 tarihli İstanbul kadısına yazılan
ferman, (İKS, no:65, vr:114)

- Tüccarın ve devletin "habbazan"dan alacaklarını tahsil etmek, tüccarın ve devletin zarara uğramasını önlemek
- Tüccarın mahallinde mübayaası edeceği zahirenin fiyatını, ayrıca "habbazan"a vereceği zahirenin fiyatını kontrol altında tutmak
- Gelen Zahirenin fiyatlarına göre, tabh edilecek ekmeklerin dirhemini ayarlamak, "habbazan"a "çasni" tutturularak ekmeklerin bu şekilde tabh edilmesini temin etmek
- Zahire mübayaası için gerekli gemilerin tedariki ve gemilerin gidecekleri yerlerin tanzimini yapmak
- İstanbul'un ihtiyacı olan zahirenin tamamen karşılanması için gerekli tedbirleri almak, kaçakçılığa önlemek
- Devlet anbarlarında ve "habbazan"ın elinde, İstanbul'a yetecek en az bir yıllık zahireyi bulundurmak

c. Zahire Nezareti'nin kuruluşundan sonra Tersane-i
Amire Ambarları ve Bu Ambarlardan Verilen Zahire
Miktarı

İstanbul halkının, temel gıda maddelerinden olan ekmek hususunda, zaruret çekmemesi için bir dizi tedbirler alan devlet, Tersane-i Amire ambarlarına her yıl belirli miktarlarda zahire stok eder ve kapan tüccarını takviye etmek amacıyla fırıncılara dağıtırdı. Bu ambarlar bir nevi sigorta niteliğindedi. Çesitli tabiat şartları içerisinde mahsulün üretiminde veya nakil imkânlarının güçleşmesi durumlarında, bu ambarlardan zahireler fırınlara vesair esnafa dağıtılıyordu.

Tersane ambarlarından verilen hububatın üçte ikisi fırın değirmenlerine, üçte biri ise uncu değirmenlerine veriliyordu(1).

Dönemimiz içerisinde tersane ambarlarından fırıncılara verilen zahirelerin yekününe baktığımızda, yıllar itibarı ile dalgalanmalar görülmektedir. 1217/1802 senesinde, tersane ambarlarından verilen miktar oldukça düşük (389.000 kile) seviyede kalmış, 1220/1805 senesinde ise en yüksek seviyesine (1.820.000 kile) ulaşmıştı.(2)

İstanbul Fırınlılarının yıllık hububat tüketiminin 3,5-4 milyon kile civarında olduğu(3) gözönüne alınırsa, devlet ambarlarından fırınlara verilen en yüksek hububat miktarı dahi

(1) İKS, no:80, vr:13 3 S 1218/25 V 1803

(2) Bkz. Tablo.I

(3) B.A, H.H, no:421 ; Tefvik Güran a.g.m s.28

%50'yi geçmemektedir.

Buradan şu sonucu kolayca çıkartabiliriz; Her ne kadar Zahirî Nezaretî kurularak faaliyete geçirilmiş ise de, İstanbul halkının ihtiyacı olan Zahirînin büyük bir kısmını, yine kapan tüccarları karşılıyordu.

Tersane ambarlarından verilen hububatın fiyatı, bazen kapan fiyatına nazaran düşük olabiliyordu. Bu durumda devletin zarar etmemesi için, zaman zaman fermanlar yazılarak, fiyatların kapan fiyatına uygun olarak belirlenmesi emrediliyordu(1). Ayrıca, önceden alınan hububatla yeni alınan hububatların fiyatı uygunlaştırılarak, tek fiyat üzerinden satılması isteniliyordu(2).

(1) "kapan-ı dakikde envâ'-i zehâirin ve bâ husus dakik ve şairin râici ziyâde iken Tersane-i Amire Amberleri mevcudundan habbâzâne tevzii olunan zehâirin ve tahsis-i şairin keti dün bâha ile itâsı beyt-ül-mal-ı müslimine hasaratı mucib olmağla tersane anberlerinden verilen Zahirînin ve bâ husûs şairin fiyâtlarını dahi kapan-ı dakik râiciyle takrîb ve tedkik ile miriyi hasaratdânsiyânet eyliyesiz..." (İKS, no:65 vr:69, 10 N 1203/5 VI 1789)

(2) B.A., H.H. no:4673, 1212/1797

Tablo:I

Zahire Nezaretinin Kuruluşundan Sonra Tersane Ambarlarından
Fırıncılara Verilen Zahirelerin Miktarı ve Tutarı

<u>Yıllar</u>	<u>Buğday</u>	<u>Arpa</u>	<u>pirinç vesair</u>	<u>Toplam (kile)</u>	<u>Tutar (krş)</u>
1210/1795	920.415	140.000	-	1.060.415	3.189.268
1211/1796	1.026.692	100.000	-	1.126.692	2.751.183
1212/1797	1.030.920	22.500	3.226	1.056.646	2.584.180
1213/1798	880.891	-	-	880.891	1.938.913
1214/1799	1.090.000	67.500	62.500	1.220.000	2.211.849
1215/1800	659.352	45.000	50.226	754.578	1.370.014
1216/1801	545.000	-	-	545.000	1.028.250
1217/1802	389.000	-	-	389.000	658.649
1218/1803	640.000	-	-	640.000	1.220.750
1219/1804	860.000	-	-	860.000	1.613.000
1220/1805	1.568.000	162.000	90.000	1.820.000	4.111.500
1221/1806	1.105.000	162.500	72.500	1.340.000	3.575.749
1222/1807	<u>1.245.000</u>	<u>80.000</u>	<u>155.000</u>	<u>1.475.000</u>	<u>3.742.561</u>
Yekûn	11.960.270	779.500	433.452	13.168.222	29.995.866

Kaynak: BA, MAD, no:4641 vr:81-109; İKS, no:84, vr:48, 62, 63, 64, 70; İKS, no:88, vr:12, 17, 24, 44, 47, 55, 66, 68, 69, 72, 74, 75, 76, 78, 87, 89; İKS, no:90 vr:8, 11, 12, 16, 31, 52, 75, 80, 87, 88, 92, 97; İKS, no:92 vr: 27, 38, 39, 41, 47, 51, 57, 59, 60, 62, 75, 78, 81, 84, 88, 90; İKS, no:94 vr:18, 19, 20.

d-Zahire İhraç Yasağı

Osmanlı devletinde gerek askeri gerek siyasi sebepler yanında, ekonomik nedenler dolayısıyla da bazı malların ihra- ci yasaktı. Özellikle İstanbul'un iâşesinde gerekli olan za- hirenin değil harice geldiği kazanın üretim fazlasının tah- sis edildiği İstanbul'dan başka bir yere verilmesi dahi kesin- likle yasaklanmış(1) ve bu nizamı uymayıp ecnebi tüccarlara ve kaçakçılara zahire satanların şiddetli cezalara çarptırıla- cağı bildirilmişti(2). Nitekim Firecik ayanı Avrupa tüccarına zahire sattığından kalebentlik cezasına çarptırılarak Ağrıboz kalesine habs olunmuştu(3).

Buna rağmen mübayaacılar, İstihsal bölgelerinden satın aldıkları Zahireyi, doğrudan İstanbul'a götüreceklerine dair söz verdikleri hatta kefalete bağlandıkları halde, kaçakcılığın cazip kârlarına dayanamayarak çok yüksek fiyatlarla, yabancı devlet tüccarlarına(4) ve yerli kaçakçılara(5) satıyorlardı.

Bu tür kaçakcılığı önlemek için çeşitli tedbirler ve önlemler alınmıştı. Bu tedbirlerin başında gemi reisine, gemi- sine yüklediği malların miktarını ve cinsini ihtiva eden bir belgenin verilmesi geliyordu. Gemi reisi İstanbul gümrüğüne geldiği zaman, gümrük eminine elindeki belgeyi göstermek zo- rundaydı(6).

(1) B.A, Cevdet-Dahiliye, no:2561, 1218/1803

(2) B.A, Cevdet-İktisat, no:2131

(3) B.A, Cevdet-Zaptiye, no:226, 1208/1794

(4) B.A, Cevdet-Dahiliye, no:1800, 1213/1799

(5) B.A, Cevdet-Belediye, no:484, 1220/1805; İKS, no:65, vr:114

(6) İKS, no:97, vr:30

Gümrük emini, belgede yazılı malların miktarını ve cinslerini kontrol eder, şayet bir uygunsuzluk yok ise, gemi reisinin eline "vûsul tezkeresi" verirdi. Gemi reisi de bu tezkereyi alarak, bulunduğu limâna döner ve elindeki tezkereyi gerekli mercilere ileterek görevini tamamlamış ve sorumluluktan kurtulmuş olurdu(1).

Her ne kadar İstanbul için tahsis olunan zahirenin ecnebi tüccarlara ve diğer şehir ve kasabalara sevk edilmesi yasak olmakla birlikte, zaruri durumlarda bu yasak göz ardı edilerek, gerekli zahire sevkiyatı yapılıyordu(2).

Özellikle dost ve müttefik ülkelere zaman zaman zahire ihrac ediliyordu.

"...İsveç devleti tarafına ihâle ve itâsı fermânım olan yetmiş bin kile hintenin İsveçli tarafına itâ ve teslimi için mübâşir-i mumâileyh ta'vin ve tesyirinden sonra..."(3)

Bunun yanında, Osmanlı devleti yine müttefiki olan devletlerin donanmalarının ihtiyacı olan zahireyi ve saireyi, Osmanlı hudutları içerisinde bulundukları sürece karşılamakta tereddüt göstermemiş, bunları yasaklardan muaf tutmuştu.

(1) Aynı belge

(2) "...Burusada vuku' bulan harik-i kebirde bilcümle mevcut zehâireleri muhterik ve zâyî ve cümle ahali zarurete giriftar olmaları ile...zehâir-i merkumenin Asitâne-i Âliyye'den mahalle-i sâireye virilmesi memnuatdan olub ve bu vakte dek mesbuk olmadığı gümrük defterlerinden diğer arzuhal ve derkenârlardan müsteban olub...ancak bu defa hallerine merhameten Asitâne-i Âliyye'den zehâir matlub iderler ise müsâade olunmak..."

(İKS, no:78, vr:1, 19 S 1216/2 VII 1801)

(3) B.A, Zahire Defteri no:15, 1206/1791

Meselâ, Fransızların Mısır ı işgal etmeleri üzerine, politik çıkarlar sebebiyle Rusya, Osmanlı devletini desteklemiş ve bu ara Akdenize gelen Rusya donanmasının muhtaç olduğu zahire ve gerekli ihtiyaçlarının mutedil fiyatla verilmesi için gereken kişilere tenbih edilmişti(1). Yine Osmanlı devletinin müttefiki olan İngiltere, Fransızlarla çarpışmak üzere Rodos, Marmaris, Mekri ve Mısır sularına gelmekte olduğundan, donanmanın ihtiyacı olan zahirenin derhal temin edilip gönderilmesi için Kuşadası naibine ve gümrükcüsüne emir verilmişti(2).

(1) B.A. Cevdet-Hariciye no:515, 1213/1799

(2) B.A. Cevdet-Hariciye no:9277, 1215/1801

B.UNKAPANINDAN VE DEVLET AMBARLARINDAN GEREKLİ HUBUBATIN

DEĞİRMENLERE TEVZİİ

1-Değirmenler ve Nizamları

Ekmek vesair un mamülleri için kullanılan hububatın öğütülerek un haline getirilmesinde yararlanılan değirmenler, kullandıkları enerji türüne göre adlandırılıyorlardı.

- Kara değirmenleri:Bunlar hayvan gücü ile çalışan değirmenlerdi. Hububatı öğütmek için kullanılan her taşı(horosu) dört at çeviriyordu(1). Maliyetleri bu nedenle oldukça yüksekti.

- Su değirmenleri:Akarsu yakınlarında kurulmuş, su gücü ile çalışan değirmenlerdi. Bunlara "asiyap" da denilirdi(2).

- Yel değirmenleri:Rüzgâr gücü ile çalışan değirmenlerdi. İstanbul'daki değirmenler ise, yaptığımız araştırmalara göre genellikle kara değirmenlerinden müteşekkildi. Bu değirmenler "horos"(3) sayısı ile değerlendirilir ve her "horos" başına belirli miktar hububat verilirdi.

Değirmenlerin, kıtlığa neden olacak herhangi bir sıkıntı karşısında hazırlıklı olmaları için depolarında un stoklama

(1) "...üç horoslu bir bab uncu değirmanı derûnunda mevcûd beyne'l esnaf gedik tâbir olunan on iki reis barkir..."(İKS, no:64 vr:38)
"...Sarıgöz fırını değirmanında ber vech-i muharrer mutasarrıf olduğumuz altı horos yigirmi-dört barkir..."(İKS, no:58, vr:12).

(2) Hüseyin Özdeğer, XVI.yy. Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu, s.85.

(3) İstanbul'da ekmekçi ve francalacı ve uncu değirmenlerinde mevcut, alt ve üst taşlardan oluşan ve hayvanlar tarafından döndürülen ve hububatı öğütmeye yarayan yere esnaf arasında verilen addır.

mecburiyeti vardı(1). Ayrıca değirmenlerin hangi fırınlara ne miktar un verecekleri belirlenmiş durumdaydı. Değirmenler tayinat vermekle yükümlü oldukları fırınlara, muhakkak tayinatları miktarı unu vermek zorundaydılar(2).

İstanbul değirmenlerini tayinat vermekle yükümlü oldukları fırın nev'ilerine göre ikiye ayırabiliriz.

a-Fırın Değirmenleri

b-Uncu Değirmenleri.

a-Fırın Değirmenleri

Fırın değirmenleri; genellikle normal ekmek(çarşı ekmeği) imâl eden fırınlara bağlı bulunuyorlardı. Bu değirmenlerin büyük bir kısmı fırınların yanında idi ve sadece bağlı bulundukları fırınlara un veriyorlardı.

Yukarda da belirttiğimiz gibi değirmenlere verilecek hububat miktarı belirli bir nizama bağlanmıştı. Her değirmenin taş(horos) sayısına göre istihkakları vardı. Nitekim, fırın değirmenlerine taş başına dokuz kile hububat veriliyordu(3). Bu miktardan az veya çok hububat verilemezdi.

İstanbul'daki fırın değirmenleri genellikle dört, beş ve altı taşlı idiler. Ancak "Efraziye" fırınına bağlı olan Müftü hamamındaki değirmen, iki taşla asgari, Damcılar başında

(1) Bazı belgelerde en az altı aylık (İKS, no:65 vr:87) bazılarında ise bir yıllık (B.A. MAD, no:9926 vr:45) hububatin depolarında bulundurmaları isteniliniyordu.

(2) İKS, no:64, vr:38 10 Ca 1210/22 XI 1795

(3) B.A, MAD, no:10015 vr:41

"çatal" fırınına bağlı, Arabacılar da "hanyeri" değirmeni ise on iki taşla azami, taş sayısına sahip değirmenleri teşkil etmekteydiler(1).

Bu fırın ve değirmenleri tasarruf edenler, zimmi ve müslim olabildikleri gibi, zimmi ve müslim ortak olarakta işletebiliyorlardı. Ancak genellikle zimmilerin tasarrufları altında idi(2).

b-Uncu Değirmenleri

Uncu değirmenleri; ekmekçi fırınları haricinde, çörekçilere, kadayıfcılara, lokmacılara, gözlemecilere, simidcilere ve halka un tevzii eden değirmenlerdi(3). Ancak, un kıtlığı çekildiği zaman ekmekçilere un vermek nizamları dahilindeydi(4).

Fakat, herhangi bir zaruret yokken gizlice ekmekçi fırınlarına un veremezlerdi. Bu tür harekete cesaret edenler şiddetli cezalara çarptırılır, hatta esnafıktan çıkartılıp gedğine devlet tarafından elkonulurdu(5).

Uncu değirmenlerinin taş başına istihkakları fırın değirmenlerinden bir kile daha azdı. Taş başına sekiz kile hububat veriliyordu(6).

(1) B.A. MAD, no:10015 vr:1-11

(2) Fkz. Tablo:III

(3) İKS, no:59, vr:50, 10 S.1206/10-X 1791

(4) İKS, no:58, vr:12 8 Ca 1203/6-X1-1789

(5) B.A. MAD, no:9926, vr:55

(6) B.A. MAD, no:9926, vr:26-30

1201/1787 Senesinde İstanbul uncu değirmenleri 74 adet olub(1) bunların üç tanesi kapalı (muattal) idi. Geri kalan 71 adet uncu değirmeninin sahip olduğu taş sayısı 234 adet, günlük tayinatları ise 1872 kile idi. Uncu değirmenlerinin kapasiteleri, fırın değirmenlerine nazaran oldukça azdı. Genellikle, taş sayısı iki, üç ve dört adetti. Ancak, Latifpaşa köprübaşı değirmeni bir taşla asgari, kapan dâhilinde peyklik değirmeni on taşla azami taş sayısına sahip değirmenlerdi.

Bu değirmenleri tasarruf edenlerin çoğu, fırın değirmenlerinde olduğu gibi zimmilerden oluşuyordu(2).

İstanbul'un haricinde, Galata'da 35(3), Üsküdar'da onbir (4), Eyüb'de ise sekiz(5) adet uncu değirmeni vardı.

(1) Bkz.Tablo:II

(2) Bkz.Tablo:II

(3) B.A. MAD, no:10015, vr:26-30

(4) B.A. MAD, no:10015, vr:32-34

(5) B.A. MAD, no:10015, vr:21-22

TABLO:II

İstanbul'da bulunan uncu değirmenleri ve bulundukları mahaller(1).

<u>Bulunduğu yer</u>	<u>Horos sayısı</u>	<u>günlük buğday(kile)</u>	<u>sahibi</u>
Tahtekale	2	16	zımmi
Alacahamam	3	24	müslim
Ayazma Ferhad oğlu(muattal)			
Şişhane Alacahamam	2	16	"
Hocapaşa	2	16	"
Arabacılar kârhanesi karşısı	3	24	müs+zım
At meydanı başı	2	16	müslim
Kumkapı	2	16	zımmi
Hasanpaşa hanı	3	24	"
Samatya	3	24	"
Ağa hamamı(muattal)			
İncirdibi der Kumkapı	2	16	"
Haric-i beb-1 Samatya	3	24	"
Ağa hamamı	2	16	"
Samatya	4	32	"
Silivri kapı	3	24	"
Mirahor	6	48	"
Irged pazarı	2	16	müslim
Kocamustafapasa	6	48	müs+zım
Haseki	3	24	zımmi
Kocamustafapasa	2	16	"

Avratpazarı	4	32	zımmi
Bayrampaşa	2	16	"
Kırkçeşme	3	24	"
Aksaray	2	16	müslim
Sarıgöz cedid	9	72	zımmi
Latifpaşa	4	32	müslim
Yenibağçe başı	3	24	zımmi
Şehremini	3	24	"
Odabaşı çarşısı	2	16	"
Latifpaşa köprübaşı	1	8	"
Yayla	2	16	"
Çukurbostan der . macuncu	2	16	"
Evaltı der . macuncu	2	16	"
Topkapı	3	24	"
Dahil-i Edirnekapı	2	16	"
Edirnekapısı koyunoğlu	4	32	"
Danabaş der . çukurbostan	2	16	müs+zım
Zincirlikuyu	3	24	zımmi
Paşamoğlu der . yeniçeşme	4	32	"
Alipaşay-ı . atik	3	24	"
Karaman-ı seğir	4	32	müslim
Seraçhanebaşı evaltı	2	16	zımmi
Zeyrek başı	3	24	müslim
Hasanpaşa hanı	3	24	zımmi
Haric-i bab-ı Balat	2	16	"
Kapan dahilinde peyklik	10	80	zımmi
Üsküblü	4	32	zım+müs
Küçükmustafapaşa	5	40	"

Dahil-i Yenikapı	5	40	müs+zım
Dahil-i Ayvansaray	3	24	zımmi
Dahil-i Ayvansaray	2	16	"
Dahil-i Ayvansaray(muattal)			
Tekfur sarayı	4	32	"
Dört yolağı der Balat	2	16	müslim
Salmatomruk	3	24	"
Zeyrek ayağı(Hacı Kasım)	4	32	"
" (aynalı)	4	32	zımmi
" (asmalı)	3	24	müslim
" (ikikapılı)	4	32	"
" (Hacı Kadri)	3	24	"
Kacıkadın külhan sokak	2	16	zımmi
" (Hacı Yasin)	3	24	müslim
Arabacılar(sarı kethüda)	4	32	zımmi
" (Arnavud)	3	24	müslim
"	2	16	zımmi
Hacıkedın (balçık)	2	16	"
Arabacılar(hacı Kasım)	6	48	müslim
" (şehriyeci)	4	32	"
Kapan dahilinde aşağı bostancı	6	48	"
Kapan dahilinde kasab başı	4	32	müs+zım
Kapan dahilinde peyklik karşısı	6	48	zımmi
Kapan dahilinde paydos	5	40	"
Unkapanı haricinde balık- cılar	<u>2</u>	<u>16</u>	müslim
	234	1872	

C-DEĞİRMENLERDEN GEREKLİ UN'UN FIRINLARA TEVZİİ

FIRINLARDA İMÂL EDİLEN MAMÜLLER VE FIRINCI ESNAFININ
NİZAMLARI

1-Ekmekci(Habbazan) Fırınları ve Nizamları

İstanbul halkının ekmek ihtiyacını karşılıyan fırınların bir kısmı, ihtiyaçları olan unlarını, fırınlarının içlerinde bulunan değirmenlerden, bazıları ise başka mahallerde bulunan değirmenlerden tedarik ediyorlardı.

Kapandan ve tersane ambarlarından değirmenlere verilen çeşitli cins buğdaylar, öğütülüp un haline getirildikten sonra, fırıncıların imâl edeceği ekmeğin hangi kalitede, kaç gram ve kaç para olacağı bir heyet(1) huzurunda numune hazırlatılarak tesbit edilir, daha sonra bu numuneye göre ekmek tabh edilmesi istenirdi(2).

Devlet bu konuda oldukça titiz davranıyor, bu sebeple fırınları yakından takip ediyordu. Ekmeklerin temiz, pak ve pişkin olarak imâl edilmesi ve halkın ekmek hususunda zaruriyet çekmemesi, devletin temel prensiblerinden birisi idi.

Nitekim, ekmeklerin kalitesiz imâl edilmesi durumunda bu kalitesizlik fırıncıdan kaynaklanıyorsa, Fırıncı şiddetli cezalara çarptırılıyordu(3). Şayet umumi kalitesizlik söz konusu

(1) 1204/1789 senesinde toplanan heyet içerisinde:
"...hububat nâzırı dâi'leriyle Haseki fırınında cânib-i hazret-i şeyhü'l islâmide meb'us müderisin-i kirâmdan es-Seyyid Mehmed Habib efendi ve savh-ı âsafânelerinden me'mûr ikinci çukadar ve başkapı kethüdası Hasan Ağa kulları...habbazan kethüdası ve nizâm ustaları..."
bulunmaktaydılar(İKS, no:201, vr.33)

(2) B.A, H.H, no: 13362, 1210/1795

(3) Ekmekleri iyice pişirmediği için bir fırıncı kulağından mihlatılmıştı.(B.A, H.H, no:647 1203/1789

olursa, bütün habbazan esnafı mahkemeye çağırılarak, kendilerine ekmeğin neden kalitesiz ve numunelere uygun imâl edilmediği sual olunuyordu(1). Bazen kapandan ve tersane ambarlarından verilen buğdayın kalitesiz oluşu, imâl edilen ekmeğin bozuk çıkmasına sebep olabiliyordu(2).

Habbazan, Francılacı, Simitci ve çörekçi esnafı ayrı ayrı esnaf kabul ediliyor(3) ve bu esnafların, birbirlerinin mamüllerini imâl etmeleri men ediliyordu. Şayet nizamı muhalefet eden olur ise, gedikleri kapatılıp esnafıktan çıkarılıyordu(4). Fakat, herhangi bir zaruret durumunda, diğer fırıncıların da ekmek pişirmelerine müsaade ediliyordu(5).

Nitekim 1218/1803 senesinde mevcut fırınların yetersiz kalması, üstelik bu fırınlara kâfi derecede hububat verilememesi üzerine, gerekli miktarda ekmek pişirilememiş, halk fırınları önüne yığılmıştı. Bunun üzerine fırınlara verilen hububat miktarı arttırılmış, francılacı fırınlarına normal ekmek pişirme müsaadesi verilmişti. Ayrıca, tamire ihtiyaç gösteren kapalı fırınların süratle onarılıp faaliyete geçirilmesi emredilmişti(6).

İstanbul'daki ekmekçi fırınlarının her birinin satış bölgeleri belirlenmişti. Fırıncılar, birbirlerinin satış bölgelerine tecavüz edemezlerdi.(7). Ayrıca her fırının kendile-

(1) İKS, no:65, vr:85 11 S 1205/20 X 1790

(2) B.A, H.H, no:14889, 1207/1792

(3) İKS, no:65, vr:65 15 S 1203/ 15 XI 1788

(4) İKS, no:65, vr:72 21 Ra 1203/20 XII 1788

(5) İKS, no:97, vr:47, 1220/1805

(6) B.A, H.H, no:4641, 1218/1803

(7) İKS, no:59 vr.75; İKS, no:84, vr:88

rime tahsis edilen un miktarı nisbetinde ekmek pişirmeleri gerekiyordu. Aksi takdirde nizamlarını ihlâl etmiş sayılıyorlardı(1).

Dönemimiz içerisinde İstanbul'da 136(2), Galata'da 52 (3), Üsküdar'da 28(4), Eyüp'te ise 17(5) adet ekmekçi (habbazan) fırını vardı. Bu fırınlar 61 koldan(6) mütesekkil(7) olup, her koldan o kola bağlı nizam ustaları sorumlu idiler.

-
- (1) Kendisine tahsis edilen un nisbetinde ekmek tabh etmeyip unun bir kısmını satan fırıncı diğer esnafa ibret olunması için asılmıştı(B.A, Cevdet-İktisat no:4641)
- (2) B.A, MAD, no:10015 vr.11
- (3) B.A, MAD, no:10015 vr.26
- (4) B.A, MAD, no:10015 vr.32
- (5) B.A, MAD, no:10015 vr.21
- (6) Fırıncı esnafı, çeşitli mahallerde bulunduğu için, kollara ayrılmış, her kolun başına nizam ustaları getirilmiştir.
- (7) İKS, no:65, vr:76, 20 S 1204/11 XI 1789

TABLO:III

İstanbul'da bulunan ekmekci(habbazan) fırınları ve değirmenleri
(1)

<u>Fırın</u>	<u>değirmeni</u>	<u>horos sayısı</u>	<u>günlük buğday (kile)</u>	<u>sahibi</u>
Muretpaşa	içinde	7	63	zımmi
Alacahamam-ı atik	"	4	36	"
Şişhane der Alacahamam	"	4	36	"
Yenicamii bab-ı Balıkpazarı	"	4	36	müslim
Haric-i bab-ı Balıkpazarı	"	6	54	zımmi
Haric-i bab-ı Bağçe	"	5	45	"
Hocapaşa Kebir	"	9	81	"
Nahilbend	"	4	36	zım+müs
Çardaklı	"	4	36	müslim
Dahil-i bab-ı Langa	"	6	54	zımmi
Gedikpaşa	"	6	54	zım+müs
Tavuk pazarı	"	6	54	zımmi
Dikilitaş	"	7	63	"
Firuzaga	"	7	63	zımmi
Kuşbazlar der destereçiler başı	"	7	63	zım+müs
Mercan	"	8	72	zımmi
Nişancı der Kumkapı	"	6	54	"
Muslı der Langa	"	6	54	zım+müs

(1) İstanbul'da 136 adet fırın bulunmakla birlikte, defterin çürük ve okunmayan kısımları olduğu için beş adet fırın ismi burada yazılmamıştır(P.A, MAD, no:10015 vr:1-11, 1201/1787)

Harici bab-1 Langa	içinde	7	63	zımmi
Dahili bab-1 Langa	"	5	45	"
Hacıkadın	"	5	45	"
Mirahor	"	7	63	"
Irgadpazarı der Yedikule	"	6	54	"
Kocamustafapaşa	"	6	54	"
Haric-i Yedikule	"	6	54	"
Davudpaşa	"	5	45	"
Altımermer	"	6	54	"
Nalçacı der yeni fırın	"	6	54	"
Yeni fırın der Avratpazarı	"	6	54	zım+müs
Bayrampaşa	"	5	45	zımmi
Avratpazarı	"	4	36	"
Kırkçeşme	"	6	54	"
Laleliçeşme	"	3	27	zım+müs
Aksaray	"	5	45	müslim
Yusufpaşa çeşmesi dörtyol ağızı	"	6	54	"
Çatal	Çardaklıda	4	36	
Haric-i bab-1 Kum	Karşısında	5	45	zım+müs
Sofiler	içinde	4	36	müslim
Odalarbaşı	"	5	45	"
Sarıgöz	"	5	45	zım+müs
Sıçanlı Kaliçeciler köşkü	"	7	63	zımmi
Mimar	"	6	54	zım+müs
Odabaşı çarşısı	"	5	45	zımmi
Şehremini	"	6	54	"
Topkapı	"	5	45	"

Kececiler der Yenibağçe içinde	5	45	zımmi
Karagömrük	5	45	zım+müs
Edirnekapı	6	54	zımmi
Selvi der çukurbostanbaşı	4	36	zım+müs
Bıcağcılar der dörtyol ağzı	5	45	zım+müs
Eski Alipaşa der Cumartesi pazarı	5	45	müslim
Kızıtaşı	4	36	zımmi
Saraçhane başı	5	45	zım+müs
Küçükmustafapaşa	10	90	zımmi
Haric-i Balat	6	54	zım+müs
Dahil-i bab-i Ayvansaray	6	54	"
Boysacı dahil-i Balat	6	54	zımmi
Sultanhamam	6	54	"
Tokmek der dahil-i Balat	6	54	zımmi
Dörtyolağzı der Balat	6	54	"
Mehmedağa camii	5	45	"
Çarşanbapazarı	5	45	"
Sultan Selim'de Fazlı	5	45	müslim
Sultan Selim'de Mezdebansız	4	36	zımmi
Debbağzade	4	36	"
Kenlı	5	45	zım+müs
Zeyrek	8	72	zımmi
Eski valde Şehremini	7	63	"
Dahil-i bab-ı Fener	5	45	zım+müs
Küçükpazar	5	45	müslim
Haric-i Ayvansaray	6	54	zımmi

Dahil-i kapan	kapan dahilinde evaltı değirmi	5	45	zımmi
Tahtekale	kapan dahilinde parmaklık değirmi	5	45	müslim
Kadıçeşmesi	Zeyrek ortasında	4	36	"
Taşkasab	Zeyrek ayağında	4	36	"
Alacehamam cedid	kapan dahilinde arabacılarda	5	45	zım+müs
İncirdibi	kapan dahilinde Berber Yani	4	36	"
Habderpaşa	kapan dahilinde Yeni çeşmede	3	27	müslim
Mahmudpaşa kapıdibi	Arabacılarda	4	36	"
Karaman-ı kebir	"	4	36	"
Müftühamamı	Eğrikapı dahilinde	4	36	"
Şehzadebaşı	Kesme kabada	6	54	"
Damcılar basında çatal	Arabacılarda han yeri	12	108	zım+müs
Topkapı	" Sabalet	4	36	"
Vefa	" kargir	4	36	müslim
Haseki	Eski yoğurtcu	4	36	zımmi
Koskeda Sağır	Hacıkadın belçık	4	36	zım+müs
Beyzal hanı	kapan dahili yağhane karşısı	5	45	zımmi
Garblar	kapan dahilinde arpacı oğlu	5	45	"
Valde hanı	kapan dahilinde kemer altı	5	45	"
Mirahorhamamı	Tokmak fırını gurubu	5	45	zım+müs
Karagümrük dutdibi	Balatda mahkeme altı	3	27	müslim

Salmatomruk	Balat dahilinde ebniyeli değirmen	3	27	zımmi
Kırkdört kapısı	Balat dahilinde kebecioğlu değirmeni	3	27	müslim
Ayasofya kebir der- Kebabcı	Cebehane ardında İshakpaşa değirmeni	6	54	zım+müs
Nakkaşpaşa	Balat dahilinde kebecioğlu değirmeni	3	27	zımmi
Nişancı	Müftü hamamı	6	54	müslim
Efraziye	"	2	18	zımmi
Kantarcılar	Yeni bağçe	4	36	"
Odalarbaşı	Kırkçeşme otlakcı dibi	4	36	zım+müs
Koska	Aksarayda sebil gurbu..	5	45	"
Zincirlikuyu	Meydan-ı lahm	5	45	zımmi
Kadırga Limanı	Meydan-ı lahm karabatak değirmeni	4	36	zım müs
Keraman	Odalarbaşı karakaş	5	45	zımmi
Balat	Kaliçeriler köşkü kevakdibi değirmeni	4	36	müslim
Aksaray	Kaliçeciler köşkü	4	36	"
Bâb-ı Âli der Uzunçarşı	Sefa çeşmesi çakmacılar değirmeni	8	72	zımmi
Acımusluk	Ayazma dahilinde	5	45	müslim
Ayasofya-i kebir kebabcılar	Ecbehane İshakpaşa	6	54	zım müs
Nahilbend	At meydanı başı	4	36	"
Tavukpazarı	Zeyrek başı	5	45	müslim
Mahkemealtı der Balat	Ayvansaray dahili	5	45	"
Sinkeşhane	Kumkapı haricinde(3) kapan dahili araba- cılar(3) kapan dahili Miheil(5)	11	99	zımmi

Haznedar der- . tavukpazarı	Dikilitaş camii dibi	3	27	müslim
Tavukpazarı çavdar	Uncu değirmenle- rinden tayinat verilmektedir			"
Beltaşı	"			"
Hasenpaşa hanı	"			zımmi
Ağaçkakan	"			müslim
Çakılçı	"			"
Kocamustafapaşa hamam karşısı	(muattal)			
Paçacı dibi der . Davudpasa camii	"			
Kâhya	"			
Çukurçeşme der . kırkdört kapısı	(muattal)			
Üsküblü	"			
Dahil-i yenikapı	"			
Sultan Selim kapısı	"			
Draman	"			
Silivrikapı	"			
Nişancı der . Kumkapı	"			
Hüsrev paşa	"			
Vezneciler	"			

2-Francılacı Fırınları ve Nizamları

Francıla, gayet iyi ve has undan yapılan ve normal ekmeğin dirhemine göre ayarlanılan bir cins ekmektir. Francıla 1204/1790 senesinde habbazan fırınında pişirilen ekmeğin üçte ikisi(1), 1218/1804 den sonra ise yarısı oranında imâl edilmeye başlanmıştır(2).

Francıla fırınları ihtiyaç duydukları has unu, bağlı bulundukları değirmenlerden almak mecburiyetindeydiler. Bunun dışında başka bir değirmenden un almaları kesinlikle yasak edilmişti(3).

Francıla fırınlarında istihdam edilen işçiler genellikle sakız halkından idiler. Fakat, francıla fırınlarının çoğalmasından dolayı francıla esnafı, yüksek ücretle habbazan fırınlarından ayarttıkları işçileri çalıştırmaya başlayınca, habbazan esnafı zor durumda kalmıştı(4).

(1) İKS, no:65, vr:79; B.A, H.H. no:12399

(2) İKS, no:80, vr:56

(3) İKS, no:92, vr:11

(4) Bunun üzerine habbazan esnafı Bab-ı Aliye bir arzuhal sunmuştu:

"...kadimden beru fırınlarımızda istihdâm eylediğimiz işçilerimiz Müslim, Ermeni, ve Bulgar tâifesinden olub francılacı esnafının amele ve beyesaları Sakız ahâlisine mahsûs iken bu evânda Francıla fırınlarının kesreti takribiyle amele ve beyesalarına iki kat ondalık ifâ eylediklerinden bizim istihdâm eylediğimiz bil cümle hamırkâr ve pişirici ve reislerimiz bizleri terk ve francılacı esnafına amele ve tablakâr olduklarından fırınlarımızda vâki' umurumuz derece-i ta'tile reside ve biz dâhi francılacı misüllü ücret itâsıyla istihdâm eylediğimiz takdirce nice fesâd mucib ve nizâm-ı kadimimizin ihtilâline mütevâcib olmağla fîmâ ba'd francılacı esnafı bizim esnafımıza mahsûs olan amele-i mezkûreyi furunlarında bu vech ile istihdâm eylemeyüb kadimden olageldiği üzre Sakız ahâlisini istihdâm eylemeleri için tenbih olunmak muradımızdır..."

(İKS, no:80, vr:21 1218/1803)

1204/1790 Senesinde, francılacı fırınlarının, ekmeğin üçte ikisi oranında pak, temiz ve pişkin olarak francıla imâl etmemeleri ve "narh-ı carisi"ne göre satmamaları üzerine, elçilik fırınları haricinde(1) diğer fırınlar, değirmenleri ile birlikte kapatılmış ve değirmenlerin kapandan aldıkları tayinatları da kesilmişti. Elçilik fırınlarına da francılayı, küfeci ve sair iskemlecilere vererek mahalle aralarında ve pazar yerlerinde sattırmamaları sıkıca tenbih edilmişti(2).

Francılacı fırınlarının kapatılmasından sonra, francılacı esnafı "Rikab-ı Hümâyûn"a arzuhal sunarak, fırınlarının atıl kaldığını, bu sebeple mutazarrır olduklarını, unlarını taşradan kendileri tedarik etmek suretiyle, dirhemi ve miktarı nasıl buyurulur ise, öyle francıla ekmeği tabh edeceklerini ve narh-ı carisi üzerinden satacaklarını beyan etmişlerdi. Fakat francılacı fırınlarının, unun en iyisini aldıkları, bu sebeple halka satılan ekmeğin, kepekten ve kalitesiz undan imâl edildiği, binâsenaleyh ekmeklerin bozulduğu, şayet izin verilirse, aynı durumların devam edeceği gerekçesiyle francılacı esnafına gerekli izin verilmemişti(3).

Bu arada francılacı esnafından bazıları, çörekci esnafının rızası olur ise, gediklerini çörekci gedigine çevirmek istediklerini tekrar "Rikâb-ı Hümâyûn"a arz etmişlerdi. Bunun

(1) Elçilik Francıla Fırınları dört adet olub, bunların bulundukları mahaller şöyleydi: Galata'da Karaköy kapısı dahili, Yanık kapı yakınında yokus dibi denilen Francıla fırını ve Beyoğlunda dört yol ağzında birbirine bitişik iki adet francıla fırını(İKS, no:59, vr:64)

(2) İKS, no:58, vr:58, 1204/1790

(3) B.A, H.H. no:10110, 1205/1791

üzerine, çörekci esnafının kethudası, yiğitbaşı ve nizam us-taları kadı huzuruna çağırılmış, bu durum kendilerine bildi-rilmişti. Neticede arzuhal sunan francılacı esnafının; "Sade-ce şam halkası ve peksimed işlerim" diye taahhüde bulunmaları üzerine ve uncu esnafının da kefil olmalarıyla yalnızca başvuran esnafa gerekli izin verilmişti(1).

Nihayet 1213/1798 senesi başlarında sadır olan bir fer-manla, yirmi beş aded francılacı fırınına, bağlı bulundukları değirmenler veya bağlı değirmeni olmayıpta, tayinat adı altında hergün aldıkları has unu, hangi uncu değirmenlerinden temin edecekleri, yeniden tanzim edilerek, faaliyetlerine müsaade edilmişti(2).

Francılacı fırınları 1218/1803 senesinden itibaren has, bayağı ve Okkalık Francıla olmak üzere üç çeşit francıla tabh etmeye başlamışlardı(3).

Normal ekmeğin yarısı oranında, has undan imâl edilen francılaya has francıla, normal ekmeğin üçte ikisi oranında, daha düşük kaliteli undan imâl edilen francılaya ise, bayağı francıla deniliyordu.

İlk zamanlar okkalık francıların, gramajı ve narhı be-lirlenmediği için herkes istediği fiyatdan satmaya başlamıştı. Bu durum halkın şikayetlerine neden olmuş, bunun üzerine fran-cılacı esnafı ve kapan naibinin de hazır bulunduğu kadı huzu-runda, iki para olarak narh verilmişti(4).

(1) İKS, no:59, vr:69, 17 ra 1206/15 XI 1791; İKS, no:59, vr:78

(2) İKS, no:71, vr:20, 11 S 1213/25 VII 1798; İKS, no:80, vr:56

(3) İKS no:97, vr:42, 1220/1805

(4) İKS, no:80 vr:56 25 Ca 1218/13 IX 1803

Francıla fırınlarından sadece on tanesinin okkalık francıla imâl etme ruhsatı vardı. Fakat, devlete ve tüccara külli-yetli miktarda borcu olub da fırınıni kapatan habbazan esnafına, okkalık francıla imâl etme imkânı tanınmıştı(1). Bu şekilde devlete ve tüccara alacağını tahsil etme imkânı yaratılmış olunuyordu. Ancak okkalık francıla imâl edenlerin çoğalması, normal ekmeğin azalmasına neden olduğundan, 1220/1805 senesinde okkalık francıla imâli yasaklanmış ve okkalık francıla tabh eden fırıncının, has francala imâl etmesi istenmişti(2).

1222/1807 senesinde ise, İstanbul ve çevresinde Francıla fırınlarına ihtiyaç olmadığı iddiasıyla elçilik fırınları haricindeki francıla fırınları tekrar kapatılmıştı(3).

(1) İKS, no:65 vr:42

(2) İKS, no:84 vr:80; İKS, no:97 vr:42

(3) Kapatılmayan elçilik Fırınları:İstanbul bağçe kapısı, Simkeşhane, Taşlıburun, Sarıgöz, Sekban değirmenine bağlı fırın, Galataya bağlı Tophanede aşağı hendek denilen yerde, Galata Beyoğlunda, Terazidibinde, Üsküdar Ayazmada, bulunan fırınlardı(İKS, no:92 vr:89, 8 B 1222/11 IX 1807)

3-Simitci ve Çörekçi Fırınları ve Nizamları

Simit ve çörek yapımı için gerekli olan unu uncu değirmenlerinden temin eden simitci ve çörekçi fırınları, ayrı ayrı esnaf kabul ediliyorlardı(1). Dolayısıyla simit imâl eden bir fırın, normal ekmeğe ve francıla tabh edemiyeceği gibi, çörek de imâl edemezdi. Aynı seyler çörekçi fırınları içinde geçerliydi(2).

Eskiden beri, çörekçi ve simitci fırınlarının imâl ettiği çörek ve simit, normal ekmeğin yarısı oranındaydı. Normal ekmeğin ağırlığı değiştikçe, çöreklerin ve simitlerin dirhemi de normal ekmeğe bağlı olarak değişiyordu(3).

Ancak, çörek ve simitler yağlı olarak imâl edilirse, has unun kilesine üç vakiyye yağ koyulması, ağırlığının da normal ekmeğin üçte biri oranında olması gerekiyordu(4).

İstanbul'da dönemimiz içerisinde 155 adet çörekçi ve simitci fırını vardı. Bunun 113 tanesi çörekçi, 42 adeti ise simitci fırınından mütesekkildi(5).

İstanbul'da bulunan çörekçi ve simitci fırınlarının mutasarrıfları genellikle müslüman esnaftı (6).

(1) 15 S 1203/15 XI 1788 tarihli İstanbul kadısına yazılan ferman, (İKS, no:65, vr:65)

(2) 21 Ra 1203/20 XII 1788 tarihli İstanbul kadısına yazılan ferman, (İKS, no:65, vr:72)

(3) 13 M 1221/5 IV 1806 tarihli İstanbul kadısının ilâmı (İKS, no:90, vr:3)

(4) Aynı belge

(5) Bkz. Tablo:IV

(6) B.A, MAD, no:10015 vr:34-36

TABLO:IV

İstanbul'da bulunan simitci ve çörekci fırınları(1)

<u>Bulunduğu mahal</u>	<u>Çörek fırını</u>	<u>Simit fırını</u>
Kentarcılar	-	1
Alacahamam	2	3
Balıkpazarı	1	-
Hoca paşa	2	2
Atmeydanı	2	1
Cağaloğlu	1	-
Yenihamam	1	-
Acıhamam	1	-
Küçükayasofya	-	1
Tahtakale	2	1
Bahçekapısı	1	-
Demirkapı	-	1
Ayasofya	3	2
Şengülhamamı	1	-
Kapalı fırın	-	1
Bakkal	1	-
Kadırga Limanı	1	-
İncir dibi	-	1
Gedikpaşa	1	-
Üskülp hanı bitişiği	1	-
Parmakkapı	1	-
Dikilitaş	1	-
Sulten Beyazıd	2	-

Koska çinili	-	1
Saka çeşmesi	1	-
Uzunçarşı	2	-
Langa	1	1
Laleli	1	-
Sulumanastır	1	-
Cerrahpaşa	1	-
Aleysi kapısı	1	-
Merheba köşesi	1	-
Balipaşa	1	-
Irgadpazarı	1	1
Tavukpazarı	1	-
Mahmudpaşa kapısı	1	-
Mahmudpaşa hamamı yanı	2	-
Kuşbazlar	-	1
Hasanpaşa hanı	-	1
Horhor	-	1
Latifpaşa	1	-
Sarıgöz	1	-
Vezneciler	-	1
Mercen	1	-
Kumkapı	1	1
Kırkdört kapısı	1	-
Davudpaşa iskelesi	1	-
Sematya	2	-
Avratpazarı	1	1
Çınar	1	-
Yedikule ırgad pazarı	1	-

Yedikule harici	2	-
Silivrikapı	2	-
Altımermer	1	-
Hasköy	1	1
Küçükhamam	1	-
Macuncu çarşısı	1	-
Şehremini	1	1
Süleymaniye	1	-
Acemioğlanı meydanı	1	-
Kırkçeşme	-	1
Kıztaşı	-	1
Mollagürani	-	1
Kaliçeciler köşkü	1	-
Edirnekapı	4	-
Eski Alipaşa	2	-
Kocamustafapaşa	1	1
Davudpaşa	2	-
Mimar çarşısı	1	-
Odabaşı çarşısı	1	-
İnadiye	1	-
Kızılmeslak	1	-
Aksaray	2	-
Yusufpaşa	-	1
hanamı	-	1
Vefa	2	-
Şehzadebaşı	2	-
Saraçhane	1	-

Sefapaşa çeşmesi	-	1
Sincanlıhamam	-	1
Topkapı	1	-
Keragümrük	1	1
Mehmedağa camii	1	-
Küçük Karaman	2	-
Çırçır	1	-
Küçükmustafapaşa	1	1
Kırkmezdiyan ayağı	-	1
Fener	2	1
Ayvansaray	3	-
Sultanhamam	1	-
Yenihamam	1	-
Zeyrek ayağı	1	-
Küçükpazar	1	1
Karaman-ı kebir	1	-
Haffaflar başı	1	-
Üskülüb	1	-
Yenikapı	1	1
Balat	6	1
Eğrikapı	1	-
Sultan Selim	1	1
Kadıçeşme	-	1
Hacıkadın	1	-
Unkapan	<u>1</u>	<u>2</u>
Toplam	113	42

4-Ordu Fırınları ve Nizamları

Osmanlı ordusu sefere çıkacağı zaman, ordunun ekmek ihtiyacını temin için, habbazan fırıncılarından ustalar talep olunurdu. Bunun üzerine, kapan naibi ve fırıncı ustaları kadı huzuruna çağırılarak, ekmek imâl edilecek fırıncı çadırının derhal tertib ve tanzim edilerek orduya gönderilmeleri tenbih edilirdi. Habbazan esnafı da, ihtiyaca göre aralarından seçtikleri ustaları, birbirleriyle kefalet sistemiyle sorumlu hale getirip, kethüda ve yiğit başlıları da bütün esnafa kefil olub(1) çadırları ile birlikte orduya gönderirlerdi.

Ancak, ustalar gönderilmeden önce kapan naibi, habbazan kethudası, yiğitbaşı, bil cümle nizam ustaları ve habbazan esnafının ihtiyar söz sahibleri, mahkeme huzuruna çağırılarak, merkezden gelen ferman kendilerine tebliğ edilir ve fermana uymayanların, ona göre hareket etmeyenlerin, görevlendirildikleri yerlerden kaçan ve nizama muhalefet edenlerin, kendileri yakalanamayıp gerekli cezalara çarptırılmazlar ise de, geride bıraktıkları kefilleri yakalanıp ağır cezalara çarptırılacakları bütün esnafa bildirilirdi(3).

Kefil olmanın bu tür risklerinden dolayı esnaf kethü-

- (1) "...bir neferi firâr ve gıybet itmemek şartıyla beyn el esnaf kâvî kefilleri ahz ve cümlesine kethüda ve yiğitbaşı ve nizâm ustalarının kefaletleri ile..."

(İKS, no:71, vr:87)

- (2) Sırpların isyan etmesi üzerine yapılan seferde sekiz adet habbazan çadırına ihtiyaç duyulmuş ve derhal "orduy-ı Hü-mâvun" ekmekci başı tayin edilen Ömer usta iki çadır, Eyüp ve şeriki Tahir bir çadır, Fenerli Tahir ve Şeriki Mehmed bir çadır, Muslu ve şeriki İslâm bir çadır, Sefer ve şeriki Ömer bir çadır, Hakonos ve şeriki Nikgoz bir çadır, Kirkor ve şeriki Mıgırdıç bir çadır getirmekle mükellef tutulmuşlardı(İKS, no:97 vr:48)

- (3) Aynı belge

deları ve yiğitbaşları orduya gönderecekleri habbazan ustalarının seçimlerinde büyük titizlik gösterirlerdi. Gayri müslimler içerisinde genellikle ermeni habbazan ustaları tercih edilirdi(1).

Gönderilen her bir çadırda üç adet fırın kurulur ve her fırında dört işçi istihdam edilirdi(2). Fırınların günlük kapasiteleri bin ekmek civarındaydı(3). Bu fırınların masraflarına karşılık olarak ikiyüz gruş, ayrıca işçi ücreti olarak da yüz gruş "nüzül emini" tarafından habbazan ustalarına peşin olarak ödenirdi(4).

5-İskemleci ve Tablakârların Fırınlarla Olan İlişkileri ve Nizamları

Fırınlar imâl ettiği ekmeği, francılayı, simidi vesair maddeleri kendi bünyelerinde sattıkları gibi, her fırına bağlı bulunan ve sayıları nizamlarla belirlenen, iskemle ve tablâkârları aracılığıyla da satıyorlardı. İskemleci; belirli fırından, un mamüllerini alıp, iskemlesini kurduğu yerde satış yapardı. İskemle gediği sahibi, iskemlesinin haricinde, herhangi bir un mamulü satamazdı(5).

(1) "Habbâzân fırınlarının gayetle tertib ve tanzimlerinden ilâ'lel-ebed ve lâzım ve muktezi rabıta-i nizâmları üzre ermeni tâifesinden habbâzân ta'yin edilirken..."
(İKS, no:65, vr:78)

(2) İKS, no:97, vr:48

(3) İKS, no:90, vr:76

(4) İKS, no:73, vr:66

(5) İKS, no:67, vr:54, 27 N 1211/24 III 1797

Tablakâr ise; tablaları içerisine koydukları un mamüllerini gezdirerek satarlardı. Tablakârların iskemleciler gibi sabit bir yerde un mamülleri satmaları yasaktı. Her fırının, iskemleci ve tablakârları belirli bölgeler içerisinde satış yapabiliyorlardı. Bu bölgenin dışında satış yapmaları men edilmişti(1).

1211/1796 senesinde fırınlara bağlı, İstanbul'da 547, Eyüp'te 34, Üsküdar'da 55 ve Galata'da 132 adet olmak üzere toplam 768 adet tabla ve tablakâr vardı(2). Ekmekci, simitci ve çörekci fırınlarında, tablakâr sayıları değişmekle birlikte, İstanbul'da her francıla fırınının kendilerine bağlı yirmişer adet, Galata, Üsküdar ve Eyüp'te bulunan francıla fırınlarının ise kendilerine bağlı onar adet tablakârları vardı(3).

Tablakârlara, bağlı bulundukları fırının ustaları kefil olub, habbazen kethudası tarafından ücretsiz tezkire verilirdi. Bu tezkireli tablakârlar da esnaf defterine kaydedilirdi (4).

Iskemleci ve tablakârlar, halkın daha kolaylıkla un mamüllerini temin etmelerinde büyük bir rol oynamaktaydılar. Meselâ, iskemleci ve tablakârı olmayan Kuzguncuk karyesi ahalisi, "Divân-ı Hümâyun"a bir arzuhal sunarak, karyelerinde bulunan ekmekci fırınının İstanbul, Üsküdar vesair mahallerde bulunan fırınlar gibi binek hayvanlar ve tablalar ile ekmeği gezdirmediklerinden, fırına gitmeye gücü ve kudreti olmayan

(1) Aynı belge

(2) İKS, no:65, vr:65, 5 S 1203/5 XI 1788

(3) İKS, no:65, vr:8

(4) İKS, no:67, vr:54

kötürüm, ihtiyar kadın ve çocukların ekmek tedarikinde, özellikle kış aylarında oldukça eziyet çektiklerini bu sebeple, akşam ve sabah olmak üzere günde iki defa bu mahallere ekmek götürülmesini istemişlerdi(1).

6-Fırıncı ve Değirmenci Esnafının Devlete ve
Kapan Tüccarlarına Olan Borçları

Kapan tüccarları ve devletin görevlendirdiği mübayaacılar tarafından çeşitli bölgelerden getirilen hububat, İstanbul ve havalisinde bulunan fırın ve değirmenlere dağıtılırdı. Dağıtılan bu hububatın tutarının derhal tahsil edilmesi gerekirken, habbazan ve uncu esnafının ödemelerini geciktirmeleri, borçlarının artmasına sebep oluyordu. Bu durumda, borcu olan değirmencilerden, her hafta değirmenlerindeki taş(horos) sayısına göre tahsilât yapılıyordu(2).

Kapandan hububat alan fırıncı ve uncu esnafının borçları, kapan veznedarı defterine işlenir(3), reisler kethudası, kapan naibi ve habbazan kethudası vasıtasıyla, kapan tüccarının alacakları tahsil edilirdi(4).

(1) İKS, no:82, vr:37 3 R 1219/12 VII 1804

(2) "Bahr-ı sefid tüccarının habbazan zimmetlerinde olan matlubları haftada beher taşdan kırkar gruş verilmek üzere eğerci tanzim edilmiş olub..."

(İKS, no:65, vr:105, 12 M 1207/30 VIII 1792)

Başka bir belgede:

"...Tüccara olan düyunumuz, için beher hafta seksener gruş her bir taş tevzi' birle..."

(B.A, MAD, no:10015 vr:124 1205/1791)

(3) İKS, no:65, vr:101

(4) İKS, no:65, vr:90

Alacağını zamanında tahsil edememesi kapan tüccarını nakit para sıkıntısına sokuyordu(1). Bu durum ise, kapan tüccarının yeniden zahire mübayaası etmesini güçleştiriyordu. Bunun için, kapan tüccarına ve devlete olan borçlarını zamanında ödemeleri ve hububat sahiblerine eziyet çektirmemeleri, şayet ödemelerde bir aksaklık olur ise zahire hazinesinin de zor durumda kalacağı(2), ilgili esnafa müteaddid fermanlarla bildirilirdi(3).

- Fırıncı ve uncu esnafının borçlarına karşı sınırsız sorumluluğu.

Kapan tüccarının ödeme hususunda kuşku duymadan fırıncılara ve unculara hububat verebilmesi ve İstanbul'un iâşesinin sürekliliğinin temini için, "gedik hakkı" bir teminat olarak devlet tarafından fırıncı ve değirmenci esnafına tanınmıştı(4). Bu sebeple, fırıncı ve değirmenci esnafından herhangi birisi, tüccar ve devletden aldığı zahirenin parasını ödemediği ölürse veya firar ederse, borcunu tahsil etmek için, öncelikle unkapanında herkesin önünde, kethuda ve nizam ustalarının müsaadesiyle alet ve edevatı ve hayvanları müzayaade ile satışa

(1) İKS, no:65, vr:106

(2) Nitekim devlet, 1207/1793 senesinde fırıncıların borçlarını zamanında ödememeleri üzerine o seneki zahire mübayaası için "Hazine-i Amire'de "mevacib" için ayrılan akçeden 150 bin gruş vermişti(Aynı belge)

(3) İKS, no:65, vr:107

(4) "...Asitâne-i Âliyede vâki' habbâzân fırınları gedikleri zahire bâhasında cânib-i mirîye ve kapan tüccarına olan deynleri mukabili olub.." (İKS, no:62, vr:33, 28 Z 1208/27 VII 1794)

çıkarılırdı(1).

Bu satış sonucunda elde edilen meblağ, borcunu ödemeye kâfi gelmez ise, sahib olduğu bütün mal varlığına el konulurdu. Şayet bunlarda borcunu karşılamaz ise, o zaman fırıncı ve uncu esnafının kol başıları, kendi kollarında olan ustalara ve kol başılar dahi birbirlerine kefil olduklarından, borçlunun geri kalan borcunu ödemek zorunda kalıyorlardı. Ancak ölen kimsenin mal varlığı, borcundan fazla ise, artan kısım varislerine ödenirdi(2).

(1) İstanbul'da Karaman-ı Kebirde bulunan ekmekçi fırını ve ona bağlı dört horoslu değirmenin sahibleri bulunan, Murat, Hacı İsmail ve Ali ustalar buğday alımlarından dolayı devlete 8664,5 gruş borçları olduğundan firar etmişler, bunun üzerine fırın ve değirmenleri 2500 gruşu peşin geri kalan kısmı her ay altmış gruşdan sekiz sene on ay zarfında ödemek şartıyla satışa çıkarılmıştı(İKS, no:73, vr:64, 26 M 1215/20 VI 1800)

(2) İKS, no:71, vr:26, 3 Re 1213/15 VIII 1798.

II. BÖLÜM

İSTANBUL'UN İKTİSADİ HAYATI İÇERİSİNDE ESNAF TEŞKİLATININ YERİ

A. ESNAFIN HİYERARSİK YAPISI VE MERKEZİ OTORİTE İLE İLİŞKİLERİ

Osmanlı esnaf teşkilatı iki ayrı hiyerarsik yapı oluşturmuştu. Birincisi, işgücünün vasfına ve daha çok örfi hukuka dayalı olarak oluşturulan esnafın kendi içerisindeki(çırak, kalfa ve usta vs.) hiyerarsik yapısı, ikincisi ise, esnaf teşkilatının idaresinde yer alanların (kethuda, yiğitbaşı, seyh, nakib, duacı vesair) oluşturduğu esnaf teşkilatının idari kademeleri arasındaki hiyerarsik yapıdır.

Biz bu konuda usta, kalfa ve çırak ilişkilerini, esnafın yönetici kadrolarının fonksiyonlarını ve esnafla devlet otoriteleri arasındaki ilişkileri inceleyeceğiz.

1-Usta, Kalfa ve Çırak İlişkileri

Osmanlı esnafında, beceri ve maharet isteyen işlerde, bir kimsenin usta olabilmesi için, o san'atda ehil olan bir ustanın yanına çırak olarak girmesi birinci şarttı. Ancak, çırak olabilmek ve çırak alabilmek belirli kayıtlara bağlıydı. Nitekim, ustalar ihtiyaçlarından fazla, çırak yanlarına alamazlardı. Meselâ, kafesci esnafı ustaları yanlarında ancak bir çırak çalıştırabiliyorlardı. Fazlası için kethudalarının izin ve müsadesi gerekliydi(1). Yine esnaf teşkilatlarında bekâr ustaların yanlarına çırak alabilmeleri kethuda ve ihtiyar

(1) İKS, no:24, vr.61 5 R 1139/1 II 1726

ustalarının iznine bağılıydı(1). Ayrıca muayyen mesleklerde, çırak olabilmek için belirli bir yaşı doldurmak icab ediyordu. Nitekim, sıvacı ustalarının yanlarına alacakları çırağın yirmibeş yaşını doldurmuş olması gerekiyordu(2). Bu şartlar ustayı bağlayıcı nitelikte idi. Usta ise çırak olarak alacağı kişiyi yakından tanımalıydı. O kişinin dürüst, doğru ve güvenilir olduğuna kanaat getirmeliydi. Bu sebeple, genellikle tanıdıkları ustaların evlatlarını çıraklığa kabul ediyorlardı(3).

Usta, kalfa ve çırak ilişkileri sadece iktisadi nitelik taşımıyordu. Usta; kalfa ve çırağın aynı zamanda manevi babası sayılıyordu. Bu sebeple, kalfa ve çırağın tavır ve davranışlarına dikkat etmeleri gerekiyordu.

Bir çırağın kalfa olabilmesi için O sanatın belirli inceliklerini öğrenmek zorunda olduğu gibi, çıraklık süresini de tamamlaması gerekiyordu(4).

Bu şart ve kayıtlar yerine getirildikten sonra törenle

(1)Nitekim kalemtraş ve bıçakçı esnafı:

"...kethuda ve ihtiyarlarının ma'rifetleri
olmadıkca bekâr olan ustalar sâkird olmayub..."

(İKS, no:24, vr:17 10 L 1138/11 VI 1725)

(2) İKS, no:76, vr:16, 1212/1797

(3) İKS, no:97, vr:70, 21 C 1221/7 IX 1806

(4) Nitekim taşçı esnafında çıraklık süresi en az üç yıl idi (İstanbul Ahkâm Defteri no:9 vr:88 1190/1776); Bürüncük bükücü esnafında çıraklık süresi ise dokuz sene idi(İKS, no:54, vr:54, 28 Za 1200/25 IX 1786)

kalfalık hakkını kazanıyordu(1). Kalfa da istigal ettiği san'atın bütün inceliklerini ve kalfalık süresini tamamladıktan sonra ustalığa hak kazanıyordu. Bu şekilde, çıraklıktan bir ustanın maiyyetine girip, ustasından o san'atın bütün inceliklerini öğrenen kisilere "pirperver" denilirdi(2).

Ancak, gedikleşmiş esnaf teşkilatlarında usta sıfatını kazanabilmek için, gedik sahibi olmak (böylece dükkân açma hakkına sahip olmak)da gerekiyordu(3). Nitekim aynı san'atda yirmi, otuz yıl emek vermiş, o san'atın piri olmuş kimseler dükkân açamadıklarından kalfa statüsünde idiler(4). Hatta, herhangi bir sebeple gediğini terk edip giden usta, geri döndüğünde gediği başkasına verilmiş ise, boş gedik buluncaya kadar kalfa olarak çalışıyor veya bir usta ile ortak olabiliyordu(5). Aynı şekilde çıraklıktan yetişip "pirperver" olanlar da boş gedik buluncaya kadar bir ustanın maiyyetinde halife

(1) çırak meclis önünde, geleneklere uygun olarak ustanın elinden "şed" bağlanır. Ustası kendisine "ey oğul evvelâ harama bakma, yalan söyleme, Haram yeme. Haram içme. Nân ve nemeke ihânet itme. Hukuk kesb ettiğin pirlere çeşm hareketle nazâr itme. Uluların önünde gitme. Sabır ol. Hamul ol. Komadığın yere el uzatma. Emanete hıyanet etme" diyerek nasihatda bulunurdu. Daha sonra ustası, bu sözlerin çırağının kulağına küpe olması için, kulağını çekerek, ensesine bir sille vurur "ey oğul gâfil olma gözünü aç" derdi (Evliyâ Çelebi s.496)

(2) "...şâkırdlerimiz ustada hidmet ile mahareti nümâyan ve pirperver olduklarından sonra..." (MUB, c.1, s.558)

(3) Sıdkı, age, s.14

(4) Kalpakçı esnafı kalfalarından 18 nefer zımmiler meclis-i şer' de:

"...bizim ba'zılarımız yirmi sene ve ba'zılarımız otuz seneden beru Asitâne'de hizmet iderek san'at-ı mezkûreyi tekâmîl ve ustalığa isti'dâd ve kâbiliyet tahsil idüb san'at-ı mezkûre ile teayyüş için birer dükkân feth ve küşâd itme arzusunda..."

olduklarını beyan etmişlerdi (İKS, no:76, vr:51 1216/1801)

(5) M. Kütükoğlu, "Osmanlı Esnafında Otokontrol Müessesesi" Ahilik ve Esnaf, Konferanslar ve Seminer, İstanbul Esnaf ve Etnografya Kurumu Yayını İst. 1986 s. 60

veya ortak olarak çalışıyorlardı(1).

Bunun yanında, terfi edip dükkân açan kalfalar tarafından esnaf idarecilerine "ikramiye" adı altında belirli bir ödemede yapılırdı. Nitekim, berber esnafından gayri müslim bir kalfa, usta olub dükkân açtığı zaman, kethuda, yiğitbaşı, şeyh, çavuş ve duacıya "ikramiye" namı altında 3,5 gruş vermek zorundaydı(2).

2-Esnaf İçi Yöneticileri ve Fonksiyonları

Esnafın teşkilatlanma aşamasında, aynı mesleği icra eden ustalar, bir araya gelerek, san'atlarında kayıtlı olacakları hususlardan oluşan özel nizamlarını kararlaştırırlar ve onaylatmak için kadıya sunarlardı. Kadı ise nizamların "şer-i Şerife" ve "örf-i kadime" uygun olup olmadığını araştırdıktan sonra, teklifi Divân'a arz ederdi. Divânın onaylamasının akabinde, ustalar tarafından hazırlanmış bulunan bu nizamlar kendileri için bağlayıcı niteliği olan resmi kurallar ve nizamlar haline gelirdi(3).

(1) İKS, no:24, vr:23, 10 Za 1138/10 VII 1726

(2) Berber esnafının

"...nizâm-ı kadimleri... zimmilerden bir kalfa usta olub deftere ba'd el kayd başka dükkân açdıkdâ kethuda ve yiğit başı ve şeyh ve duacı ve çavuş nam beş nefer kimesneler ikramiye namıyla üç buçuk gruş alub..."

(İKS, no:65, vr:137, 5 B 1210/15 I 1796)

(3) Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", Ahilik ve Esnaf, İstanbul Esnaf ve San'atkarlar Dernekleri Birliği Yayınları(1986) s.113; Nitekim, esnaf gedik sayısını dahi kendi tesbit ederek, nizamları haline getiriyordu

"...Yedimizde olan Fermân-ı âli ve i'lâm nâtık olduğu üzere ziyâde dükkân ihdâs olunmamak üzere beyinlerimizde nizâm verilmiş iken..."

(İKS, no:24, vr:14, 18 L 1138/19 VI 1725)

Osmanlı esnafının örgütlenmesi ile birlikte, bu örgütün idâri kadrosunu oluşturan, yönetici tipleri ortaya çıkmaya başlamıştı. Özellikle, Fütüvvet tarikatının etkinliği ile dini karakteristliği ağır basan esnaf teşkilâtlarının ilk yöneticileri de şeyh, nakib, duacı gibi dini özelliği olan kişilerdi. Çeşitli San'at kollarındaki esnafın pirlerini peygamberlere ve ashab-ı kirâmdan ba'zılarına dayandırmaları bu dini özelliklerinden kaynaklanmakta idi(1).

İlk dönemlerde Fütüvvet düşüncesinin tesiri ile, Osmanlı esnaf örgütü içerisinde büyük bir etkinliğe sahip olan ve bütün esnaf teşekküllerinde görülen şeyh: incelediğimiz dönemler içerisinde, çoğu esnaf teşkilatlarında etkinliğini yitirip bahs edilmemekle birlikte, Sahaflar esnafı ile berber esnafında şeyhlerin halâ fonksiyonlarını icra ettiklerini(2) ve bu esnaflarda baş sorumlu amirin şeyh olduğunu görüyoruz.

(1) İslâmın en parlak devirlerinde dahi ricâl ve ulemadan ba'zıları halk nazarında itibarlarını daha da yükseltmek için soylarını "ashab-ı kirâm"dan birilerine dayandırıyorlardı. Hatta ba'zı devletler dahi köklerini geçmişe dayandırarak itibâr kazanmaya çalışıyorlardı. Bunun gibi Osmanlı esnafı da icra ettikleri san'atlarını peygamberlere ve "ashab-ı kirâm" dan ba'zılarına dayandırarak o zatları kendilerine "pir" olarak kabul ederlerdi. Meselâ, Hazreti Şit; kazzazların, Hz.İdris; terzilerin, Hz.Nuh; Naccarların piri idi. (Evliya Çelebi cilt.1 s.488; MUB cilt.1, s.522)

(2) İstanbul kadısına hitâben sadır olan fermanın anlaşıldığı üzere berber esnafının şeyhi, duacısı ve çavuşu vardı.

"...Asitâne-i Âliyyede vâki' berberân esnafının kethudasının bâ-huccet-i şer'ie vekili olan Esseyid Mehmed usta ve yiğitbaşları Mehmed Sadık usta ve şeyhleri Abdullah Efendi ve duacıları Esseyid Osman ve Çavuşları Salih..."

(İKS, no:65, vr:137, 6 B 1210/16 I 1796)

Nitekim 1797 senesinde sahaflar esnafının, müzâyede ile satılan kitapları kendi aralarında anlaşarak düşük fiyattan satın almaları üzerine, Sahaflar Şeyhi kadı huzuruna çağırılarak, bu şekilde hareket eden sahafların ikaz edilmesini, aksi takdirde kendisinin dahi cezalandırılacağı beyan edilmişti(1).

Nakib de ilk dönemlerde Şeyh'in yardımcısı ve esnaf teşkilatının yöneticilerinden olmakla birlikte zaman içerisinde fonksiyonunu tamamen yitirmiş ve incelediğimiz dönem de hiç bir esnaf teşekkülünde adı zikredilmemiştir.

Esnafın dini inanışlarını bütünleştirmek, esnaf ahlak ve zihniyetini olgunlaştırmak gibi fonksiyonları olan duacı; her sabah esnafla birlikte işlerinin rast gitmesi için duada bulunurdu(2). Duacının, ayrıca esnaf içi terfi törenlerinde de, terfi eden çırac veya kalfaya dua ve nasihatda bulunduğu bilinmektedir. Nitekim, berber esnafında, kalfa olmak isteyen çırac veya usta olmak isteyen kalfa, terfi töreni sırasında ilk önce duacıyı traş eder, duacı da gerekli nasihatlar ve duada bulunurdu(3).

Ancak dönemimiz içerisinde esnaf teşkilatında, duacıların artık fonksiyonlarını yitirdikleri sadece berber esnafında bu vazifelerini icra ettikleri görülmektedir.

Yine esnafın yöneticileri arasında görülen çavuşların

(1) İstanbul kadısına yazılan 9 S 1212/5 VIII 1797 tarihli Fermen(İKS, no:76 vr:10)

(2) R.Mantran,17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, (terc.M.Ali Kılıçbay, Enver Özcan) cilt.1, s.354

(3) MUB cilt.1, s.563

tam olarak vazifelerinin ne olduğu bilinmemekle beraber, Osman Nuri'ye göre yiğitbaşının bazı fonksiyonlarını yerine getirdiği zannedilmektedir(1).

Şeyh, nakib, çavuş gibi esnaf idarecilerinin zaman içerisinde fonksiyonlarını yitirmesi, kethuda ve yiğitbaşının, esnaf örgütü içerisindeki önemini arttırmış, kethuda ve yiğitbaşlar esnaf teşkilatında büyük bir rol oynamaya başlamışlardır.

Esnaf nizamlarının uygulanmasında, esnaf içi ilişkilerin düzenlenmesinde, esnafın ihtiyacı olan hammadde ve mamul maddenin temin edilmesinde büyük bir rol oynayan kethudaya, bu işlerin yapılmasında en büyük yardımcı yiğitbaşları idi. Kethuda ve yiğitbaşlar, bu icraatlarının yanı sıra, alınacak hammadde veya mamul maddenin ve esnafın imâl ettiği emtianın, fiyatının belirlenmesinde(2) ve kalitesinin kontrolünde de aktif rol oynuyorlardı(3). Bunun yanında, herhangi bir usta, dükkân açabilmek için kethudasının rızasını almak zorundaydı. Kethudası izin vermedikçe dükkân açamazdı(4).

Kethuda, aynı zamanda esnafla hükümet arasında aracı

(1) M.U.B cilt.1, s.563

(2) Esnafın ihtiyacı olan hammaddeyi veya mamul maddeyi mübayaâ etmek için, o esnafın kethudası, yiğitbaşı ve ihtiyar ustalarından bazıları ittifakla tüccarla pazarlık ederlerdi (İKS, no:97, vr:13, 15 M 1218/7 V 1803)

(3) Nitekim Şeridci esnafı, işledikleri şeridi, kalite kontrolü için kethudalarına göstermek zorundaydı. Kethuda da işlenen şeridleri kontrol eder sağlam olanlarını mühürler, çürük işlenenlere müsaade etmezdi(İKS, no:24, vr:56, 20 Ra 1139/16 XI 1726)

(4) İKS, no:24 vr:45, 13 S 1139/11 X 1726

olduğundan, merkezi otorite nezdinde dahi büyük bir öneme sahipti.

Genellikle kethudaların tayini ve seçilmesi, ilgili esnafın ustaları tarafından gerçekleştirilir ve kadıya kethudanın onaylanması kalırdı. Ba'zen de esnafın isteği üzerine hükümetce kethuda ta'yin edilirdi. Nitekim, bürüncükçü esnafının kethudalığına, Hazine-i Hümayun ağalarından Hüseyin ta'yin olunmuştu(1). Ancak devletin ta'yin ettiği kethudalar, devletden aldıkları maaşı hazineye bırakırlar(2), geçimlerini esnaf kethudalığından elde ettiği gelirle devam ettirirlerdi. Bu şekilde devlet memurlarının kethuda tayin edilmesi, devlet için yeni bir gelir kaynağı idi. Böylece memuruna ödiyeceği maaş devlet tasarrufunda kalmış oluyordu.

Kethudaların aylıkları, genellikle esnafın yaptığı iş üzerinden aldıkları hisseler ile, yetkilerinin ve fonksiyonlarının sonucu elde ettikleri ücretlerden oluşuyordu. Nitekim dokumacı esnafı işledikleri ipeğin her "tefe "sinde onar para (3), şeridci esnafı ise işledikleri elli dirhem şeridde, bir akçe, kethudalarına veriyorlardı(4). Yine, yabancı ülkelerden

(1) İKS, no:65 vr:117, 12 B 1208/13 II 1793

(2) "...Hatt-ı Hümayun mucebince Enderun-ı Hümayununda Hazine-i Hümayunundan işbu rafi' tevki', refi' şân-ı hakani kudvet-ül emâsil ve'l akran müezzîn ibrahim zide kadrühünün sipahiyandan yirmi üçüncü bölükde Halil Osman İstanbul ismiyle tedarik eylediği on üç akçenin, on üç akçesi hazine-i manda olunub mukabelesinde kethudalık-ı mezbur bâ mukabil-i nân müceddiden mumâ ileyhe tevcih..."

(İKS, no:65, vr:16, 1196/1782)

(3) İKS, no:65 vr:117 12 B 1208/13 II 1793

(4) İKS, no:24 vr:56 20 Ra 1139/16 XI 1726

İstanbul'a gelen kuyumcu emtiaları ile, İstanbul kuyumcu esnafının imâl ettiği metaaları ayırt etmek için kethudaları tarafından damgalanması gerekiyordu. Ancak, kethudanın bu hizmetine karşılık damga başına belirli bir ücret veriliyordu(1).

Kethudalar bahsedilen gelirlerinin dışında esnafdan para talep edemezlerdi. Fakat bazı kethudalar aşırı kazanç hırsıyla taleplerde bulunuyorlardı. Nitekim Karagümruk arabacıları kethudası "tamaL, hâmindan nâşi" arabacı esnafından "yol-luk" namı altında kırkar, ellışer gruş talep etmiş, vermeyenlerin arabalarını ve hayvanlarını yirmigün habs etmişti(2).

Tabii ki bu durum, esnaf içerisinde geniş yetkilere sahip olan kethudaların, yetkilerinin sınırsız olduğu manasına gelmiyordu. Şayet kethuda haksız yere esnafa müdahalede bulunur ise, esnaf tarafından şikayet edilerek görevinden uzaklaştırılıyordu.

Kethudalarından şikâyetçi olan esnaf, neden şikâyetçi olduklarını belirten bir dilekçeyle Divân-ı Hümâyun'a başvururdu. Divândan da Kadiya hitâben bir ferman sadır olur, gereğinin yapılması istenirdi. Nitekim dülbendci esnafı, kethudalarından şikâyetçi olmuşlar ve azlini istemek için Divân'a başvurmuşlardı. Bu başvuruya binâen İstanbul kadısına hitâben sadır olan fermenda; Kethudanın azl edilmesini ve yerine esnafın münasib gördüğü kimsenin getirilmesi emr olunmuştu(3).

(1) Nitekim "...sağır ve kebîr tebsiden birbuçuk akçe, bir kahve asfiyesinden üç akçe..."

kethudalarına veriyorlardı(İKS, no:65 vr.142, 1210/1796)

(2) İstanbul kadısının yazılan 7 S 1210/23 VIII 1795 tarihli ferman(İKS, no:65 vr:131)

(3) İKS, no:65, vr:72, 4 Z 1203/26 VIII 1789

Yine İstanbul'da duhancı esnafı, kethudaları olan Hasanın bazı kişilerle "yekdil ve yekcihet ve her birlerine birer takrîb iftira ile tecrim ve tekdîr ve şer' ve mazâratından emin ve rahatları" olmadıklarından kethudalıktan uzaklaştırılmasını ve uygun birisinin ta'yin edilmesini istemişler, bunun üzerine, Hasan kethudalıktan azl ve yerine müezzîn İbrahim ta'yin edilmişti(1).

Genellikle, her esnafın bir kethudası vardı. Ancak san'atları birbirlerine yakın bir kaç esnafın Ortak kethudaları olabiliyordu. Nitekim, tuhfeci ve fincancı esnafının kethudaları birdi(2). Yine kalpakçı ve kürkcü esnafının kethudaları aynı kişi idi(3). Bazı esnaf örgütlerinin ise birden fazla kethudaları vardı. Meselâ, İstanbul'daki dokumacılar, dericiler ve kayıkcılar esnafı bunlardan bazıları idi(4). Özellikle kalabalık esnaf teşekküllerinde, alt birimler halinde ayrı ayrı örgütler oluşturarak, bunların başına birer kethuda getiriliyordu. Ancak bu kethudaların bağlı bulundukları bir baş kethudaları vardı(5).

Esnaf örgütlerini ayrı ayrı tetkik ettiğimizde, bazı esnaf teşekküllerinde kethuda ve yiğitbaşının dışında da idarecilerin mevcudiyetini müşahade ederiz. Meselâ, sarraç ve debbağ esnafına mahsus olan "ahi baba", şişeci esnafı için

(1) İKS, no:65, vr:16 15 Ca 1196/28 IV 1782

(2) İKS, no:65, vr:117, 20 Ca 1208/24 XII 1793

(3) İKS, no:97, vr:15 19 Ra 1218/9 VII 1803

(4) M.Genç, a.g.m, s.117

(5) İKS, no:24, vr:112, 1140/1728; M.Genç, a.g.m, s.117

"nazır" ve kasablar için "yazıcı" bunlardan bazıları idi(1). Yine dönemimiz içerisinde bir kısım esnaf örgütlerinde etkinlikleri olan "pazar başı", "kağıdıcı başı" gibi idarecilerin, esnafın ihtiyacı olan hammaddenin temin edilmesinde ve tevziinde büyük bir rol oynadıkları görülmektedir(2).

3-Esnafla Merkezi Otorite İlişkileri

Osmanlı esnafının kendi içerisinde örgütlenmesi, nizamlarını oluşturması, esnaf ile merkezi otorite ilişkilerini kolaylaştırmıştı. Bu sebeple, merkezi hükümet esnafa en az müdahalede bulunuyordu. Genellikle devletin müdahaleleri fiyat ve kalite konusunda oluyordu.

Merkezi otorite adına esnafla doğrudan ilgili mercî , kadı ve muhtesipti. Divân'dan gelen emirleri uygulama yetkisi kadı ve muhtesibe aitti. Ancak esnafın şikayetlerini doğrudan sadrazam ve padişaha kadar iletme imkânları vardı.

Hem adli davalara bakan, hem de bugünkü manâda belediye

(1) MUB, cilt:1, s.560

- (2) "...Taşra memleketinden İstanbul'a bezirgân tâifesinin bakkalana müteallik getürdükleri eşya bazarbaşı ... ma'rifetiyle gerek Asitâne-i Âliyyeye ve gerek tevâbi' olan Galata ve Eyüb ve Üsküdar kazalarında olan bakkalana tevzi' olunub..."
(19 M 1209/17 VIII 1794 tarihli İstanbul kadısına yazılan ferman İKS, no:65, vr:124)
Kağıdıcı esnafı:
"...hafiyeten kâğıd ıstirâ itmeyüb kâğıdıcı başı ve kethuda ve yiğitbaşı ve ihtiyarları ile bil-ittifak tüccara varulub led-el mu'ayyene râic-i vakt üzre bil-rıza bâhaları kat' olunub..."
(İKS, no:97, vr:97)

başkanı fonksiyonunu gören kadılar; İstanbul(1), Galata Üsküdar ve Eyüb'de bağımsız ve kendi bölgelerinin idaresi ile sorumluydular. Ancak, İstanbul kadısının merkezde bulunması, Osmanlı ekonomisinde önemli rolü olan esnafın büyük bir bölümünün bu belde de olması, İstanbul kadılığının ehemmiyetini arttırmaktaydı(2).

Kadılar; esnaf arasında vuku bulan anlaşmazlıkların çözümlenmesinde, nizâmları ihlâl edenlerin cezalandırılmasında, esnafın kethuda ve yiğitbaşı seçiminin onaylanmasında(3), gedik alım ve satımın müsaadesinde, esnaf için birinci derecede ehemmiyete haiz resmi merci' idi. Bunların yanında özellikle narh tesbitinde de büyük bir rol oynayan kadılar, tesbit edilen bu narhların yürürlükte olup olmadığını da yakından kontrol ederlerdi(4). Nitekim herhangi bir maddenin narhın üzerinde satılması halinde, o maddeyi satan esnafın kethudaları, yiğitbaşılıarı ve ihtiyar ustaları mahkemeye çağırılır fiyat artışlarının sebebi sorulurdu(5). Şayet kadı tatmin

(1) İstanbul'u tanımlarken iki kriter kullanmak zorundayız. Birincisi, geniş manâda İstanbul, ikincisi ise dar manâda İstanbul, Geniş manâda İstanbul:Sur içiyle beraber Üsküdar, Galata ve Eyüp kazalarını da içine alan bir şehir, dar manâda ise: Sadece sur içindeki alanla sınırlı bir şehir. İncelediğimiz dönemlerde, İstanbul dar manâsıyla ifade edilmiş, diğer üç kazaya birden "bilâd-ı Selâse" adı verilmişti.

(2) MUB, cilt:1 s.299

(3) İKS, no:65 vr:81 1204/1790

(4) Hüseyin Özdeğer, 1463-1640 yılları Bursa şehri Tereke Defterleri, s.3

(5) İKS, no:65, vr:137, 1210/1795

edici cevap alamazsa, esnafdan bir daha narhı ihlâl etmemesi için taahhüde bulunmalarını isterdi.

Kadıların birinci derecede yardımcıları ise muhtesip-lerdi. Osmanlı esnafının tüketiciyle olan ilişkilerinin düzenlenmesi ve tanziminde büyük bir etkinliği olan muhtesip; kadıdan sonra esnafın en büyük amirlerinden biriydi(1).

Muhtesib'in, esnaf teşkilatlarını kontrol etmek, mahalli pazarların Organizasyonu ile meşgul olmak, esnaf için gerekli olan hammaddelerin dağıtımında yardımcı olmak gibi görevleri vardı(2). Nitekim 1242(1826) tarihli "İhtisap Ağalığı Nizamnamesi"nde vazifelerinden bazıları beyan edilmişti:

"ihtisap ağası tarafından asıl dikkat ve nezâret olunacak, esnaf tâifesi olmak cihetiyle fimâbe'd, ihtisap ağası bulunanlar, ekser evkâtta kol ile gezüb her ne kadar terazu ve kantar ve arşın ve endâze ile ahz u. itâ eder esnaf var ise, cümlesinin vezn ve dirhem ve endâze ve arşunlarına bakup..."(3)

Muhtesib'in esnaf nezdindeki rolü, onlar üzerindeki teftiş selâhiyeti, mali görevlerinin önemi sebebiyle onun hem merkezi hükümetle, hem de esnafla ilişkilerinin düzenli ve uyumlu olmasını gerektirmekteydi.

Fiyat ve kalite kontrolü her ne kadar kadı ve muhtesib tarafından yapılıyorsa da, bazen sadrazamların "tebdil-i kıyafet"

-
- (1) Ö.L.Barkan "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar" Tarih Vesikaları, cilt.5; Ziya Kazıcı, Osmanlılarda İhtisab Müessesesi, s.73
 - (2) Ö.L.Barkan, a.g.m.; Mantran a.g.e., s.289
 - (3) İhtisâb Ağalığı Nizâmnamesi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi nr.E.1399

ile halkın arasına karışıp çeşitli problemleri yerinde tesbit ettikleri görülmüyordu(1)

Bunun yanında sadrazamlar, her çarşamba divânından sonra kadı ve muhtesibi yanına alır, çarşı ve pazarı teftiş eder, kadı ve muhtesibden de piyasa hakkında malumat toplardı(2)

Her kadılığa bağlı ayrı bir ihtisab teşkilatı vardı. İhtisab: İltizam usulüyle, bir sene müddetle ihâle olunur ve ihâleyi kazanan kişiden "bedel-i mukataa" namıyla bir meblağ tahsil olunarak, eline beret verilirdi(3). Ancak, bu görevin bir isteklişi çıkmazsa o zaman devlet memurlarından birisi "ihtisab emini" olarak vazifelendirilirdi.

İhtisab emin ve ağalarının maiyyetinde kol oğlanları namıyla bir takım memurlar istihdam edilmekteydi. Bunların vazifesi ise, dükkânlardan vesair mahallerden ihtisab resmini tahsil edip, ihtisab emin veya ağasına vermekten ibaretti(4).

(1) B.A, H.H, no:53902 ; B.A, H.H, no:15705 1213/1798
B.A, H.H, no:647 1203/1789

(2) Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi MTM C.I, s.504;
Ö.L.Berken: "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar" Tarih Vesikaları, cilt:5, s.1

(3) M.U.B, cilt.1, s.327

(4) M.U.B, cilt.1, s.329

B.ESNAF NIZAMI VE ESNAFIN BAZI MESELELERİ

1-İstanbul'a Getirilen Malların Belirli İskelelere ve Hanlara İndirilme Mecburiyeti

İstanbul şehri o şekilde organize edilmişti ki, İstanbul halkının ihtiyacı olan maddelerin nasıl ve ne şekilde ve hangi iskelelere getirileceği ve oradan hangi mahallere ve hanlara tevzii edileceği önceden tayin edilmiş ve belirli nizamlara bağlanmıştı. Meselâ, halkın en önemli ihtiyaç maddelerinden birisi olan hububat, unkapanı iskelesine indirilir, buradan Unkapanına nakl olunurdu. Aynı şekilde, diğer zahire çeşitleri de, Galata yağ kapanına ve İstanbul bal kapanına getirilirdi. Kat'iyetle, hububatın veya diğer zahire çeşitlerinin bu üç kapandan ve bu kapanlara ait mahzenlerden başka bir yere nakilleri söz konusu değildi.

Yine, İstanbul halkının ihtiyaçlarından olan meyve çeşitleri, Eminönünde Yemiş iskelesine(1), Mısır taraflarından gelen kahveler Gümrük iskelesine, oradan da gerekli resimleri ödendikten sonra, Ağa hanı, Sepet hanı, Papasoğlu hanı ve Haracci hanına nakl olunurdu(2). Çeşitli yerlerden temin edilen tavuklar ise gümrükönü iskelesine indirilir ve gümrük önü meydanında tavukcu esnafı tarafından satılırdı(3).

Langa yeni kapusu ve sair mahallerde bulunan bağ, bağçe ve bostanlardan ve taşradan keyiklarla ve yük hayvanları ile sebze getiren üreticiler doğrudan Eminönünde bulunan sebzehane iskelesine gelirler ve burada mallarını boşaltarak

(1) İKS, no:65, vr:136, 1210/1795

(2) İKS, no:65, vr:110, 14 M 1208/22 VIII 1793

(3) İKS, no:97, vr:65, 10 R 1221/27 VI 1806

"raic-i vakt" üzere istedikleri kimselere satarlardı(1).

Tasradan gelen tuz sefineleri ise doğruca hasır iskele-
sine gelirdi. Buradan tuz anbarına gönderilir, oradan tuzcu
esnafına ve sairlerine satılırdı(2). Yine tasradan gelen kaba
hasırlar bu iskeleye getirilir ve iskele yanındaki hasırcı
esnafına tevzi' edililirdi(3).

Deniz yoluyla İstanbul'a gelen emtiaların belirtilen
iskelelerden başkasına yanaşp mallarını boşaltmaları kesin-
likle yasaklanmıştı(4).

(1) İKS, no:65, vr:70, 1203/1789

(2) İKS, no:97, vr:76, 7 Ca 1221/23 VII 1806

(3) İKS, no:65, vr:31, 1200/1785

(4) "...iskeleleri muayyen iken ba'zı gemiler
âdeti kadime muhalif hilâfı semt iskeleye
yanaşmağla ihtilâl virdikleri ecilden
minbaad İzmir ve buğday ve prinç ve arpa
gemileri kadimden muayyen olan iskelele-
rine yanaşub gayri iskeleye yanaşmamasın
emir idüb buyurdum ki hükmü şerifim vusul
buldukda gemicilere muhkem tenbih eyliyesiz
ki minbaad gemileri ile vech-i meşruh üzere
kadimden ta'yin olunan iskelelere yanaşub,
inad ve muhalefet eylemiyeler..."

(Ahmet Refik, Onbirinci Asr Hicri'de İstanbul Hayatı s.10)

2-Esnafların Mal Alış İmtiyazı

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde, gerek nüfus yoğunluğu, gerek coğrafi konumu, tarihi geçmişi ve payitahtın merkezi olması sebebiyle İstanbul şehri; büyük bir öneme sahipti. Bu nedenle, Şehirde bulunan halkın ihtiyaçlarını karşılayan ve Osmanlı ekonomisinde ayrı bir yeri olan İstanbul esnafı; ihtiyaç duyduğu hammadde ve mamül maddelerin temininde çeşitli imtiyazlara sahipti. Nitekim, imparatorluğun bütün bölgelerinden, öncelikle İstanbul esnafının ihtiyacı olan maddeler temin ettirilirdi. İstanbul esnafının ihtiyacı karşılanmadan, diğer bölgelere ve İmparatorluk dışına hammadde göndermek kesinlikle yasaktı.

Nitekim bir takrirde; Kayseride imâl olunan sahtiyanın başka bir mahalle gönderilmeden cümlesinin İstanbul'a irsali için, müteaddid defalar ferman sadır olduğu beyan ediliyordu(1).

Başka bir fermanla ise: İstanbul halkının ihtiyacı olan "akmişe" tabir olunan kumasın imâli için gerekli ipeğin, başka bir yere verilmeden doğrudan İstanbul'a gönderilmesi emr edilmekteydi(2).

(1) B.A. Cevdet-İktisat no:144 9 L 1211/9 IV 1797)

(2) "Asitâne-i Saâdetde sâkin ibâdullahın hevâic-i zaruriyelerinden olan emtia-i akmişe i'mâl için meşdûd ta'bir olunur ince harîr ve kazzaz tâifesine mahsûs olan harîr dahi husûle geldikde fimâba'd tüccar ve müste'men tâifelerine ve taraflarından gönderdikleri adamlarına iştirâ itdirilmeyüb ve çukacıyân tâifesinin cem' ve tahsîl eyledikleri harîrlerini doğru mizâna götürüb harîr emini ma'rifetiyle gerek meşdudluk ve gerek kazzâza mahsûs harîrin cümlesi Asitâneye nakl olunub erbâb-ı ihtikâr ve madrabaz gûruhuna ve Haleb ve Şam tüccarına ve müste'men bezirgânlarına iştirâsına ve ahar mahalle nakl ve bey'ine ruhsat virülmeyüb fiyat-ı mak-tuası üzre Deraliyeğe irsâl..."

olunması istenmişti(B.A. Cevdet-İktisat, no:158 17 C 1219/23 IX 1804)

Yine, Kazdağı ve Midilli vesair mahallerin kadılarına ve ileri gelenlerine hitâben sadır olan ferman da İstanbul debbağ esnafının ihtiyacı olan palamudun bazı kişiler tarafından satın alınarak, başka mahallere götürüldüğü, bu sebeple İstanbul debbağ esnafının sıkıntıya düştüğü binâenaleyh palamudun kesinlikle başka bir mahalle gönderilmeden İstanbul'a irsali istenmişti(1).

Daha önce de zikrettiğimiz gibi, İstanbul esnafının ihtiyacı olan hammaddelerinin çoğunluğu taşradan geliyordu. Bu sebeple, Organizasyonda herhangi bir aksaklık, İstanbul esnafının güç durumda kalmasına yol açıyordu. Nitekim, Gerede naibi, ayan ve serdarına hitâben yazılan fermanda:İstanbul dikici esnafının ihtiyacı olan köselenin, Gerede ve civarından geldiği, fakat bir müddetten beri başka yerlere gönderildiğinden İstanbul'da kösele sıkıntısı çekildiği binâenaleyh bundan sonra başka mahallere gönderilmeden bütün köselelerin

(1) "...Yedikule ve Eyüb ve Kasımpaşa ve Tobhâne ve Üsküdar'da vâki' debbağ esnafının san'atları levazımının azamî olan balamud Kazdağı ve Midüllü ve sair mahallerden Asitâne-i Âliyyeye gidüb anlar dahi iştirâ birle gav-sâle ve mesin i'mâl ve Cebehâne-i amire ve Tersane-i mâmûre mühimmatı levâzımını edâ ve mâadâsını lüzumu olan ibâdullah bey'le taayyüş iderlerken ba'zı kimesneler mahallerine varub hâsıl olan balamudun alâsını iştirâ ve diyâr-ı ahara götürmeleri ile Asitâne-i Âliyyede balamudun sikletine bâdi olub galâsına mücedd olmağla Fimâba'd mahallerinde hâsıl olan balamud Derafiyeye götürülüb diyâr-ı ahara virilmesine ruhsat virülmeyüb..."

(B.A, Cevdet-İktisat, no:1472)

İstanbul'a yollanması emredilmişti(1).

Bu muazzam Organizasyonda, özel sektörü teşkil eden tüccarlar ile, devleti temsil eden merkezi otorite memurları, uyum içerisinde hareket ediyorlardı. Herhangi bir esnafın ihtiyacı olan maddeleri yerli tüccarlar mahalline giderek mübayaâ ediyorlar, şayet bu mübayaâ esnasında herhangi bir mesele zuhur ederse, o zaman devlet otoriteleri olaya müdahale edip, meselenin halli için çaba gösteriyorlardı.

3-Esnafın Mal Alış Nizamları

İstanbul esnafı, istediği anda ve istediği şekilde ham-madde veya mamul madde ihtiyacını alıp karşılayamazdı. Esnaf Örgütü içerisinde, bu alımlar nizâmlarla düzenlenmişti.

Esnaf teşekküllerinin hiyerarşik yapısı içerisinde, büyük bir fonksiyon icra eden kethudalar, yiğitbaşlıları ve ihtiyar ustaları ile birlikte, malların satıldığı mahalle giderek, ham maddeyi veya mamul maddeyi getiren tüccarlarla "kat'i

- (1) "...Asitâne-i Âliyyede dikici esnâfının i'mâl eyledikleri ayakkabıları malzemesinin ekserisi taşradan gelüb husûs-ı Karîb ve civâr-ı Saltanat-ı âliyyede Gerede kazasında hâsıl olan gâv sâlesi Asitâne-i Âliyye'ye lüzumu derkâr iken ahar mahallere beyî memnuatdan olub ve el yevm Asitâne-i Âliyye de Gerede gâv sâlesinin killet ve nedreti olmağla kaza-i mezkurda hâsıl gavsâlelerin mecmu'-ını Âsitâne-i Saâdete sevk ve teşyir ve İzmir ve Ankara ve Kayseriye bey' eylemekden men'..." edildiği
(B.A. Cevdet-İktisat no:441, 19 Ca 1216/27 IX 1801)

pazar" ederlerdi(1). Bu pazarlıktan sonra ihtiyaç duyulan maddelerin mübayaası yapıldı. Mübayaaya yapılan bu maddeler ise esnafa tevzii edilirdi.

Bazı esnaf teşekküllerinin, kullandıkları hammadde ortakdı. Bu durumda, esnaf örgütlerinin ayrı ayrı kethuda ve ihtiyar ustaları ittifakla hammaddelerinin fiyatını belirler ve hisselerine göre iştirâ ederlerdi. Esnaf örgütlerinin birbirlerinin hisselerine tecavüz etmeye hakları ve yetkileri yoktu(2). Nitekim, 1209 senesinde yabancı tüccar tarafından getirilen tamamı 6 hisse frenk şekerinin, 3,5 hissesi attaran esnafına, 2,5 hissesi ise akideci ve şerbetci esnafına aitti(3).

Yine, aynı hammaddeyi kullanan ayrı esnaf teşekküllerinden kazzaz esnafı, bürüncükçü esnafı ve simkeş esnafı, haf-tada toplam bin "tefe" ipek kullanıyorlardı. Bu bin "tefe" ipeğin 800 "tefe" si kazzaz esnafına, 100 "tefe" si bürüncükçü esnafına ve 50 "tefe" side simkeş esnafına pay ediliyordu(4).

(1) İKS, no:97, vr:13, 15 M 1218/7 V 1803

(2) Bir hükümde, taşçı esnafının hissesinden ziyâde taş talep etmemeleri istenmişti(B.A. İst. Ahkâm def. no:9 vr.88 1190/1776)

(3) İstanbul kadısına hitâben sadır olan bir fermenda:

"...taşradan gelen frenk şekerinin altı sehîm i'tibâriyle üç buçuk sehîm ibâdullahâ bey' için getüren tüccardan attârân iştirâ ve ikibuçuk sehmini dahi eşribe ve reçel ve akideci esnafı kezâlik tüccardan iştirâ idüb hîn-i şirâda tarafeynin kethudaları ve yiğitbaşılıarı ve ihtiyarlarından ikişer üçer adam ile getüren tüccara varub bitte-razi ittifâk ile kat'i pazar idüb tarafeynin herbiri ahara taarruz ve müdahale..."
etmemeleri gerektiği belirtiliyordu(İKS, no:65, vr:123, 11 S 1209/8 IX 1794)

(4) İstanbul kadısına yazılan 1221/1806 tarihli ferman(İKS, no:97 vr:54)

4-Esnaflın Sermaye Temini

İstanbul esnafı, imâl edeceği emtianın hammaddesini tüccarlardan temin ettiği gibi, bazı maddeleri de devletden satın alıyorlardı. Fakat, sermaye sıkıntısı çeken bir kısım esnaf, mübayaâ ettiği maddelerin bedelini ödemede büyük zorluklarla karşılaşıyorlardı. Binaenaleyh hammadde akış hızı azalıyor. Bu durumda esnafın üretiminde büyük düşüşler kaydediliyordu. Üretimdeki düşüşe bağlı olarak da mamül madde sıkıntısı baş gösteriyordu.

Buna meydan vermek istemeyen esnaf, ister istemez borçlanma yoluna giderek, faizle kredi alıyordu. Fakat nakit sıkıntısı içinde olan esnaf borcunu geri ödemede büyük sıkıntılara düşüyordu(1).

Bu tür problemi çözmek için esnaf, zengin kişilerden sermayedar tayin edilmesini sağlamıştı. Bu sermayedar, gelen hammaddenin bedelini kendisi ödüyor, daha sonra esnafdan belirli bir kısmını peşin, geri kalanını peyder pey alıyordu. Bu hizmetine karşılık esnaf, sermayedara yaptıkları işe göre belirli ücret ödüyordu. Nitekim, İstanbul kazzaz esnafı sermaye sıkıntısı içerisine düşmüş, kendi aralarında zengin kişiler olmadığı için, esnaf haricinden zengin bir sermayedar "baş usta" namı altında tayinedilmişti. "Baş usta" kazzaz esnafı adına devletden aldığı ipeğin parasını peşin olarak ödüyordu. Buna karşılık, esnaftan bin "tefe" ipeğin mukabilini peşin, geri kalanını ise taksitle alıyordu. Kazzaz esnafı ise "baş usta"nın bu hizmetine karşılık, beher "tefe" ipekde elli

(1) İstanbul kadısına yazılan 2 Z 1220/21 II 1806 tarihli فرمان, (İKS, no:97 vr:53)

gruş ücret ödüyordu(1).

5-Bazı Esnaf Tesekküllerinin Bir Arada Bulunma Mecburiyeti

İstanbul esnafı belirli nizamlar çerçevesinde hareket ediyordu. Bu nizamlardan birisini de bazı esnaf zümrelerinin bir arada bulunma zorunluluğu olusturuyordu.

Zaruri gıda maddeleri satan (bakkal, manav, fırın vs) esnaf tesekkülleri haricinde, genellikle esnaflar, san'atlarına göre toplu halde bir yerde bulunurlardı. Nitekim, kırmızı ve siyah sahtiyandan ayakkabı yapan dikici esnafı, Vefa ahır denilen mahalde büyük handa san'atlarını icra etmek mecburiyetindeydiler(2). Yine, tuzcu esnafı da Hasırcılar içinde toplu halde bulunmaktaydılar(3).

Ancak, kalabalık esnaf örgütlerinin bir kaç yerde san'atlarını icra etmelerinde bir mahzur görülmemekle beraber, ferdi olarak esnafın başka bir mahalde "icrâ-i san'at" etmesine müsaade edilmezdi. Üstelik nizama muhalefet ettiklerinden dolayı gerekli cezalara çarptırılırlardı. Nitekim Simkeşhane den başka mahalde, sırma ve tel kılabdan imâli hakkındaki memnu'iyete rağmen, Hasköyde dükkân açarak, sırma ve tel kılabdan imâl eden Ahmed isimli esnaf, habs için Samsun kalesine gönderilmişti(4).

(1) İstanbul kadısına yazılan 2 Z 1220/21 II 1806 tarihli Ferman, (İKS, no:97 vr:53)

(2) "...kendülerine tahsis kılınan san'atların mahall -i merkûmda i'mâl eyleyüb han-ı merkûmdan gayri mahalde i'mâl olunmamak..." (B.A, Cevdet-İktisat no:1012 1209/17941)

(3) İKS, no:65, vr:55, 4 B 1200/3 V 1785

(4) B.A, Cevdet-İktisat no:214 1218/1804

Yine, Odun kapısında san'atlarını icra eden kantarcı esnafından Mustafanın başka bir mahalde dükkân açması üzerine, kantarcı esnafı Divân'a başvurarak:

"...dükkânlarımız müteferrik olmayub bir mahalde birer kanter bâdel imâl, kethuda ve ihtiyar ustaları ma'rifetleri ile ayâr olunmak kadimden beru kaide-i mer'iyemizden olub ve bu ana gelince mahalle-i mezkûreden gayri mahallât ve bilâd-ı selâsede kantarcı dükkânı olunduğu yoğ iken mezkûr el-Hâc Mustafa mahalle-i mezkûrede esnafımız ile bir yerde işlemeyüb hilâf-ı nizâm-ı kadim dükkân ihdâs ve dilediği gibi bilâ ayâr kalb ve redî kanter i'mâl idüb ibâdullahın her vech ile mutazarrır olmalarına..."

bais olduğunu beyan etmişlerdi. Bunun üzerine İstanbul kadısına hitaben sadır olan fermana; dükkânın kapatılması ve aletlerinin satılmasına karar verilmişti(1).

Esnafın toplu halde bulunmasının pratikte bir çok faydaları vardı. Nitekim, bu şekilde, esnafın kontrol altında tutulması ve vergi tahsili oldukça kolaylaşmıştı. Aynı zamanda esnafın, imâl ettiği mamûlün kalitesine itina ve dikkat göstermesine de neden oluyordu. Müşterinin alternatiflerinin çoğalması, yani piyasayı iyi bilmesi, piyasa hakkında bilgi sahibi olması, malın fiyatında herhangi bir indirim yaparak, talep uyandıramayan esnafı, mecburen kaliteyi yükselterek talebi azamiye çıkarmaya tesvik ediyordu.

(1) İKS, no:65, vr:55 10 § 1201/ 26 VI 1786

6-İmâletda Kalite ve Standardizasyon

Esnafın, imâl edeceği mamûlün kalitesinin asgari standardizasyonunu temin için, kullanacağı alet ve edevatından başlayarak, kullandığı malzemelere kadar, her şey belirli nizâmlara oturtulmuştu. Nitekim, kumaş dokuyan sandalcı esnafının kumaşların nev'ine göre hangi iplikleri kullanacakları(1), hatta tahmisdeki kahvelerin kavrulmasında kullanılacak odunun dahi cinsi(2) belirtilmişti. Bunun yanında ihtisâb kanunnamelerinde de görüldüğü gibi, esnafın imâl ettiği mamûlün dayanma süresi de muayyen kayıtlara bağlanmıştı(3).

Bu nizamlar içerisinde imâlet yapmayan veya hareket etmeyen ustayı, bizzat esnaf kediya şikâyetinde bulunur, ustanın kalitesiz, standartların altında imâlet yapmasını engellemeye çalışırdı. Nitekim, kılınçcı esnafının kethudaları, yiğitbaşlıları vesair ustalar kadı huzuruna çıkarak, ustalarından Hüseyin'in sakız ağacından yaptığı kılıç kabzasının üzerini siyah boya ile boyayub abonos ağacını taklid ettiğini, bu şekilde müşterilerini zarara uğrattığını bildirerek şikayetde bulunmuşlardı(4).

Şayet esnafın çoğunluğu, kalitesiz imâletda bulunuyorsa,

(1) İKS, no:76 vr:46

(2) İKS, no:76 vr:4 29 c 1221/15 IX 1806

(3) Nitekim, "her kangı çizme ve babuc ve basmak ve gayri akça başına iki gün hesabı üzere tamam olmadın delinür ise veya sêkülürse dikici suçludur. Kıymeti ne ise ol mikdâr cerime alınur eğer gön ve sahtiyan delinür ise debbağ suçludur"

(L.Berken, "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar", Tarih Vesikaları, cilt.1, sayı:5, s.7)

(4) İKS'den naklen, MUB. c.1, s.303

bu sefer kadı tarafından, o esnafın kethudası, yiğitbaşı, ihtiyarları(1) ve ustalarından bazıları mahkemeye çağırılır ve imâl ettikleri malın kalitesinin neden düşük olduğunun sebebi sorulurdu. Nitekim balmumcu esnafının halka "kalb" bal mumu satmaları üzerine, yukarıda zikr edilen esnaf idarecileri derhal mahkemeye çağırılmış bal mumunun "kalb ve redi" imâl edilmesinin sebebi sorulmuş, bunun üzerine esnaf suçlarını itiraf ederek, bir daha kalitesiz bal mumu imâl etmemeye taahhüdde bulunmuştu(2). Zaten standartların altında imâl edilen emtianın, piyasaya sürülmesine izin verilmiyor, derhal toplatılarak imhâ ediliyordu(3).

7-Yan Ürün Oluşturan Esnafın Bu Ürünleri Belirli Esnaf Tesekküllerine Verme Zorunluluğu

Bir kısım esnaf teşkilâtının üretimleri sonucunda, ortaya çıkan iktisadi artıkların, başka bir esnaf teşkilatının hammaddesini teşkil ettiği görülmekteydi. Nitekim kasab esnafı, celeblerden mübayaâ ettikleri hayvanları salhanelerde kesdiriyorlardı. Bu hayvanların etlerini satmak için kendilerine

- (1) Burada kullanılan "ihtiyar" sözü, yaşlı manasından daha çok, işinde ve sanatında mahir olan ustalara verilen bir lakaptır.
- (2) İstanbul kadısına yazılan 1219/1804 tarihli Ferman, (İKS, no:97, vr:25)
- (3) İKS, no:24 1131/1718 den naklen, Ergin, MUB, cilt.1, s.639

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

alılıkoyup, içyağlarını mumhaneye(1), derilerini debbağ esnafına(2), iskenbe ve paçalarını ise işkenbeci esnafına veriyorlardı.

8-Esnafda İhtisaslaşma

Osmanlı esnaf sisteminin, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi içerisinde devam etmesi, san'atında usta olacak kişinin, çıraklık ve kalfalık kademelerinden geçmesinin zorunluluğu, herhangi bir esnafın icra ettiği san'atı başka bir esnafın yapamaması, ister istemez esnaf örgütü içerisindeki kişileri san'atlarında ihtisaslaşmaya yöneltmişti.

Bunun yanında, aynı esnaf tesekkülü içerisinde bir kaç çeşit meta' işleyen esnafın da kendi aralarında ihtisaslaşmaya yöneldiği görülmüyordu. Nitekim, kazzaz esnafının imâl ettiği şerit, kaytan ibrişim ve sair kazzaz emtiasını, ayrı ayrı ustalar imâl etmekde idiler. Her ayrı emtianın imâli için, işe yarayacak ipeği, ayıran ve her sınıfa dağıtan, ayrı ayrı usta-başlıları vardı(3).

- (1) "...bakar ve ağnamın iç yağları mugâyir-i nizâm ecnebiye virilmeyüb, bir dirhemi' zâyî' ve telef olmaksızın cümlesi mumhanelere verilmek husûslarını bîl-ittifâk cümle ma'rifetiyle bir suret-i hüsnîye ifrâğ ve nizâm-ı kâviye rabt meziyed-i ihtimâm ve dikkat olunmak emrine irâde-i âliyye taalluk itmekle..."(İKS, no:65, vr.90 2 S 1205/5 V 1990)
Başka bir fermanla da iç yağların mumhaneye verilmesi isteniyordu(İKS, no:97, vr:14,4 S 1218/26 V 1803)
- (2) İstanbul kadısına yazılan 23 C 1207/7 II 1793 tarihli Ferman(İKS, no:65 vr:109)
- (3) "...ipek vücûd itdikce her sınıfımızın san'at-ı mezkûreye müteâllik umurlarını rû'yete ikiser üçer ustabasılarımız olmağla her sınıfa yarayacak ipeği muavene ve tefrik iderek tevzi' ve taksim oluna gelüb..."
(İKS, no:97 vr:53, 2 Z 1220/21 II 1806)

9-Esnaf İçi Rekabet

Osmanlı esnaf örgütü içerisinde, uygulanan narh politikası sebebiyle, fiyat açısından rekabet söz konusu değildi. Ancak (her ne kadar üretim araçları ve kullanılacak malzemelerin asgari standardı belirtilmiş olmakla birlikte) kalite açısından rekabet söz konusuydu. En azından, her ustanın kabiliyet ve ustalıkları farklı olduğu için, imâl ettikleri mamüllerde de farklılık olması muhtemeldi(1).

Devlet otoriteleri(kadı, muhtesib vs) asgari standardizasyonun üzerindeki kalite rekabetine müdahale etmemekle birlikte, standartların altında imâlet yapan esnafın haksız rekabetine izin vermiyorlardı. Zaten, bu tür haksız rekabette, diğer esnaflar derhal şikayetde bulunuyorlardı. Nitekim, İstanbul'daki sandalcı esnafının kethudası, yiğitbaşları, ihtiyarları ve sairleri kadı huzuruna çıkarak, nizamları gereğince dokudukları İstanbul Şâlisinin beşbindörtüüz telden imâl edilmesi gerekirken esnaftan Acıyos nam zimminin, nizamlarına muhalefet ederek, binbeşyüz tel noksan dokuduğundan, halkın zararına sebep olduğunu, bu nedenle esnaflıktan ihracını istemişlerdi(2).

(1) Nitekim, XVII yüzyılın sonunda Bolu'da helvanın kilosu 20 akçe iken, Çolak Salih'in imâl ettiği helva emsâllerinin kalitesinin üstünde olduğu için 24 akçe'den satılmasına müsaade edilmisti(Halil Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar" Belgelerle Türk Tarihi c.1, sayı:1, s.37, 1967,İst)

(2) İKS, no:50 vr:71 8 Za 1196/15 X 1782

10-Esnafda Kefalet Sistemi

Osmanlı esnafının en önemli hususiyetlerinden birisini kefalet sistemi teşkil etmekteydi. Bu sistemle, esnaf örgütü içerisinde her usta, birbirine kefil olduğu gibi, bütün ustalara birden, o esnafın kethüdaları kefil oluyordu(1).

Esnaf örgütü içerisinde herhangi bir ustanın nizamları ihlâl etmesi ve gerekli cezaya çarptırılmadan kaçması durumunda, kefillerinin sorumlu olması(2), ister istemez esnaf teşekküllerine ilhak olunacak ustanın seçiminde dikkatli davranılmak mecburiyetini gerektiriyordu. Nitekim başka bir yerden gelib, san'atlarıyla ilgili iş yapmak isteyen ustalar, önce san'atlarında maharetlerini ispat etdikden sonra, mutemed kişilerden kefil göstermek zorundaydılar(3).

Gerçekte Osmanlı esnaf teşekküllerinde, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi içerisinde terfi olunduğu için, genellikle bir çırak usta oluncaya kadar, esnaflık ahlâk ve zihniyetini kavramış oluyordu. Fakat buna rağmen umumiyetle esnaf nizâmlarında kefilsiz kimselerin teşkilat içerisine girmesine müsaade edilmiyordu(4). Nitekim bir belgede de bakkal esnafı-

(1) İKS, no:24 vr:87 23 Ra 1139/19 II 1726

(2) "...tâifemizden birinin yedinde mesrûk veya kalb eşya bulundukda kethudamız ma'rifetiyle kolluğa virülüb ağa kapusuna irsâl ve yedinde mesrûk mal bulunan kimesnenin şer'an iktizâ iden te'dibi icrâ ve firâr ider ise küfelâsı muâheze olunub..."
(İKS, no:97 vr:70 21 L 1221/3 I 1807)

(3) İKS, no:24, 1138/1726'dan nakil. Ergin, MUB, cilt:1, s.558

(4) Nitekim, Galata ve Kasımpaşa havalisinde yapılan teftişte 497 kişinin kefilsiz olarak çalıştıkları tesbit edilmiş ve derhâl bu kişiler memleketlerine geri gönderilmişti (Esnaf Sayım Defteri, İstanbul Belediye ktp.Muallim Cevdet Yazmaları, no:B-10)

nın, pazarbaşı, bölükbaşı ve ustabaşları marifeti ile kefil-
leri alınmış "taht-ı rabıta"ya bağlanmış kişilerden oluştuğu,
pazarbaşı, bölükbaşı ve ustabaşları marifetleri ile "kefile
merbut" olmayanların bakkal esnafı olamayacağı beyan edilmiş-
ti(1). Başka bir belgede ise, kefilsiz bakkallara mal tevzii
edilmemesi bildirilmişti(2). Yine İstanbul kadısına hitâben
sadır olan Fermandan anlaşıldığı üzere:Francıla Fırını açmak
isteyen bir ustaya

"...kavi kefil gösterib ism ve şöretleri ile
kefâleti zabt olunduğu ilâm olundukdan sonra..."

müsaade edilmesi istenmişti(3).

11-Esnafın Borçlarının Taksite Bağlanması

İstanbul esnafının, ticarete konu olan mamul ve hammad-
delerini, genellikle taşradan tüccarlar ve devletin görevlen-
dirdiği "mübaşir" adı verilen devlet adına alım-satım yapanlar
tarafından getirildiğini, daha önceki konularda değinmiştik.

Tüccarlar ve devlet adına ticaret yapanlar tarafından
getirilen bu mamül ve hammaddeler, esnaf teşekküllerine her
zaman peşin para ile verilmiyordu. Bu sebeple vadeli mübayaa
yapan esnaf, vadesinde borcunu ödeyemediği takdirde Divân-ı
Hümâyûn'a baş vurarak, borcunun vadesinin uzatılmasını ayrıca
taksite bağlanmasını isterdi. Bundan sonra borçlu esnafın

(1) İKS, no:76 vr:58 1216/1802

(2) İKS, İstanbul kadısına yazılan 19 M 1209/17 VIII 1794 ta-
rihli Ferman no:65, vr:124

(3) İKS, no:97 vr:36 3 M 1220/3 IV 1804

durumları tetkik edilir, tahkikat sonucunda(1), gerçekten ödeme gücü olmadığı anlaşılan esnafın borcu taksitlere bağlanır, böylece esnafa ödemede kolaylık, tüccara ve devlete de alacağını tahsil imkânı sağlanırdı.

Dönemimiz içerisinde yer alan bir çok ferman ve belgede bu tip taksite bağlama işlemleri görülmekteydi. Nitekim sarraf esnafından, Niko ve Nikola isimli zımmiler bezirgânlara olan 650 kese akçe mikdarı borçlarını def'aten ödeyemeyeceklerini Divân'a dilekçeyle bildirmişler, neticede borçları, beş yıl içerisinde ödenmek koşuluyla taksite bağlanmıştı(2).

12-Esnafın Kira Meselesi

Umumiyetle esnafın bulunduğu han odaları ve dükkânlar, esnafın mülkü olmayub, kira ile tasarruflarında tutuyorlardı (3). İncelediğimiz dönem içerisinde kiraların uzun süre pek değişmediği gözleniyordu. Zaman zaman, kiraları arttırma hususunda, mülk sahibi ile kiracıları arasında çıkan tartışmalar ise ekseriyetle Divân'a aksediyordu.

Ancak Divân'dan çıkan emirler genellikle esnafı koruyucu nitelikte idi. Yani, mülk sahibinin kolay kolay herhangi bir sebep olmadan, esnafı dükkânından çıkarması mümkün değildi. İsterse mülk sahibi devlet kademesinde mühim bir vazifeye sahip olsun, pek bir şey farketmezdi. Nitekim, Dergâh-ı Muallâ kepîcîlarından, Bodrum hanı hissedarlarından olan İsmail'in,

(1) İKS, no:97 vr:6 14 S 1217/18 I 1802

(2) İKS, no:97 vr:24, 1219/1804

(3) Nitekim, bir çok han ve dükkânlar vakıflara aitti.

handa bulunan abacı esnafını kiralarını arttırmak için zorlamış, bunun üzerine esnaf Divân'a baş vurarak yerlerinden çıkarılmamalarını ve kirâlerinin arttırılmamasını istemişlerdi. Bu arzuhale binâen İstanbul kadısına hitâben sadır olan Fermanda:

"...zıkr olunan odaları tahliye murad olursa derunlarında olan eşyâ-i mezkûreyi vaz' idecek çarşı içinde mahalli olmayub ahar mahalle dahi nakli umûr-ı müteassirenden ve kirâ nâmıyla olan icâreleri dahi haddı mütecâviz... ve kadîmden beru virdikleri icârlarından ziyâde icâr kabul..."

etmemeleri istenmişti(1).

Özellikle mülk sahibinin kira arttırmak için esnafı rencide etmesine pek müsaade edilmezdi. Nitekim yine İstanbul kadısına hitâben sadır olan bir Fermanda: mülk sahiblerinin

"...müceerred talehhamlarından nâşi kira arttırmak için gedik ashabını ihraç tek-lifi ile rencide ve ta'ciz sevdasında..."

olmamaları gerektiği beyan edilmişti(2).

(1) İKS, no:76 vr:6, 1210/1796

(2) İKS, no:76 vr:11 11 Ra 1212/4 IX 1797 yine helvacı esnafından Mustafanın dükkân sahibi el-Hac İsmail, kiracısını "...hilâf-ı şurût-ı nizâm ve mugayir-i emr-i âlisân dükkân kirâsını ziyâde etmek ve eğer mümânaat ve muhâlefet ider ise dükkânından ihraç etmek..." istemişti. Bunun üzerine helvacı esnafı Divân'a şikâyetde bulunmuştu. Divân'dan çıkan kararda helvacı esnafının kirâlerini eskisi gibi verip, başka bir mahalle gönderilmeleri temin edilmişti(İKS, no:65, vr:25 25 L 1198/13 IX 1784)

13-Esnafların Nizamsız Davranışları ve Uygulanan Cezalar

Her esnaf teşekkülünün, teşkilatları içerisinde oluşturdıkları kendilerine ait nizamları vardı. Bu nizamlar çerçevesinde hareket etmeyen esnaf, merkezi otorite tarafından çeşitli cezalara çarptırılırlardı. Çoğu zaman esnaf örgütü içerisinde, usulsüzlük yapan ustayı, o esnaf örgütü gerekli merciiilere şikâyetle bulunurlardı.

Merkezi hükümet özellikle fiyat ve kalite konusunda oldukça hassas davranıyordu. Tesbit edilen narhın üzerinde fiyat uygulayanlarla, standartların altında imâlat yapanlara, çeşitli cezalar tatbik ediliyordu.

Zaruri ihtiyaç maddesi olmayan maddelerin, fiyat ve kalite ihlâllerinde verilecek cezalarda elâstik davranan merkezi hükümet(1), zaruri gıda maddelerinin imâli ve satışında yapılan nizâmsızlıklara kesinlikle müsamaha göstermiyordu. Nitekim İstanbul kadısına hitâben sadır olan Fermanda:bakkal esnafından bazılarının karaborsa yapmaları üzerine, ibret için karaborsa yapan bakkallardan birisinin asılması emredilmişti(2).

(1) Nitekim, Balmumcu esnafı "kalb ve redi" mum imâl etmesine rağmen, sadece ikâzla iktifa edilerek, bir daha "kalb ve redi" mum imâl etmemeleri için taahhüde bulunmaları yeterli görülmüştü(İKS, no:97 vr:25 1219/1802)

(2) "...bakkal tâifesi evvelâ d'ân bâha ile alub ziyâdeye satmak için zahâir-i mezkûreyi mahallinden istirâden imtinâ ve aldıkları revgan ve sabunı dahi gizlüce ziyâde bâha ile dilediklerine bey' zımmında dükkânlarında ihfâ eyledikleri haber alınmakdan nâşi isbu hareket-i gayr-i merziyeye cesâret iden hafâ bakkaldan birisi dükkânı önüne salb olunub ba'dezin dahi hilâf-ı rıza hareket edenler haklarında emr-i te'dibin icrâsında te'hir olunmuyacağı zâhir olmağla..."

(İKS, no:97, vr:45, 12 L 1220/5 I 1806)

Yine Sadrazamın bizzat "tebdil-i kıyafet" ile yaptığı teftiş esnasında, mercanda bir fırıncının noksan dirhem ekme⁽¹⁾ sattığını tesbit etmiş ve derhal fırıncının asılmasını, başka bir fırıncının ise, ekmekleri iyi pişirmediğinden, kulağından dükkânı önüne çivilenmesini emr etmişti(2)

Nizamlara uymayan bazı esnaf, merkezi otorite tarafından uyarılıyor, ancak nizamsız davranışlarda ısrar ederlerse dükkânları kapatılıyordu. Nitekim, İstanbul'da Sabuncu esnafı sur içi ve sur dışında bulunmakta idi. Ancak sur dışında bulunan Sabuncularımız zaman zaman ellerinde mevcut sabunları, gizlice Karadeniz'den gelen gemilere satmaları üzerine; sur dışındaki 18 adet sabuncu dükkânlarının kapatılmasına karar verilmişti. Ancak, sur dışındaki sabuncu esnafının:

"...İstanbul ve havalisinden hariç mahallere bey' için sefain ashâbı ve tüccar tâifelerine bir vâkiyye sabun fûruht eylememeğe taahhüd ve birbirlerine tekeffül..."

etmeleri üzerine kapatılmaktan vazgeçilmişti. Fakat, bu esnafın uslanmaması ve nizamlara aykırı hareketlerine devam etmeleri üzerine verilen bir emirle "...haric-i surda bir adet sabuncu dükkânı olmayub cümlesi sed ve bend olunması..."na karar verilmişti(3).

Tatbik edilen cezalara dair belgelerde dikkati çeken husus, kale habsi ve kürek cezasının sıkca uygulanmasıydı. Genellikle, suç işleyen esnafdan, müslim olanlar "kal'a bend", gayri müslümler ise "küreğe vaz" olunuyordu(4).

(1) B.A, H.H. no:15705 1213/1798

(2) B.A, H.H. no:647, 1203/1789

(3) İKS, no:65 vr:92 20 M 1206/20 IX 1791

(4) B.A, Cevdet-İktisat no:214, 1219/1804

C.ESNAFIN ALIM VE SATIM TEKELİ(İNHİSÂR-I BEY' VE
ŞİRÂ) VE GEDİK HAKKI

1-Bazı Maddelerde Esnafın Alım ve Satım Hakkının
Kaldırılması İçin Yapılan Tesebbüsler

İstanbul esnafının Fatih döneminden itibaren "İnhîsâr-ı bey' ve şîrâ" yani mal alış ve satış tekeli hakkı vardı(1). Dolayısıyla muayyen esnafa mahsus olan malı, sadece ilgili esnaf alır ve satardı. Başka bir esnafın bu malı alıp-satması şeklindeki müdahalesine izin verilmezdi. Nitekim, imâl ve satışı sadece turşucu esnafına münhasır olan turşuyu, bakkal esnafının da satmaya kalkışmaları üzerine, turşucu esnafı Divân'a şikâyetde bulunarak, bakkalların turşu satmalarının men edilmesini istemişlerdi. Bunun üzerine İstanbul kadısına hitâben sadır olan Fermanda:

"...bakkal tâifesi hilâf-ı emr-i âli
turşucu esnafının metâ-ı mahsûsaları
olan turşu bey'ine ve bakkal ile turşucu
esnafına iştirâka mahsus olan sirke bey'ine
turşucu tâifesi dahi müdahale itmemek üzere
birbirlerine ba'de't-tenbih ikrarları
mucibince turşu, bakkalların meta'ı ol-
mağla fimâ-ba'd turşu bey'inden men'
olundukları..."(2)

bildirilmişti.

(1) Şerbetçi esnafının Divân'a sunduğu bir arzuhalde; İstanbul'un fethinden beri kendilerine mahsûs olan maddeleri imâl ettiklerini ve bu maddelerin imâlini yalnızca kendilerinin yaptıklarını belirtiyorlardı. (Cevdet-İktisat, no:431), Fatih Sultan Mehmed zamanındaki bir kanunnameden de bu durum açıkça anlaşılmaktadır.

"...mumhanemden gayrı yerde mum dökülmeye ve satılmaya ve büyük balan kalıbı ve kici kalıbları ve pare mumları getirüb mumhaneme satarlar gayrı yerde zinhar satmayalar" (R.Anhegger-H.İnal-cık, Kanunnâme-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani, s.56)

(2) İKS, no:65 vr:15, 20 M 1192/19 II 1778

Yine kebeci esnafına münhasır olan kebeyi, kuşakcı esnafının da satmaları üzerine, kebeci esnafı Divân'a arzuhale sunarak, kuşakcı esnafının kebe alıp, sattırılmamasını istemişlerdi. Bu arzuhale binâen sadır olan Fermanda; Kebe-nin, kebeci esnafının meta'ı olduğu dolayısıyla kimsenin müdahale ve taaddide bulunmaması emredilmişti(1).

Ancak III.Selim'in tahta geçmesiyle birlikte, esnafın "inhisâr-ı bey' ve şirâ" hakkının kaldırılması çalışmalarına başlandı. "Inhisâr-ı bey' ve şirâ"nın fiyât artışlarına neden olduğunu ileri süren Selim III, beyaz üzerine sadır olan bir Hatt-ı Hümayun'da(2); Zaruri gıda maddeleri ve tekelden satılmasında bir mahzur görülmeyen maddelerin haricindeki bütün malların, alım ve satım tekelinin kaldırılmasını istemişti.

"Inhisâr-ı bey' ve şirâ" hakkının bazı maddelerin haricinde kaldırılması gerektiğinin sebebi ise başka bir fermanda şöyle ifâde ediliyordu:

(1) İKS, no:24, vr:30, 20 Za 1138/20 VII 1726

(2) "...eşyânın bahaları ziyâde olduğunun sebebini suâl ittim. Gelen şeylerin belirli cinsini bir esnaf kendüye hasridüb, fermânlar yapıdırub aharı alamadığından neş'et idermiş erzak makulesinde bu nizâm mani'değil vaka' her isteyen alsa vaktiyle zahire bulunamaz lâkin sebzevatın madrabazlara ve eşyâ-i sâirenin ez Cümle Engürü Şâlisi ve bunun emsâli şeylerin birer esnâfa mahsûriyeti ve aharın bey' ve şirâ idememesi ne içün olsun, hevâic-i Zarûriyeden olub vaktiyle bulunmaması ibâdullahâ muzır olan şeylerden don yağı gibi ve anın emsâlinin nizâmları dursun sâir o misillülerin kayıdlarını birer birer ihraç itdirdüb bekası muzır olanları huzûruma arz ile kayıdlarını terkîn iddiyesin nizâm deyu yaptıkları nizâmsızlıktır. Bunların cümlesine ibâdullahâ rahnedâr olmayacağı vech ile nizâm virilmek matlubumdur. Gereği gibi dikkat oluna..."

(İKS, no:65, vr:70, 2 Za 1203/25 VII 1789; B.A, Cevdet İktisat no:1769, 3 Za 1203/26 VII 1789)

"...bin ikiyüz üç senesinde men'li inhisâr bey' ve şirâya mutazammın olan Hatt-ı Hü-mâyûnî Şevket- makrûnumda istisnâ olunan mevadın mâadâsında inhisâr ancak ibâdul-laha izrar olduğu bedihi ve âşikâr olub..."(1)

"İnhisâr-ı bey' ve şirâ" nın kaldırılmasından sonra alım ve satım tekeli hakkını kaybeden esnafın bu hakkını sürdürmeye çalıştığı, çeşitli zamanlarda Divân'a akseden şikayetlerden ve İstanbul kadısına hitâben sadır olan fermanlardan anlaşılmaktadır.

Nitekim, İran ve Rusya taraflarından İstanbul'a getirilen kalpak derilerini Kalpakçı esnafı; "bu metâ' bize münhasırdır sadece biz alır satarız" diyerek, tüccarın baskalarına satmalarına müdahale etmek istemişlerdi(2).

Yine sebzeçi esnafı; sebze üreticilerinin Eminönünde sebzehanı iskelesine getirdikleri sebzeleri, "elimizde evâmîr-i şerife vardır. Sadece biz alır ve satarız" diyerek müdahalede bulunmuşlardı(3).

Bu tür şikayetlere verilen ortak cevap ise: tekel hakkından dolayı zararı görülen maddelerde "inhisâr-ı bey' ve şirâ"nın men' edildiği bu nedenle üretici ve tüccarın getirdiği maddeleri raic fiyatla istedikleri kimselere satabilecekleri doğrultusunda idi.

"İnhisâr-ı bey' ve şirâ" hakkına sahip olan esnaf teşekkülleri, dolayısıyla dükkân sayısının belirlenmesi hususunda

(1) İKS no:76 vr:16, 1212/1797

(2) İKS no:97 vr:15, 19 Ra 1218/9 VII 1803

(3) B.A., Cevdet-İktisat, no:1965, 5 Za 1203/28 VII 1789

da söz hakkına sahipti. Ancak "inhisar-ı bey' ve şirâ"nın kaldırılması, gedik hakkı olmayan ve sadece "inhisâr-ı bey' ve şirâ" hakkı bulunan esnafın dükkân sayısını belirleme konusundaki söz hakkını da ortadan kaldırmıştı.

Buna rağmen gedik hakkı olmayan bir kısım esnafın dükkân açmak isteyen kişilere müdâhale ettikleri görülmekteydi. Nitekim, abacı ustalarından Arif usta dükkân açmak istemiş fakat gedik hakkı olmayan abacı esnafı müsaade etmemisti. Bunun üzerine Divân'a şikâyetde bulunan Arif ustanın arzuhaline binâen İstanbul kadısına hitâben sadır olan fermanda:

"...erzak makulesinden olmayan eşyânın birer esnafa mahsurîyeti ve aharın bey' ve şirâ idememesi ibâdullaha muzır olduğu sarahaten tahrîr olunmuş olub ve mezbur Mehmed Arif'in dükkân küşâd ve bey' ve şirâ itmesi şer'i serife mutabık..."(1)

olduğu bildirilerek Mehmed Arif'in dükkân açmasına müsaade edilmişti.

Yine kalpakçı esnafının kalfalarından bazıları mahkemede, kalpakçılık san'atıyla yirmi, otuz yıldan beri uğraştıklarını ve san'atlarında usta olduklarını ve dükkân açmak istediklerinde kalpakçı esnafının ve kethudalarının 122 adet kalpakçı dükkânının İstanbul'a kâfi, fazlasının ise lüzumsuz olduğunu belirterek kendilerine müdahale ettiklerini beyan etmişlerdi. Bu konuyla ilgili İstanbul kadısına hitâben sadır olan Fermanda:

"...kalpakçı kalfaları merhumunu diledikleri mahallerde kalpakçı dükkânları küşâd ve

(1) İKS, no:97 vr:16, 19 B 1212/ 8 I 1798

kalpaklar i'mâl ve lüzumu olan ibâdullaha
bey' ve fûruht itmelerine izn ve ruhsat..."

verildiği bildirilmisti(1).

Bu arada doğramacı esnafının bir kısım kalfaları da
kadı huzurunda:

"...bizler doğramacılık san'etı tahsîl ve
tekmil ve âdet-i esnâf üzere destûr alub
müstakilen dükkân küşâd ile doğrama i'mâle
kadirler ve kesb-i ticarete liyâkatlarımız
bâhir iken mersûmûn ustalar muktezâ-i nizâm-ı
esnaf ziyâde dükkân küşâd olunmaz maiyyeti-
mizde ücret ile hizmet ider deyu bize hilâf-ı
şer'i şerif cebr ve men'i inhisâr-ı bey' ve
şirâ Hatt-ı Hümâyûn'a mugâyir bizlere müsta-
kilen dükkân küşâdıyla kesb ve ticaretimize
mümânaat itmeleri ile bâ-fermân-ı âli müs-
takilen dükkân Küşâdına izn ve ruhsat olun-
ması mevlubumuzdır..."

diyerek isteklerini belirtmislerdi(2). Bu isteklerine binâen
sadır olan Fermanda:

"...ehli san'atın kesret ve vefreti sebebiyle
metaalarının kıymetleri tenazzûldeceği zâhir
ve aşikâr olub ol vechile dahi ibâdullaha
enfâ' ve evlâ olduğu..."

beyan edilmisti(3).

(1) İKS, no:76 vr:51, 1216/1801

(2) İKS, no:76 vr:59 1216/1801-2

(3) Aynı belge

2.Gedikler ve Yeni Gedik Hakkı Elde Edilmesi

Fatih döneminden itibaren mevcut olan, İstanbul esnafının "alım ve satım tekeli" hakkının 17.yüzyılda hukuki mahiyet kazanması sonucunda "gedik hakkı" doğmuştu(1).

Fakat her "alım ve satım tekeli hakkı" olan esnafa "gedik hakkı" tanınmamıştı. Ancak bir kısım esnaf bu haktan yararlanabiliyordu.

Burada dikkate alınacak en önemli husus, "inhisâr-ı bey' ve şirâ" ile "gedik"ın karıştırılmamasıdır. Genellikle bu ayrım bir çok yazar tarafından karıştırılmış "inhisâr-ı bey' ve şirâ" gedik olarak kabul edilmiştir. Oysa "inhisâr-ı bey' ve şirâ" daha öncede zikrettiğimiz gibi İstanbul'un fethinden beri esnafa tanınan bir haktır. "Gedik hakkı" ise 17.yüzyılda bir kısım esnafa tanınmıştır.

Gedik; "ustalık hakkı"(2) ve esnafın kullandığı alet ve edevat(3) olarak tanımlandığı gibi, san'at ve ticaret

(1) Araştırmalarımız neticesinde bulabildiğimiz "gedik" tabirinin geçtiği en eski belge 1070/1659 tarihine aittir (B.A, İstanbul Ahkâm Defteri, no:3 s.354)

(2) Sıdkı, Gedikler, s.19

(3) "...değirmenci esnafının ... taht-ı tasarruflarında ve derunlarında mevcut beyne'l-esnaf gedik ta'bir olunur âlât-ı lâzıme-i ma'lumeleri..." (İKS, no:88, vr:49 1220/1805)

Başka bir belgede:

"...üç horoslu bir bab uncu değirmeni derununda mevcut beyne'l esnaf gedik ta'bir olunan on iki re's bargir ve on iki re's bargire isâbet iden alât-ı lâzıme-i ma'lûmeye mutasarrıf olub.."

(İKS, no:64, vr:38, 1210/1286)

edebilme hakkı olarakta tarif edilmektedir(1).

Gediği sadece, "ustalık hakkı" veya "alât-ı sanayi" olarak tarif etmek yeterli değildir. Çünkü gedik hakkına sahip esnafdan bazıları san'at ve ustalığı gerektirmeyen işlerde yapıyorlardı. Meselâ, bakkal, manav vesairleri gibi...

Yine gediği "San'at ve ticaret edebilme hakkı" olarak tanımlamakta yeterli olmamaktadır. Çünkü, San'at ve ticaret edebilme hakkı, Fatih döneminden itibaren esnafa tanınan "inhisâr-ı bey' ve şirâ" hakkıdır.

Bu eksik tanımlamaların bütününi ihtiva eden daha geniş manâda gediği tarif edersek; Devletin, üretim ve fiyat politikaları hususundaki hedefleri gerçekleştirebilmek ve ticareti geliştirmek için(2), gerekli hukuki ve iktisadi şartları oluşturmak amacıyla esnaf teşekküllerine

-
- (1) "Gedik denilen şey adeta bir inhisâr ve imtiyaz demektir ki sahiblerinin işliyeceği işi başkaları işliyememek ve satacağı şeyi başkaları satmamak şartıyla taraf-ı hükümetden virilen senedin icrây-ı ahkâmıdır"

(Süleyman Sudi, Defter-i Muktesit, cilt.1, s.96)

- (2) Devlet esnafın tüccara olan borcuna karşılık "gedik hakkı"nı teminat olarak esnafa tanımıştı. Bu sebeple tüccar endişe duymadan esnaf için gerekli maddeleri getirebiliyor, bu şekilde ticaretin sürekliliği sağlanmış oluyordu.

"...Asitâne-i Âliye'de vâki' habbazan fırınları gedikleri zahire bahasında cânib-i miriye ve kapan tüccarına olan deynleri mukabili olub..."

(İKS, no:62 vr:33, 28 Z 1208/27 VII 1794)

tanıldığı tekellere dayalı üretim sistemidir(1).

Gedik hakkına sahip esnaf teşkilatında dükkân sayısı ihtiyaca göre tahdit edilmişti. Ancak, devletin esnafa tanıdığı bu hak, esnaf için istismar edeceği büyük bir imtiyaz değildi. Devletin esnaf üzerinde yakın kontrolü söz konusuydu. Gerekirse devlet, "gedik" sayısının arttırımına gidebiliyordu. Nitekim, araştırmalarımız neticesinde, bizim tesbit edebildiğimiz kadarıyla dört şekilde esnafa gedik hakkı tanınıyordu.

a-İhtiyaç üzerine gedik hakkı tanınması

b-Selâtin vakıflara gedik hakkı tanınması

c-Daha ucuza imâl teminatı veren kalfalara gedik hakkı tanınması

d-Farklı teknik kullananlara gedik hakkı tanınması

(1) Ahmet Kal'a, Mahmut II.Döneminde Sanayinin İktisadi ve Sosyal Organizasyonu Tanzinata Doğru Yapı Değişimleri (1808-1839) s.129 (Basılmamış doktora tezi)

a) İhtiyaç Üzerine Gedik Hakkı Tanınması

Belirli bir san'atı icra eden gedik sahibi esnaf, halkın talebini yeteri derecede karşılayamıyorsa, o esnafın gedik sayısını arttırma yoluna gidiliyordu. Devlet için üretimi arttırıp halkın talebini karşılama asıl amaçtı(1). Nitekim, İstanbul ve çevresinde mevcut bulunan mermer taşçı dükkânları müslim ustalara aitti. Fakat bu ustaların halkın ihtiyacı olan mermer üretimini gerçekleştirememelerinden dolayı, zımmi ustalardan on bir kişiye yeni gedik hakkı tanınmıştı(2).

Şayet esnafın üretimi, ürüne olan talepten fazla ise, yani bir arz fazlası meydana geliyorsa, esnaf san'atını veya ticaretini terk edebilirdi. Bu suretle boş kalan gediğe talep

(1) Sıdkı, Gedikler, s.31; Ergin, MUB, cilt.1, s.660

(2) "...İstanbul ve tevâbi'nde vâki' mermer taşçı dükkânı gediği müslimin taşçı ustalarına mahsus olup ve keferi ustaları dahi müslim usta dükkânında gündelikci ve keferi ustaları makabir-i müsliminde işlememek üzre iken ... ibâdullahın muhtaç oldukları mermer ve küfegi ve ot taşı killet üzre olduğundan ibâdullah müzâyaka ve zahmet çekdiklerine binâen ibâdullahın iltimâs ve müslimin mermer taşçı ustaları ve taşçı başı ma'rifetiyle ve hüsn-i rızaları ile Kumkapu ve yeni kapu ve sair mahallerde keferi taşçılarına onbir adet dükkân gedüğüne izin verilmek ve ibâdullah enfâ' olmağla..."

(İKS, no:76, vr:28, 1160/1747; B.A. İstanbul Ahkâm Defteri no:4, vr.310, 1175/1761)

Yine, İstanbul ve bilâd-ı selâsede enfiyeçi dükkânı gediği 47 adet iken ihtiyaç üzerine 47 adet dükkân gediği ilâve-siyle 94 adede çıkmıştı.

(Sıdkı, Gedikler, s.32)

olmadığından, gedik sayısı azalmış oluyordu.

b) Selâtin Vakıflara Gedik Hakkı Tanınması

Vakıfların fonksiyonlarını sürdürebilmeleri için belirli gelir kaynaklarının kendilerine tahsis edilmesi gerekiyordu. Genellikle de gelir kaynaklarını, vakıf mülklerinin kiraya verilmesi suretiyle elde edilen meblâğlar oluşturunuyordu(1).

Yeni kurulan Sultan Vakıflarına gelir temin etmek için vakfa ait olan dükkânlarda faaliyet gösterecek esnafa gedik hakkı tanınıyordu. Nitekim, İstanbul kadısına hitâben sadır olan bir fermana: "...Cenâb-ı hilâfetim için müceddeden

bir vakf-ı şerif tertib ve tanzimine
irâde-i âliyye-i şahanem taalluk
itmekden nâşi cemî'i selâtin-i izâmın
evkaflarında her bir esnaf gedikle-
rinden müceddeden birer gedik ilhak
ve ihdâs olunması meşrûr ve mer'î..."

olduğu beyân ediliyordu(2).

(1) Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Mensei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebussuud'un Bir Risâlesi" Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Şubat 87, s.151

(2) İKS; no:76, vr:43, 14 Za 1215/29 III 1801

c) Daha Ucuza İmâl Teminatı Veren Kalfalara

Gedik Hakkı Tanınması

Osmanlı da merkezi hükümetin geleneksel politikası; halkın zararına neden olabilecek her türlü tavır ve davranışların önlenmesi meylindedir. Binâenaleyh, esnafın imâl ettiği mamûlün kalitesinin belirli standartlarda, fiyatların ise mütedil oranlarda olmasına azemi dikkat gösterilirdi.

Bu politikalar doğrultusunda halkın menfaati söz konusu olunca, sınırlı olan gedik sayısını artırmada da tereddüt gösterilmezdi. Nitekim İstanbul'da bulunan kavukcu esnafının kalfalarından 25 nefer zımmi Divân-ı Hümâyûn'a arzuhal sunup:

"...biz hâl-î sabâvetimizden kavukculuk san'atına şâkird olub san'at-ı mezkûreyi tahsîl ve tekmîl birle destur alub kal'â olub ve müstakillen dükkân Küşâdı murâd eylediğimizde esnâf-ı merkûmun reâyâ dükkânları on üç gediğe münhâsır olmağla ziyâde olmaz deyu dükkân küşâdından men' iderler. Bizler san'at-ı mezkurede pîr-perver olduğumuzdan mâadâ el-yevm esnâf-ı mezkûrenin bi' -ittifâk, dokuz gruşa bey' eyledikleri çubuk dikişli alâ ağa kavuğunu ve çubuk dikişli alâ enderûn kavuğunu yedişer buçuk gruşa ve sekiz gruşa bey' eyledikleri a'lâ ulemâ-i ittibâ'ı kavuğunu yedişer buçuk gruşa bey' eyledikleri tarbuş ta'bir olunur a'lâ ulemâ geceliğini altışar buçuk gruşa ve bunların mâdûnlarını nisbet-i merkûme üzere ibâdullaha rahis bahâ ile i'mâl ve bey'e mütaahhid..."

olduklarını beyan etmişlerdi(1). Kavukçu esnafı kalfalarının bu arzuhallerine binâen İstanbul kadısına hitâben sadır olan

(1) İKS, no:76, vr:54 1216/1801

Fermânda:

"...yirmibeş nefer kalfalar Asitâne-i
Âliyede murad eyledikleri mahallerde
dükkên küşâdı ve tashhüdleri mucebince
ibâdu'llaha rehîs bâhe ile bey' lerine izin
ve ruhsatı hâvi tuğralı emr-i celîl..."

sudur olduğu bildirilmişti(1).

Bazı esnaflarda, o esnafın kalfaları usta olduklarında kullanabilecekleri belirli sayıda gedik hakları vardı. Nitekim sandalacı esnafı kalfalarına usta olduklarında san'atlarını icra edebilecekleri 58 adet dezgah tahsis edilmişti(2).

d) Farklı Teknik Kullananlara Gedik Hakkı Tanınması

Osmanlı esnafının san'atlarını icra ederken, kullanacakları, alet ve edevatlarının sınırlandırılmış olması ve bu standart alet ve edevatın dışında başka bir şey kullanamaması, teknolojinin gelişmesine engel teşkil ettiği izlenimi yaratıyordu. Gerçekten de bu kalıplar içerisinde hareket edildiği takdirde yeni teknolojik gelişmelerin gerçekleşmeyeceği aşîkârdı.

Ancak, gerçekte Osmanlı esnafının teknolojik gelişmelere kapalı olmadığı, hatta yeni teknik kullanan esnafa, teşvik olarak, gedik hakkı tanındığı belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim, Abdullah Atıf Efendi isimli bir kimse, kendi hanesinde tezgahlar kurup "akmişe" adı verilen bir kumaş dokumuş ve nu-

(1) Aynı belge

(2) "...üstâd olduklarında kendülere tahsis ve ta'yîn olunmak için elli sekiz aded destgâh dahi itibâr olunub..."

(İKS, no:97 vr:30, 1219/1804)

munesini "Bâb-ı Âli"ye takdim ederek gedik hakkı istemişti. Bu şekilde dokunan kumaşın devlete menfaati olacağı kanaatine varan "Bâb-ı Âli" gerekli gedik hakkını vermişti(1).

Yine başka bir belgede de, Galatadaki iplikci esnafıyla, İstanbul'daki iplikci esnafının kullandıkları alet ve edevatlarının farklılığından bahsediliyordu(2).

Bînâenaleyh Osmanlı esnafı teknolojik gelişmelere kapalı bir esnaf teşekkülü olsaydı, İstanbul ve Galata iplikci esnafının kullandıkları alet ve edevatın da farklılık göstermemesi gerekirdi. Ayrıca, bu belgeden iplikci esnafının farklı teknik kullanması ile gedik hakkı elde ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

(1) İstanbul kadısına yazılan 12 M 1243/6 VIII 1827 tarihli Ferman, (İKS, no:154, vr:53)

(2) "...İstanbul iplikcileri kadim üzre miyâne ve kerpeden ta'bir olunan alatla büküb, Galata iplikcileri hilâf-ı emr-i âlişanım ihdâs eyledikleri miyâne ve kerpeden alâtı men' ve ref' olub kadimü'l eyyâmdan beru ne vech ile i'mal idegelmişler ise el vech ile miyâne ve kerpedensiz i'mâl itmek iktizâ ittîğini..."
(İKS, no:76, vr:7 1211/1797)

3- Mahlul Gedik

Herhangi bir sebeple firar eden veya vefat eden ustanın boşalan gediği, keyfi olarak başka birisine verilemezdi. Öncelikle ölen ustanın evladı var ise evladına, şayed evladı yok ise, kethudaları ve ihtiyar ustaları mezdinde müstehak bir kalfasına "semen-i misliyle" verilirdi(1).

Ancak özellikle maharet isteyen san'atlarda, ölen ustanın evladı, o san'atdan anlamıyorsa yani "pîrperver" değilse, o san'atı öğrenene kadar bir ustanın himâyesine girerdi(2).

Esnafın genel tavrı san'at ehli olmayan kişileri içlerinde barındırmama meylindeydi(3). Nitekim bir çok belgede esnaflar:

"...hamdest ve mechûlû'l ahvâl izin almamış
pîrperver olmayanlar san'atlarımıza müdahale..
etmesinler diyerek tepkilerini dile getiriyorlardı(4).

(1) İKS, no:97, vr:69, 18 Ra 1221/6 VI 1806

(2) Nitekim Kuyumcu esnafının bu konudaki nizamlarını İstanbul Kadısına hitâben sadır olan fermanından anlıyoruz.

"...fi'mâba'd esnâfımızın taht-ı icârelerimizde olan dükkân ve odaların birinin müste'ciri fevt olup dükkânı yâhud odası hali kaldıkda evlâdı var ise kethudalarımız ve ustalarımız ma'rifetiyle evlâdına virülüp lâkin babası yerine dükkân ve oda müste'ciri olan usta evlâdı babası hayatında san'at öğrenmemiş olduğu surutte yine ustalarımızın ma'rifetiyle birini üstâd idüb san'at-ı merkumeyi tekmlen talim itmedikçe i'mâl için kimesnenin mücevheratı kendüye virilmemek..."

(İKS, no:97, vr:70, 21 L 1221/3 I 1807)

(3) Bir kimse bir san'atı işliyebilmek için:

"Hüdây-ı perver olmayub pîrperver olmak, hamdest almayub bir müddet bir usta yanında hizmet eyliyerek san'atın esrarını öğrenmek, ikmâl-i san'at ve hüner itmeden ve istediği vakitte başka dükkâna çıkarak serbestce icrây-ı san'at idemeyüb bu hususda kethuda, yigitbaşı ve esnafın ihtiyarlarının yani ileri gelenlerinin muvafakatini istihsâl etmek" gerekiyordu(Ergin, MUB, Cilt:1, s.559)

(4) İKS, no:65, vr:135, 16 R 1210/1 XI 1795

III. BÖLÜM

İSTANBUL'DA FİYATLAR VE FİYAT HAREKETLERİ

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde mal ve hizmet fiyatları serbest rekabet kuralları çerçevesinde oluşmuyordu. Devlet tüm imparatorlukta narh politikasını tatbik ediyordu.

Narh:Mal ve hizmet bedelinin merkezi hükümet yetkililerince belirlenen fiyatı idi.

Ancak, resmi yetkililerce belirlenen bu fiyat, kesinlikle keyfi olarak tesbit edilmiyordu(1).

Narhın dışında fiyat uygulamaları : men edilmişti. Daha önce de esnaf nizamları bölümünde de zikrettiğimiz gibi, narhı ihlâl eden esnafa ve tüccara şiddetli cezalar tatbik ediliyordu.

Osmanlı Devletinde narh politikasının uygulanmasını gerektiren pek çok sebep vardı(2). Özellikle, savaşların sık sık vuku' bulması, fiyatların kontrol altına alınmasının en büyük gerekçelerinden birisiydi. Zira savaş dönemlerinin, iş gücünün azalmasına, üretimin düşmesine, dolayısıyla fiyatların da aşırı derecede yükselmesine neden olacağı muhakkaktı(3).

(1)"Fiyat Tesbiti" başlığı altında bu konuya açıklık getirildi.

(2) Gerçi narh politikası,sadece Osmanlı Devletinde uygulanmıyordu.Doğuda ve batıda Ortaçağ iktisadiyatı nizamına hakim olan zaruretler,fiatların kayıtsız ve sartsız bir şekilde teşekkülüne müsait değildi(Ö.L.Barkan,"XV.Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar" Tarih Vesikaları,(1942) Cilt:1, Sayı:5 s.1)

(3) M.Genç, "XVIII.Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", Yapıt, Sayı:49, s.58

Gerçi narh politikasının uygulanması, karaborsayı arttıracak zannını yaratmakla birlikte, devletin sıkı kontrol mekanizmasının işlerliği sayesinde narh politikası yıllarca tatbik edilmiştir.

Bu politikayı zaruri kılan savaş dışındaki diğer sebeplerin başında arz yetersizliği, ulaşım zorlukları ve maliyetlerin yüksekliği gelmekte idi(1).

Gerçi bir ara, Köprülü Fazıl Mustafa paşa:

"ahvâl-i narh kitapta yoktur. Bey' ve şirâ rızay-ı tarafeyn ile olmalıdır."(2)

diyerek narh politikası yerine, serbest fiyat politikasını benimsemiş, fakat kısa zaman içerisinde fiyatlar kontrol altına alınamaz hale geldiğinden, tekrar narh politikası uygulamaya konulmuştu.

Osmanlı Devletinde narh politikasının uzun yıllar başarı ile uygulanmasında enflasyonun çok düşük düzeylerde olmasının büyük bir payı vardı. Nitekim enflasyonun en şiddetli olduğu dönemlerde dahi ortalama yıllık enflasyon oranı %4'ü geçmemiştir(3).

(1) A.Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", Ülgener'e Armağan, İ.Ü.İkt.Fak.Mec.İst.1987,s.112.

(2) Tarih-i Rasid, c.II ss.148-49

(3) Barkan'ın hesaplarına göre; 1489-90 yılı gıda fiyatları ile 1616-17 yılı gıda fiyatları arasında %434,4 lük bir artış olduğu görülmektedir.127 senelik bir zaman içerisinde %434,4 lük fiyat artışını senelik olarak ortalamasını alırsak, yaklaşık %3,42 lik bir artış gözlenir ki, bu da düşük enflasyon oranıdır(Barkan, "XVI.Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", Belleten c.XXXIV Sayı 136 1970 Ank.s.564).Ancak, tanzimatdan sonra enflasyon oranlarında büyük artışlar olmuş,bu durum sık sık narh tesbitlerini gerektirmişti. Narhların sürekli bir şekilde değişmesi büyük problemleri de yanında getirtmişti.Bu sebeple,ilk olarak 1261/1845 tarihli bir tebliğde narhın daha ucuza memüllerin satın alınmasına engel teşkil ettiğinden bahsedilerek kalkması gerektiği vurgulanmıştı.Nihayet,1282/1865 senesinde toplanan çeşitli meclislerde alınan kararlar neticesinde,ekmekden başka bütün "hevâic-i zaruriye"den narh kaldırılmıştı(Ergin,MUB, ss.461-467)

A- FİYATLARIN TESBİTİ VE FİYAT HAREKETLERİNE

YOLAÇAN SEBEPLER

1-Fiyatların Tesbiti

İstanbul esnafının ihtiyacı olan hammaddelerin fiyatları ile, esnafın imâl ettiği mamül maddelerin fiyatları ayrı ayrı tesbit ediliyordu.

Tüccarın getirdiği hammaddelerin, üretim bölgelerinde tesbit edilen fiyatlarına, İstanbul'a gelinceye kadar yapılan masraflar ekleniyor, ayrıca tüccarında hakkı olan kârın ilâvesiyle İstanbul esnafına satılacak hammaddenin fiyatı oluşmuş oluyordu. Nitekim Sivas derisi sahtiyanının bir "tura"sı üretim bölgesinde 13 gruş iken, İstanbul'a gelinceye kadar 19 para gümrük resmi, 40 para nakliye, 20 para yükleme ve indirme masrafı ve 40 para da İstanbul tüccarlarının kârlarının ilâvesiyle 16 gruşa ulaşıyordu(1).

İstanbul esnafının san'atları ile ilişkili olarak imâl ettikleri mamüllerinin fiyatının tesbiti ise, bir heyet huzurunda "çaşni" tutularak belirleniyordu. Bu heyet kadı başkanlığında ilgili esnafın kethuda, yiğitbaşı, ehli hibre gibi yönetici ve uzmanlarıyla, halkın temsilcilerinden oluşuyordu(2).

Fiyat tesbit edilirken öncelikle ilgili esnafa bir numune hazırlattırılıyordu(3). Hazırlanan bu numunenin maliyeti, yukarıda zikrettiğimiz heyet huzurunda tesbit ediliyor ve isin niteliğine göre kâr haddi tanınarak satış fiyatları belirleniyordu.

(1) B.A. Cevdet-İktisat no:701 9 S 1215/3 VII 1800

(2) Barkan, "XV.Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar" Türk Tarih Vesikaları, cilt:I, sayı:5,s.2; A.Tabakoğlu, a.g.m. s.122

(3) Nitekim kalpak fiyatları tesbit edilirken, kalpakçı esnafına alâ, evsat, ve ednâ olmak üzere üç nev'i kalpak numune olarak hazırlatılmıştı(İKS, no:76, vr:43 1215/1801)

İmâlat yapan esnafa tanınan kâr haddi nisbi olarak belirleniyordu. Genellikle bu Oran %10 nispetinde tesbit edilmekle birlikte, yoğun emek gerektiren işlerde %20'ye kadar müsaade ediliyordu(1). Hatta bazı maddelerde ise %40'a kadar kâr haddi tanınıyordu(2).

Ancak, imâlat yapmayan, sadece satışa hazır maddelerin ticaretini yapan esnafa (bakkal, manav, haffaf vs.) tanınan kâr haddi ise genellikle maktu olarak belirleniyordu. Nitekim, mandıracılardan kuzu etinin vakiyyesini 13 paraya alan kasap esnafına, iki para kâr verilerek 15 paraya satmaları istenmişti(3).

Yine zeytinyağının vakiyyesini 57 akçeye alan zeytinyağcı esnafına 3 akçe kâr verilerek satış narhı 60 akçe olarak belirlenmişti(4).

(1) II.Beyazıt zamanında düzenlenmiş bulunan İstanbul İhtisab Kanunnamesinde:

"bunlardan gayrı nekadar San'at ehli varsa onların sermayelerini ve harclarını hesab edüb san'atına ve zahmetü'ne göre narh ta'yin ideler; Şöyle ki, onı onbire ola ve şel san'at ki gayet emeklidür, geç hasıl olur, onlara onı on ikişere ola ondan ziyâde olma"

denilerek duruma açıklık getirilmiştir(Ö.L.Barkan, "Kanunnâme-i İhtisâb-ı İstanbul" Tarih Vesikaları, C.1, Sayı:5, s.15)

(2) "Muhtesib olan kimesne kadı ma'rifetiyle narh vire etmeği çaşni tuta, onı ondört üzere narh vire"

(I.Selim Kanunnâmesi(nşr.S.Pulahan-Y.Yücel) Belgeler Cilt.XII, Sayı:16, s.34)

(3) İKS no:201 vr:87, 24 Z 1216/28 IV 1802

(4) İKS no:201 vr:50, 16 Ca 1205/21 I 1791

Dikicilerden "alâ kaba rüzgâr çizme"yi 210 paraya alan haffaf esnafına, bu çizmenin satışında tanınan kâr haddi ise 8 paradan ibaretti(1).

Eflak'dan getirilen tuzun vakiyyesi tuzcu esnafına 12 akçeye mal olurken, satış fiyatları 15 akçe olarak tesbit edilmişti(2).

Örneklerle sunduğumuz maddelere tanınan maktu kârları nisbi olarak hesapladığımızda, çok farklı kâr yüzdeleri ortaya çıkmaktadır. Nitekim, fiyatları yüksek mallarda kâr oranı düşük, fiyatları düşük mallarda ise kâr oranı yüksektir. Meselâ, vakiyyesi 60 akçe olan zeytinyağında kâr oranı %5 iken, vakiyyesi 15 akçe olan eflaktuzunda kâr oranı %20'dir(3).

Fiyatlar tesbit edildikten sonra, başmuhasebeye kaydedilirdi(4). Ayrıca satışların İstanbul ve bilâd-ı selâse (Galata, Eyüb ve Üsküdar) de tek bir fiyat üzerinden olması için, İstanbul kadısı, İstanbul bab mahkemesi naibi, muhtesib veya Çardak naibinin mühürlerine havi suretler bilâd-ı selâse kadılarına gönderilirdi. Her kadılıkta, kendi bölgesi dahilindeki mahkemeleri durumdan haberdar eder ve gelen listeler sicillere kaydedilirdi. Daha sonra yeni fiyatlar esnafa ve halka ilân olunurdu(5).

(1) İKS, no:201, vr:70, 3 Ş 1213/10 I 1799

(2) İKS, no:201, vr:32,21 B 1204/7 IV 1790

(3) Tezimizde sunduğumuz çeşitli maddelerin kâr oranlarını (bkz. tablo:VI,VII,VIII ve IX) karşılaştırdığınızda, bu durum daha iyi anlaşılacaktır.

(4) İKS, no:201 vr:12

(5) Mübahat Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, s.17

2-Fiyatların Tekrar Düzenlenmesi

Çeşitli sebeplerle, tesbit edilen fiyatların ihlâl edilmesi, fiyat denetimine azami dikkat eden merkezi hükümeti, yeni bir fiyat tesbitine mecbur bırakmakla birlikte, bazen de esnafın verilen narhı yetersiz bulmalarından mütevellit, Divân-ı Hümâyûn'a müracaatlarıyla da yeni bir fiyat belirle-
nebiliniyordu(1). Ancak, esnafın fiyat arttırmalarına haklılık kazandıracak, inandırıcı kanıtları Divân'a sunmaları gereki-
yordu.

Nitekim, Kömürün kıyyesine dörder akçe narh verilmiş iken, kış vesilesiyle, kömürcü esnafı, kıyyesini üçer paradan satmaya başlamışlardı. Bunun üzerine kömürcüler kethudası ve ustaları mahkemeye çağırılarak, kadı huzurunda fiyat artışlarının sebebi sorulmuştu. Kömürcü esnafı ise cevaplarında; kömürün kıyyesinin maliyetinin kendilerine beş akçeye geldiğini ifade etmişlerdi. Bunun üzerine bir akçe kâr ilâve edilerek yeni fiyat altı akçe(iki para) olarak belirlenmişti(2).

(1) Nitekim odunun beher " tefe"sine 73'şer para narh verilmiş iken, oduncu esnafının dilekçelerine binaen seksanar paraya yükseltilmişti(İKS, no:97, vr:54, 4 S 1221/23 IV 1806)

(2) "...iş bu sene-i mübârekede mahallinde kömürü reâyadân beher çuvalı otuz vakiyye olarak altı çuval cem'an yüzseksen vakiyye olarak bir araba kömürü yüz on üç pâreye ve kırıcılık masrafı ve iskele ve Asitâne'de hamaliye ve tüccar fâizi dahi elli pâre ki cem'an ikiyüz altmış üç pare re's malı olub beher vakiyyesi beser akçeye bize mal olmağla bizim dahi medâr-ı maasımız için bir akçe fâide zammıyla ibâdullahâ kömür hususunda muzayaka çekilmeyecek derecelerde kömür celb ve tesyir..." e kömürcü esnafı taahhüd etmişti(İKS, no:97, vr:17, 4 C 1218/ 21 IX 1803)

Aynı zamanda, arz fazlalığından veya talep eksikliğinden kaynaklanan fiyat düşüşleri de narhın yeniden belirlenmesine sebep teşkil ediyordu(1).

Bazen fiyatların düzenlenmesinde, tüccarla merkezi hükümet yetkilileri arasında sıkı bir pazarlık söz konusu olurdu. Özellikle tüccarın getirdiği çeşitli maddelerin maliyetlerindeki artış, tüccarı eski fiyattan satış yapmamaya mecbur bırakıyordu.

Nitekim, daha önce vakıyyesi 103 paraya satılan kahvenin maliyetinin 103 parayı bulması üzerine, kahve tüccarları bu fiyattan satmak istememişler, bunun üzerine iki para zam yapılmış, ancak kahve tüccarları %10 nisbetinde kâr verilmesinde ısrar etmişlerdi. Ancak bu teklif de merkezi hükümet tarafından kabul edilmemişti. Neticede 107 para narh da anlaşma sağlanmıştı(2).

(1) İKS, no:97, vr:54, 4 S 1221/23 IV 1806

(2) İKS, no:201, vr:54 1208/1793

3-Fiyat Hareketlerinin Sebepleri

Fiyatların artış veya azalış yönünde seyretmesinin çok çeşitli sebepleri vardı. Bunlardan en önemlileri:

a-Arz ve Taleple İlişkili Olarak Fiyat Hareketleri

b-Hammadde Fiyatlarındaki Değişmelerin Mamûlmadde Fiyatlarına Etkisi

c-Karaborsa Olaylarının Fiyatlara Etkisi

d-Nakliyat Maliyetinin Fiyatlara Yansıması

e-İstanbul'a Gelen Mallardan Alınan Vergilerin ve Komisyonların Fiyatlara Etkisi

a)Arz ve Taleple İlişkili Olarak Fiyat Hareketleri

Osmanlı esnafının ihtiyaca göre üretim yapması, arz ve talep dengesinin korunmasında büyük bir rol oynuyordu. Binâenaleyh fiyatların da istikrarlı olması bu dengeye bağlıydı. Ancak, her zaman bu dengenin korunması mümkün olmuyordu. Özellikle, tabiat şartları ile yakından alâkalı olan tarım ürünlerinin fiyatları, üretime bağlı olarak değişiyordu. Mahsulün bol olduğu dönemlerde fiyatlar düşme eğilimine, az olduğu dönemlerde ise yükselme eğilimine giriyordu. İktisadın temel bir prensibi olan bu olay, her zaman olduğu gibi incelediğimiz dönemde de geçerliliğini muhafaza ediyordu.

İstanbul kadısına hitâben yazılan bir fermana:

"Bu sene-i mübâreke de revgan-ı zeytin kesreti derkâr olub sene-i sâbıkâ narhı olan otuzbeş pâreden tenzîl ile ibâdullaha bey'..."

olunması istenmişti(1).

Arz ve talep dengesinin bozulması ile, halkın bazı mal-lara talebinin artması, fiyatlarında yükselme eğilimine gir-mesine neden oluyordu. Ancak, narh politikasının uygulanması, esnafın istediği gibi fiyatları yükseltmesine engel teşkil ediyordu.

Nitekim, sadır olan bir fermanla kıyafet nizamı düzen-lenmiş, bundan mütevellit kalpak talebi oldukça artmıştı. Bu yüksek talep karşısında, kalpakçı esnafı derhal fiyatları art-tırmış daha önce beser gruşa verdikleri kalpakları onar ve onbeşer gruşa satmaya başlamışlardı. Bunun üzerine kalpalcılar kethudası ve söz sahibleri derhal kadı huzuruna çağırılmış ve üç nev'i kalpağın numuneleri hazırlatılarak, maliyetleri he-saplandıktan sonra fiyatları ilân edilmişti(2).

1207/1792 senesinde vuku bulan yangınlar sebebiyle, inşaat malzemelerine olan talep oldukça artmış, bunu fırsat bilen esnaf derhal fiyatları yükseltmişti. Fakat, haksız ka-zanca ve spekülasyona müsaade etmeyen devlet otoriteleri müdahalede bulunarak fiyatların eskisi gibi uygulanmasını emr etmişlerdi(3).

(1) İKS, no:97, vr:147, 17 L 1220/10 I 1806

(2) İKS, no:76, vr:43, 1215/1801

(3) İstanbul kadısına hitâben sadır olan Fermanda:
"...bu defa vuku' bulan harikler takribiyle keresteci ve enserci ve kiremitci tâifeleri ibâdullaha bey' idecekleri kereste ve mismâr ve kiremitden hadd-ı itidâllerin harc ve fiâtı kadimelerinden ziyâde bâha mutalebesiyle ibâdullaha ızrara tasddidecekleri melhuz olmak dan nâşi bu hususun nizâmına bakılıb taht-ı râbıtaya idhâl ve hasaratdide olan ibâdullah ızrardan vikâyet husûsu matlûb-ı kat'i olmağla imdi hâssa mîmârı ağa ile kerasteci ve enserci ve kiremitci esnâfı kethudalar ile sâire lâzım gelenleri huzûrumuza ihzâr birle bey' idecekleri kereste ve mismâr ve kiremitden hadd-ı itidâllerin

Bu belgelerden de anlaşılacağı üzere, arzın düşmesi veya artması durumunda, fiyatlar resmi olarak tekrar düzenleniyordu. Ancak, talep artışlarından kaynaklanan arz eksikliğinde, merkezi hükümet fiyatların yükselmesine ve yeni bir fiyat belirlenmesine müsaade etmiyor, esnafı eski fiyattan satmaya zorluyordu.

b-Hammadde Fiyatlarındaki Değişmelerin Mamûlmadde Fiyatlarına Etkisi

İstanbul'daki fiyat hareketlerini kontrol altında tutabilmek ve fiyatların istikrarını koruyabilmek için merkezi hükümetin, sadece İstanbul piyasasını denetlemesi yeterli değildi. Bunun yanında, İstanbul'a dolaylı veya dolaysız yollardan hammadde ve mamûlmadde gönderen bütün şehir ve kasabalarda oluşan fiyatların da kontrol altında tutulması gerekiyordu. Çünkü, mamûl bir maddenin en önemli maliyet unsurunu hammaddeler teşkil etmektedir. Dolayısıyla hammaddelerde meydana gelebilecek herhangi bir fiyat değişimi doğrudan mamûlmadde fiyatlarına yansımaktadır.

Nitekim bir belgede, 1207/1792 senesinde İstanbul'a gelen derilerin bol olduğunu ve bu bolluktan ötürü deri fiyatlarının düştüğünü dolayısıyla derilerin, ayakkabıcı esnafının hammaddesini teşkil ettiğinden ayakkabı fiyatlarının

harc ve fiâtı kadimesinden ziyâde akçe
mutalebe eylememelerini..."
istemişlerdi(İKS, no:65, vr:106).

da düşürülmesi gerektiği belirtiliyordu(1).

Ancak bazı şehir ve kasabalardan İstanbul'a gönderilen yarı mamûlmaddelerin hammaddeleri, bu şehir ve kasabalara başka bir yerden gelebiliyordu. Nitekim, İstanbul'a gönderilen Kayseri Sahtiyanının hammaddelerinden olan "mazi", Bağdad ve Diyarbakırdan, Kayseriye gönderilmekteydi. Dolaylı yollardan İstanbul'a gelen bu maddelerin fiyatlarındaki değişiklik, derhal İstanbul piyasasını etkiliyordu.

Meselâ, 1211/1796 senesinde, Diyarbakır ve Bağdad'dan Kayseriye gönderilmesi gereken "mazi" nın Kayseriye gönderilmeyip, İzmir irsal olunması Kayseri'de mazının fiyatının artmasına neden olmuş(2), dolayısıyla sahtiyanlarında maliyeti arttığından fiyatları yükselmiş binâenaleyh İstanbul ayakkabı piyasası, bu yıl içerisinde fiyat artışlarından oldukça etkilenmişti(3).

(1) "...eşyâ-i mezkûre kesret ve vefret üzere Derâliyye'ye tevârüd edüb bahaların tenezül buldukda envâi ayakkabılarının dahi fiyâtından tenzîl olunacağı kendülere tefhim olundukda anlar dahi ber minvâl-i muharrer bey' ve sirâya taahhüd edüb ve ba'-dehu tenzile dahi razılar olmalarıyla..."
(İKS, no:201, vr:49)

(2) Sadrazam, bu konuyla ilgili tahririnde, Diyarbakır ve Bağdad'dan Kayseriye ihtiyaç mikdarı mazi gelmediğini bu sebeple mazının kantarı 75.100 gurusu arası iken, şimdi beher kantarının 320 gurusu satıldığını, şayet sahtiyan fiyatları düşürülürse, esnafın perişan olacağını ancak mazının İzmir vesair yerlere gönderilmeden doğrudan Kayseriye irsal edilmesi halinde sahtiyan fiyatlarının düşeceğini, dolayısıyla İstanbul'daki ayakkabı fiyatlarının eski seviyesine ineceğini beyan ediyordu.
(R.A. Cevet-İktisat) no:1910

(3) Aynı belge

c-Karaborsa Olaylarının Fiyatlara Etkisi

Osmanlı devletinde, karaborsayı, ikiye ayırabiliriz. Birincisi, esnafın yaptığı karaborsa ki, genellikle verilen narhların yetersiz kalmasından kaynaklanan ve hükümet yetkililerine uyarı niteliği taşıyan karaborsadır. Bu durumda merkezi hükümet yetkilileri yeniden fiyat ayarlaması ile bu karaborsanın önüne geçebiliyordu.

İkincisi ise, esnafın dışında sadece spekülatif amaçlarla karaborsa yapanlardı. Bu tür karaborsa yapanlarla hem devlet hem de esnaf mücadele ediyordu. Çünkü spekülatif amaçlarla karaborsa yapanlar, fiyatların oldukça yükselmesine sebep oluyorlardı.

Nitekim, İstanbul'da hasır süpürgesi satan esnafın onar, onikişer akçeye sattıkları süpürgeyi, onbeşer paraya satmaları üzerine, hükümet yetkilileri tarafından derhal müdahale edilmiş ve kendilerinden sebebi sual olunmuştu. Süpürgeci esnafı cevaplarında: ikibin aded süpürge seksan gruşa İstanbul'a gelirken, Edirne'de karaborsacıların yani "muhtekir tâifesi"nin zuhuru üzerine, ikibin aded süpürgeyi üçyüz gruşa mübayaa ettiklerini, bu sebeple fiyatların yüksek olduğunu beyan etmişlerdi(1).

Başka bir belgede ise bu tür karaborsanın fiyatları

(1) İKS, no:65, vr:137, 1210/1795

nasıl etkilediği daha açık bir şekilde belirtilmekte idi:

"...is bu sene-i mübâreke de hububât ve zahâire-i sâire ve hevâic-i ibâda müteallik eşyâ-i sâirenin kesret ve bereketine nazaran bâhaları hadd-ı itidâlde olmak lâzımeden iken erbâb-ı ihtikârların tama' ve müfsidlerine mebni her nev'i eşyânın bâhası tenâzzül bulmayub gâli bâha ile bey' olunduğu tahkik..."(1)

Bu konuda hayli belge olmakla birlikte, biz birkaç mîsâlle meseleye açıklık getirmeye gayret ettik.

Tabii ki bu tür karaborsa hareketlerine merkezi hükümet ve esnaf teşkilatları seyirci kalmıyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi çeşitli cezalar verilmekle birlikte, bazı tedbirler de alınmıyor değildi(2).

Meselâ, celeblerin İstanbul'a getirecekleri koyunları "Muhtekir tâifesi" yüksek fiyat vererek satın alıp, İstanbul halkına "gâli baha" ile satıyorlardı. Bunu önlemek için kasab esnafı, celebleri yolda karşılayıp, koyunları câri fiyat ile mübayaa ediyorlardı(3).

Yine iskelelere gelen bazı malların, muhtekirler tarafından satın alınarak, depolarda saklanması ve arz açığından yararlanarak spekülâtif kazançlar sağlamaları üzerine, iskeleye gelen zahirelerin ilm-ü haberi, İstanbul kadılığına gönderildikten sonra, pazarbaşı vasıtasıyla "râici' üzre" bakkal-

(1) İKS, no:65, vr:80 2 B 1204/18 III 1790

(2) Tezimizin II.bölümünde verilen cezalar hakkında geniş bilgi verdik.

(3) İKS, no:97, vr:8, 2 Z 1217/26 III 1803

lara ve halka satılmaya başlanmıştı(1).

Ayrıca taşra çıkarılması yasaklanmış İstanbul emtiasının, karaborsacılar tarafından başka şehir ve kasabalara kaçırılmaması içinde bazı tedbirler alınmıştı. Nitekim İstanbulda kesilen hayvanların derilerini bir takım "muhtekir"ler başka kazalara kaçırmışlar, bunun üzerine çeşitli kazaların debağlarına, nerede İstanbul derisi görülürse el koymalarını ve "muhtekir"lerin de ihbar edilmesini istemişlerdi(2).

Bu tür karaborsa hareketlerinin sebeplerini sadece, Osmanlı sınırları içerisinde vuku' bulan olaylarla açıklamaya çalışmak yeterli olmasa gerek; çünkü, dünya devletlerinde meydana gelen ekonomik gelişmeler ve değişmelerin sonucu olarak, Osmanlı hammaddelerine olan aşırı talepten doğan yüksek fiyat tekliflerinin de büyük bir etkinliği vardı.

Özellikle, Avrupa ülkelerinde sanayinin gelişmesi hammadde ihtiyacının artmasına neden olmuş, bu arada gelişen sanayinin artan hammadde talebinin karşılanması için, gözler Osmanlı Devletine dikilmişti.

Pek tabii olarak Osmanlı üreticisi, her ne kadar belirli nizam ve kayıdlarla organize edilmişse de, Avrupalıların yüksek fiyat tekliflerinin cazibesine dayanamayarak, zaman zaman ürünlerini gizli olarak Avrupa tüccarlarına sattıkları gözleniyordu.

Nitekim defaatla sadır olan Fermanlarda, Avrupa tüccarına ihracı yasak maddelerin satılmaması gerektiği bildiriliyordu(3).

(1) İKS, no:97, vr:47, 12 N 1220/4 XII 1805

(2) İKS, no:201, vr:52, 21 R 1207/6 XII 1792

(3) B.A. Cevdet-Dahiliye, no:2561-1218/1803

d-Nakliyat Maliyetinin Fiyatlara Yansıması

Daha önce de belirttiğimiz gibi, İstanbul halkının ve esnafının ihtiyacı olan ham ve mamul maddelerin çoğunluğu taşradan geldiği için, ham ve mamul maddelerin alış fiyatına, bir takım maliyetlerin yanında, nakliye masrafları da eklenerek, o maddenin maliyet hesabı çıkarılıyordu.

Ancak, nakliyenin özelliğine göre, maliyet fiyatları da büyük değişiklikler gösteriyordu. İncelediğimiz dönemde daha çok denizden olmak üzere, deniz ve kara yolundan nakliyat yapılıyordu.

Deniz yolunun daha çok tercih nedeni, denizden nakliyat maliyetlerinin kara yoluna nispeten düşük olmasıydı. Karadan ulaşım büyük maliyetler gerektiriyordu(1). İstanbul kadısına hitâben sadır olan bir ferman da bu durum çok açık bir şekilde izah edilmişti:

"...işbu sene-i mübârekede ba'zı esbâba mebni revgan-ı zeyt ve sabun Derâliyyeye karadan tevârüd eylediğine binâen masârif-i kesireye muhtaç olduğu sabun ve revgan-ı zeytin narh-ı kadimelerine kat'a hâlel gelmiyerek kemâ fi-l evvel bahren tevârrüd idinceye değin sabunun beher kıyyesine onar pâre zam ile ellidört pâreye ve revgan-ı zeytin dahi beher kıyyesine on ikişer pâre zam ile ellişer pâreye ibâdullaha bey'ê müsâade olunduğu..."(2)

(1) Meselâ 1577 Senesinde Diyarbakırdan Van'a gidecek buğday miktarı 100.000 İstanbul kilesiydi ve Diyarbakırdan Van'a gelinceye kadar sadece nakliye ücretinden dolayı buğdayın fiyatı %125 nisbetinde artmış oluyordu(Lütfi Güçer, XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İst. 1964, s.29)

(2) İKS, no:201, vr:110, 3 S 1222/12 IV 1807

e-İstanbul'a Gelen Mallardan Alınan Vergilerin ve
Komisyonların Fiyatlara Etkisi

Diğer şehir ve kasabalardan, İstanbul'a gelen çeşitli zahire, ham ve mamul maddelerin, öncelikle gümrüğü ödenir, daha sonra, gerekli yerlere ve esnafa dağıtımı yapılırdı. Gümrük resmi ödenmeden hiç bir madde İstanbul'a sokulmazdı. Devlet için önemli bir gelir kaynağı teşkil eden gümrük vergileri, malivetleri arttırıcı yönde etkilerdi(1).

Yine maliyetleri yükselterek fiyat artışlarına sebebiyet veren unsurlardan birisi de gelen bazı mallardan bir takım kimselerce alınan komisyonlardı.

Meselâ, hayvan sahiblerinin getirdikleri sürüde kasabası ve sairleri %2 hisse alıyorlardı(2). Pek tabii olarak, verilen bu komisyonlar da, celeblerin maliyet ve satış fiyatlarına yansiyordu.

(1) B.A. Cevdet-İktisat no:701, 9 S 1215/3 VII 1800

(2) İKS, no:97 vr:22, 17 M 1219/28 IV 1804

B-GIDA MADDELERİ FİYATLARI

Çeşitli gıda maddelerine, dönemimiz içerisinde verilen narh fiyatlarını, tablolar halinde düzenledik ve fiyat hareketlerini bu tablolar yardımıyla da mümkün olduğu kadar izleyip yorumlamaya gayret ettik.

Dönemimizde belirlenen narh fiyatlarını sadece yıllar itibarı ile ele almadık, örnekleme usulüyle seçtiğimiz çeşitli maddelere incelediğimiz dönemde verilen narhları, mümkün mertebe tablolarda göstermeye çalıştık, bunun yegâne sebebi, fiyat hareketlerinin yıl içerisindeki değişimini, daha açık bir şekilde göstermekten kaynaklanmaktadır.

1-Un Fiyatları

İstanbul halkının temel ihtiyaç maddelerinden olan un, üç cinsti. Bu üç cins un'un dönemimiz içerisindeki fiyatları, 1203/1789 senesi fiyatı esas alındığında istikrarlı sayılırdı.

Ancak yıl içerisinde tesbit edilen fiyatlarda farklılıklar vardı. Bu farklılıklar üretimle ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle kış ve ilkbahar aylarında fiyatlar yükselmekte, hasat zamanı kabul edilen VII. aydan sonra fiyatlarda düşme görülmektedir(1).

Bu genel kaidenin dışındaki fiyat düşüşleri,devletin miri ambarlardan verdiği hububatın ucuz olmasından kaynaklanmaktadır(2). Dikkati çeken bir husus da, yıl içerisinde tesbit edilen fiyatların her yıl aynı aylarda belirlenmemesidir. Tablo I'e bakacak olursak bu durum daha açık bir şekilde görülür.

(1) Bkz. tablo I

(2) İKS, no:65, vr.69, 10 N 1203/ 5 VI 1789

Tablo : I
UN FİYATLARI(Kıyve/Akçe)

<u>Tarih</u>	<u>Ekmeklik</u> <u>un</u>	<u>index</u>	<u>Çöreklik</u> <u>un</u>	<u>index</u>	<u>has</u> <u>un</u>	<u>index</u>
4.Z.1203/26.VIII.1789	26	100	33	100	36	100
4.S.1204/24.X.1789	26	100	33	100	36	100
15.N.1204/29.V.1790	20	76.9	23	69.6	27	75.0
20.Ra.1206/18.XII.1791	16	61.5	20	60.6	21	58.3
.Ş.1206/ .III.1792	14	53.8	16	48.4	17	47.2
11.Ra.1208/17.X.1793	16	61.5	19	57.5	20	55.5
23.Ra.1208/29.X.1793	18	69.2	22	66.6	23	63.8
19.Ca.1208/23.XII.1793	21	80.7	25	75.7	27	75.0
18.Za.1208/18.VI.1794	18	69.2	22	66.6	23	63.8
15.Ca.1209/8.XII.1794	21	80.7	25	75.7	27	75.0
.Ca.1209/ .XII.1794	24	92.3	28	84.8	30	83.3
20.Ş.1209/11.III.1795	19.5	75.0	23.5	71.2	25	69.4
25.L.1209/15.V.1795	26	100	31	93.9	33	91.6
19.Ra.1210/5.X.1795	21	80.7	25	75.7	27	75.0
13.S.1210/22.II.1796	26	100	31	93.9	33	91.6
Gurre M.1211/7.VII.1796	21	80.7	25	75.7	27	75.0
18.S.1211/23.VII.1796	18	69.2	22	66.6	23	63.8
7.S.1213/21.VII.1798	16	61.5	20	60.6	21	58.3
2.C.1214/2.XI.1799	18	69.2	22	66.6	23	63.8
21.Ca.1220/18.VIII.1805	21	80.7	28	84.8	30	83.3
Gurre N 1220/23.XI.1805	26	100	36	109	39	108

Kaynak : İKS, no:201, vr:27, 31, 41, 50, 55, 56, 61, 62, 63, 65,
68, 71, 72, 73, 104, 105, 106.

2-Ekmek Fiyatları

Tablo II'ye baktığımızda da, ekmeğin hammaddesini teşkil eden un'un fiyatına göre, ekmek fiyatlarının hareketlilik kazandığı, genellikle un'un ucuz olduğu senelerde, ekmek fiyatlarının düşük, un'un pahalı olduğu senelerde ise ekmek fiyatlarının yükseldiği açıkça görülmektedir. Zira un ve ekmek fiyatlarının genellikle aynı tarihlerde tesbit edilmesi, bu iki maddenin fiyatlarının doğru orantılı olduğunun diğer bir göstergesidir.

Bir çok maddenin fiyat hareketleri para birimi üzerinden gerçekleşirken, un mamüllerinde meydana gelen fiyat hareketleri, bu maddelerin dirhemlerinin artışı veya azalışı yönündeydi. Nitekim, fiyatlar düştüğü zaman, un mamüllerinin dirheminde artış, fiyatlar arttığı zaman, un mamüllerinin dirheminde düşüş olmaktadır. Yani fiyat, para birimi olarak sabit iken, ağırlık narha göre değişiklik arz etmektedir.

1203/1789 - 1220/1805 yılları arasındaki ekmek fiyatlarında çeşitli dalgalanmalar olmakla beraber, sürekli fiyat artışı söz konusu değildir.

Tablo:II

EKMEK FİYATLARI(dirhem/para)

<u>Tarih</u>	<u>Ağırlığı</u>	<u>Sabit Fiyat</u>	<u>Değişken Fiyat</u>
4.Z.1203/26.VIII.1789	65.0	1	1
4.S.1204/24.X.1789	77.5	1	0.800
22.Za.1204/4.VIII.1790	80.0	1	0.812
20.Ra.1206/18.XII.1791	100.0	1	0.650
.Ş.1206/ .III.1792	110.0	1	0.590
25.N.1207/6.V.1793	100.0	1	0.650
11.Ra.1208/17.X.1793	90.0	1	0.722
23.Ra.1208/29.X.1793	80.0	1	0.812
19.Ca.1208/23.XII.1793	70.0	1	0.928
2.Za.1208/1.VII.1794	80.0	1	0.812
.Ca.1209/1794	75.0	1	0.866
15.Ca.1209/8.XII.1794	70.0	1	0.928
20.C.1209/2.I.1795	75.0	1	0.866
25.S.1209/16.II.1795	60.0	1	1.083
25.S.1210/12.IX.1795	60.0	1	1.083
19.Ra.1210/5.X.1795	70.0	1	0.928
7.C.1210/19.XI.1795	60.0	1	1.083
Gurre M.1211/7.VII.1796	70.0	1	0.928
18.S.1211/23.VIII.1796	80.0	1	0.812
7.S.1213/21.VII.1798	90.0	1	0.722
Gurre N.1213/8.I.1799	100.0	1	0.650
Gurre L.1213/8.III.1799	90.0	1	0.722
2.L.1214/27.II.1800	80.0	1	0.812
21.Ca.1220/18.VIII.1805	70.0	1	0.928
Gurre.N.1220/23.XI.1805	60.0	1	1.083

Kaynak: İKS, no:201 vr:27,31,41,50,55,56,61,62,63,65,68,71,72,
73,104,105,106.

3.Simit ve Çörek Fiyatları

Un mamüllerinden olan simit ve çöreğin, fiyatları da un ve ekmek fiyatlarının paralelinde seyretmektedir. Bu sebeple un ve ekmek fiyatlarındaki değişiklikler, simit ve çörek fiyatlarında da derhal etkisini göstermektedir(1). Zira, simit ve çörek fiyatlarının tesbitinde, ekmeğin ağırlığına dikkat edilir, ekmeğin ağırlığına oranla simit ve çöreğin dirhemi belirlenirdi(2).

Simit ve çöreğin narh tesbit tarihlerine bakılacak olursa, genellikle ekmek fiyatlarının tesbit tarihiyle aynı olduğu görülmektedir. Buradan çıkan netice, un mamüllerindeki fiyat hareketlerinin birbirleriyle doğru orantılı olduğudur.

(1) Bkz. tablo III

(2) 1221/1806 senesinde simit ve çöreğin dirhemi, ekmeğin yarısı kadardı(İKS, no:90, vr:3, no:97, vr:48)

Tablo:III

SİMİT VE ÇÖREK FİYATLARI (para) (1)

<u>Tarih</u>	<u>Simid</u>	<u>Çörek</u>	<u>Yağlı Simid</u>	<u>Yağlı Çörek</u>
4.Z.1203/26.VIII.1789	1.000	1.000	1.000	1.000
4.S.1204/24.X.1789	0.866	0.866	0.880	0.880
22.Za.1204/4.VIII.1790	0.722	0.722	0.733	0.733
20.Ra.1206/18.XII.1791	0.541	0.541	0.551	0.551
.Ş.1206/ .III.1792	0.590	0.590	0.602	0.602
25.M.1207/6.V.1793	0.590	0.590	0.602	0.602
11.Ra.1208/17.X.1793	0.650	0.650	0.666	0.666
23.Ra.1208/29.X.1793	0.722	0.722	—	—
17.Ca.1209/10.XII.1794	0.764	0.764	0.771	0.771
27.C.1209/9.I.1795	0.866	0.866	0.880	0.880
25.Ş.1209/16.II.1795	0.928	0.928	0.956	0.956
25.S.1210/12.IX.1795	1.083	1.083	1.100	1.100
19.Ra.1210/5.X.1795	0.928	0.928	0.956	0.956
7.C.1210/19.XI.1795	1.083	1.083	1.100	1.100
Gurre M.1211/7.VII.1796	0.928	0.928	0.956	0.956
18.S.1211/23.VIII.1796	0.812	0.812	0.814	0.814
17.S.1213/21.VII.1798	0.722	0.722	0.733	0.733
Gurre N 1213/8.I.1799	0.650	0.650	0.656	0.656
Gurre L 1213/8.III.1799	0.722	0.722	0.733	0.733
2.L.1214/27.II.1800	0.812	0.812	0.814	0.814
21.Ca.1220/18.VIII.1805	0.928	0.928	--	--
Gurre N.1220/23.XI.1805	1.083	1.083	1.100	1.100

Kaynak: İKS, no:201, vr:27,31,41,50,55,56,61,62,63,65,68,71,72,73,
104,105,106

(1) 4.Z.1203/26.VIII.1789 tarihinde 32,5 dirhem bir para, simit ve çörek için, 22 dirhem bir para, yağlı simit ve yağlı çörek için kabul edilerek hesaplamalar yapılmıştır.

4.Et Fiyatları

Tablo IV'de çeşitli hayvan(koyun, kuzu ve sığır) etlerinin 1205/1791'den 1222/1807'e kadar ki fiyatları verilmiştir.

Bu üç cins hayvan eti için 1208/1794 yılı fiyatları esas alınarak, dönemimiz içerisinde et fiyatlarında meydana gelen değişimler ortaya konmuştur.

Tablo IV'e bakıldığı zaman, 1216/1801 yılına gelinceye kadar et fiyatlarında mevsimlik dalgalanmalar görülmekle birlikte, fiyatlar oldukça istikrarlıdır. Ancak bu yıldan sonra et fiyatlarında sürekli bir yükselme görülmektedir(1).

Tabloda dikkati çeken bir hususda, kuzu eti fiyatlarının genellikle IV.ayın sonları ve V.ayın başlarında tesbit edildiğidir(2). Koyun ve sığır eti narhlarının ise çeşitli aylarda tesbiti yapılmakla birlikte, daha çok VII, VIII.ve IX.aylarda fiyatlarının belirlendiği görülmektedir. Özellikle de bu aylarda et fiyatlarının diğer aylara göre daha düşük olduğu müşahade edilmektedir. Bunun en büyük sebebi, bu aylarda İstanbul'a taşradan külliyetli miktarda koyun ve sığırın getirilmesidir.

(1) Bkz. Grafik II

(2) Genellikle celebler kuzuları bu aylarda İstanbul'a getirmekteydiler(İKS, no:97 vr:22, 17 M 1219/28 IV 1804)

Tablo : IV

ET FİYATLARI (Kıyve/Akçe)

Tarih	koyun eti	index	kuzu eti	index	sığır eti	index
15.Za.1205/16.VII.1791	33	-	-	-	-	-
16.Z.1206/7.VIII.1792	39	-	-	-	-	-
5.L.1208/6.V.1794	45	100.0	51	100.0	30	100.0
10.Za.1208/10.VI.1794	42	93.3	-	-	28	93.3
14.Z.1208/13.VII.1794	39	86.6	-	-	-	-
8.B.1209/29.I.1795	39	86.6	-	-	-	-
15.L.1209/6.V.1795	-	-	48	94.1	-	-
10.Za.1209/29.V.1795	42	93.3	-	-	-	-
15.Ra.1210/29.IX.1795	39	86.6	-	-	-	-
15.L.1210/23.IV.1796	-	-	45	88.2	-	-
gurre \$.1211/1.II.1797	45	100.0	-	-	-	-
7.Za.1211/4.V.1797	-	-	45	88.2	-	-
gurre.\$.1212/19.I.1798	-	-	45	88.2	-	-
17.M.1213/1.VII.1798	36	80.0	-	-	-	-
5.Ş.1213/12.I.1799	36	80.0	-	-	-	-
17.L.1213/24.III.1799	45	100.0	-	-	-	-
29.Za.1213/4.V.1799	-	-	45	88.2	-	-
9.Z.1213/14.V.1799	42	93.3	-	-	-	-
25.Ra.1214/27.VIII.1799	36	80.0	-	-	24	0.80
22.Ş.1214/21.I.1800	42	93.3	-	-	28	93.3
3.Z.1214/28.IV.1800	-	-	45	88.2	-	-
25.R.1215/17.IX.1800	36	80.0	-	-	24	80.0
16.Ş.1215/4.I.1801	45	100.0	-	-	30	100.0
Gurre.Ca.1216/9.IX.1801	36	80.0	-	-	24	80.0
18.Ş.1216/2.XII.1801	45	100.0	-	-	30	100.0
Gurre.Ra.1218/21.VI.1803	51	113.3	-	-	34	113.3
4.B.1220/28.IX.1805	60	133.3	-	-	40	133.3
9.Ca.1222/15.VII.1807	57	126.2	-	-	-	-
7.Ş.1222/10.X.1807	60	133.3	-	-	-	-

Kaynak: İKS, no:201, vr:41, 57,58,62,64,66,67,68,71,72,73,75,77,
78,85,87,95,96,106,110

5. Hayvani Yağ Fiyatları

Hayvani yağların (don yağı, koyun iç yağı ve sığır içyağı) 1203/1788 yılı fiyatları esas olarak alındığında, fiyatların bu yıla nazaran daha yüksek olduğu görülür. Oysa, hayvani yağ fiyatlarının o yılki koyun, kuzu ve sığır kesimi ve bunların etlerinin fiyatları ile doğru orantılı olarak seyretmesi gerekirdi. Fakat esas alınan yılın farklılığı ortaya yanıltıcı bir sonuç çıkartmaktadır (et fiyatlarında 1208/1794 yılı esas alınmıştı). Bu sebeple, 1208/1794 senesini esas aldığımızda, gerçekten de et fiyatları ile paralel olarak yağ fiyatlarının arttığı veya azaldığı müşahade edilmektedir(1).

Nitekim, hayvani yağ fiyatları da 1217/1802 senesine kadar, 1790 ve 1792 seneleri fiyatları haricinde istikrarlı sayılır. Bu yıldan sonra hayvani yağ fiyatlarında da artış görülmektedir.

İstanbul'a donyağı genellikle Eflak ve Boğdan taraflarından gelmekteydi. Koyun ve sığır iç yağları ise, İstanbul salhanelerinden temin edilmekteydi. Donyağının İstanbul'da cari olan fiyatları; donyağının mahallinde tesbit edilen fiyatlarına, İstanbul'a getirilene kadar yapılan masraflar ve getiren tüccarların kârlarının ilâvesiyle belirlenirdi. sığır içyağının fiyatları ise, donyağının İstanbul'da tesbit edilen fiyatının yarısı, koyun içyağının ise, donyağı fiyatının yarısından iki akçe fazla olarak tesbit edilirdi. Bu tesbit şekli genel bir kaide halini almıştı(2).

(1) Bkz. tablo V

(2) "Âsitâne-i Âliyye'ye vürud iden donyağının beher vakiyyesi her kaç akçeye olur ise Âsitâne-i Âliyye' selh-hânelerinden celb olunan sığır içyağı nısfına ve koyun içyağı nısf-ı mezkûrun üzerine iki akçe zam olunmak kâide-i mer'iyeden olmağla..."
(İKS, no:201, vr:72, 3 M 1214/6 VI 1799)

Tablo : V

HAYVANI YAĞ FİYATLARI(Kıyye/Akçe)

<u>Tarih</u>	<u>Don</u> <u>yağı</u>	<u>index</u>	<u>koyun</u> <u>iç yağı</u>	<u>index</u>	<u>sığır iç</u> <u>yağı</u>	<u>index</u>
28.S.1203/28.XI.1788	50	100.0	27.0	100.0	25.0	100.0
13.M.1204/3.X.1789	63	126.0	33.5	124.0	31.5	126.0
15.Ra.1205/22.XI.1790	81	162.0	42.5	157.4	40.5	162.0
21.L.1206/14.VI.1792	87	174.0	45.5	168.5	43.5	174.0
3.M.1207/21.VIII.1792	81	162.0	42.0	155.5	40.0	160.0
19.Ca.1208/23.XII.1793	-	-	39.0	144.4	37.0	148.0
6.Ca.1209/29.XI.1794	66	132.0	35.0	129.6	33.0	132.0
25.Ca.1210/7.XII.1795	48	96.0	-	-	-	-
18.B.1210/28.I.1796	63	126.0	34.0	125.9	32.0	128.0
5.Ş.1213/12.I.1799	66	132.0	-	-	-	-
29.Za.1213/4.V.1799	60	120.0	33.5	124.0	31.5	126.0
3.M.1214/7.VI.1799	58	116.0	31.0	114.8	29.0	116.0
7.Ca.1215/26.IX.1800	58	116.0	31.0	114.8	29.0	116.0
20.C.1217/19.X.1802	76	152.0	40.0	148.1	38.0	152.0
21.Ca.1220/18.VIII.1805	94	188.0	49.0	181.4	47.0	188.0
21.B.1221/13.X.1806	90	180.0	47.0	174.0	45.0	180.0

Kaynak: İKS, no:201 vr:25,30,37,40,43,55,61,63,70,72,76,90,105,108

6.Zeytinyağı Fiyatları

Zeytinyağı fiyatlarının 1205-1222/1791-1807 yılları arasındaki seyrine baktığımızda, fiyatların genellikle yükselen bir eğilim içinde olduğu görülür(1). Hayvani yağ fiyat artışlarına nazaran, zeytinyağı fiyatlarındaki artış daha fazladır.

Zeytinyağının toptan ve perakende fiyatlarına bakıldığı zaman, perakende satış yapan esnafın kâr oranının çok düşük düzeylerde olduğu görülür. Nitekim, belirtilen yıllar arasında en yüksek kâr oranı %6,25 dir(2).

1222/1807 senesinde toptan ve perakende fiyatları arasında oldukça büyük bir fark vardır. Bu farkın, 0 sene İstanbul'a zeytinyağının, daha ucuz olan deniz yoluyla değil, kara yoluyla getirilmek zorunda kalınmasından kaynaklandığı, bu sebeple maliyetlerin arttığı, belgelerde belirtilmektedir. Bu sene içerisinde zeytinyağının geçerli olan toptan parh fiyatı 114 akçe olmakla birlikte, bu maliyet artışından dolayı 150 akçeye kadar müsaade edilmiştir(4).

(1) Bkz. tablo VI

(2) Kâr oranının düşük olmasının en büyük sebebi maktu kâr verilmesinden kaynaklanmaktadır. Bkz. tezimizin 128. sayfasına

(3) İKS, no:201 vr:110

(4) Aynı belge

Tablo:VI

ZEYTİNYAĞI FİYATLARI(Kıyye/Akçe)

<u>Tarih</u>	<u>Toptan</u>	<u>index</u>	<u>perakende</u>	<u>index</u>	<u>%kâr oranı</u>
16.Ca.1205/21.I.1791	57	100.0	60	100.0	5
29.Ra.1206/27.XI.1791	65	114.0	69	115.0	5.79
Gurre R 1206/28.XI 1791	75	131.5	78	130.0	3.84
25.N.1207/6.V.1793	81	142.1	84	140.0	3.57
8.M.1208/16.VIII.1793	-	-	69	115.0	-
5.Ş.1213/12.I.1799	-	-	108	180.0	-
5.C.1214/6.XI.1799	90	157.8	96	160.0	6.25
11.Ra.1217/12.VII.1802	84	147.3	90	150.0	4.44
4.Ş.1219/8.XI.1804	90	157.8	96	160.0	6.25
9.Za.1220/29.I.1806	111	194.7	114	190.0	2.63
25.M.1221/15.IV.1806	90	157.8	96	160.0	6.25
6.Ca.1221/22.VII.1806	96	168.4	99	165.0	3.03
21.N.1221/2.XII.1806	114	200.0	117	195.0	2.56
3.S.1221/12.IV.1807	114	200.0	153	255.0	-

Kaynak : İKS, no:201, vr:50, 52, 70, 71, 73, 89, 106, 107, 109

7.Eflak Tuzu Fiyatları

İstanbul'a getirilen Eflak tuzu fiyatları incelediğimiz dönem içerisinde oldukça istikrarsız bir görünüm arz etmektedir.

1204-1206/1790-91 yılları arasında fiyatlar yükselme eğilimine girmiş, 1207-1219/1792-1804 senelerinde ise düşme eğilimi başgöstermiştir. Ancak, 1221/1806'dan sonra büyük bir artış kaydetmiştir(1). Malesef fiyatların bu denli istikrarsızlığının sebebini açıklığa kavuşturacak bir belgeye arşivlerde rastlıyamadık. Ancak arz ile ilişkili olduğu muhtemeldir.

Eflak tuzunun toptan ve perakende fiyatları arasındaki kâr marjı, zeytinyağına oranla daha fazladır. 1204/1790 senesinde kâr oranı %20'ye kadar çıkmıştır ki, bu oran oldukça yüksektir(2).

(1) Fkz. tablo:VII

(2) Kâr hadlerinin maktu olarak belirlenmesi, fiyatı düşük mallarda kâr yüzdesini arttırmaktadır. Nitekim, 1215/1801 senesinde vakiyyesi 8 akçe olan Eflak tuzuna tanınan bir akçelik kârın dahi oranı %11,1 dir.

Tablo:VII

EFLAK TUZU FİYATLARI(Kıyve/Akçe)

<u>Tarih</u>	<u>Toptan</u>	<u>index</u>	<u>perakende</u>	<u>index</u>	<u>%kâr oranı</u>
21.B.1204/7.IV.1790	12	100.0	15	100.0	20.0
16.Ca.1205/21.I.1791	18	150.0	22	146.6	18.1
29.Ra.1206/27.N.1791	18	150.0	20	133.3	10.0
3.M.1207/21.VIII.1792	10	83.3	12	80.0	16.6
11.B.1212/30.XII.1797	10	83.3	12	80.0	16.6
15.B.1213/23.XII.1798	10	83.3	12	80.0	16.6
12.N.1215/27.I.1801	8	66.6	9	60.0	11.1
19.R.1217/20.VII.1802	8	66.6	9	60.0	11.1
23.S.1219/5.VI.1804	8	66.6	9	60.0	11.1
21.N.1221/2.XII.1806	17	141.6	18	120.0	5.5
7.S.1222/10.X.1807	-	-	18	120.0	-

Kaynak : İKS, no:201, vr:32, 42, 70, 77, 97

C.MAMÜLMADDE FİYATLARI

1.Mum Fiyatları

Mum fiyatlarının 1203/1788 yılı gözönüne alınarak seyrine bakıldığı zaman, fiyatların bu yıla nazaran oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Hayvani yağlarda da yaptığımız gibi 1208/1794 senesi esas alınırsa fiyatların, 1217/1802 yılına gelinceye kadar az çok düşme eğiliminde olduğu görülür. Bu yıldan sonra ise, fiyatlar yükselme eğilimine girmektedir(1).

Mum fiyatlarının, mumun hammaddesini teşkil eden hayvani yağlarla doğru orantılı olarak artış veya azalış kaydettikleri görülmektedir. Yani mum fiyatları, hayvani yağların fiyatlarına göre değişkenlik göstermektedir. Nitekim, 1790-92 yılları arasında hayvani yağ fiyatlarında büyük bir artış olmuş(2), bu artış derhal mum fiyatlarında da etkisini göstermiştir.

Mum'un toptan ve perakende fiyatları arasındaki kâr marjının pek yüksek olmadığı, bu dönem içerisinde en yüksek kâr marjının %3,33 olduğu müşahade edilmektedir.

(1) Bkz. tablo VIII; Grafik IV

(2) Bkz. tablo V

Tablo:VIII

MUM FİYATLARI(Kıyye/Akçe)

<u>Tarih</u>	<u>Toptan</u>	<u>index</u>	<u>perakende</u>	<u>index</u>	<u>%kâr oranı</u>
28.S.1203/21.XI.1788	58	100.0	60	100.0	3.33
13.M.1204/10.III.1789	71	122.4	72	120.0	1.38
15.Ra.1205/22.XI.1790	89	153.4	90	150.0	1.11
1.R.1206/28.XI.1791	107	184.4	108	180.0	0.92
21.L.1206/12.VI.1792	95	163.7	96	160.0	1.04
12.Ca.1208/16.XII.1793	-	-	84	140.0	-
6.Ca.1209/29.XI.1794	-	-	78	130.0	-
25.Ca.1210/7.XII.1795	-	-	78	130.0	-
18.B.1210/18.II.1796	-	-	75	125.0	-
5.Ş.1213/12.I.1799	-	-	78	130.0	-
29.Za.1213/4.V.1799	-	-	72	120.0	-
3.M.1214/7.VI.1799	70	120.6	72	120.0	2.77
7.Ca.1214/7.X.1799	70	120.6	72	120.0	2.77
3.Ca.1215/22.IX.1800	70	120.6	72	120.0	2.77
19.R.1217/19.VIII.1802	-	-	72	120.0	-
20.C.1217/19.X.1802	88	151.7	90	150.0	2.22
21.Ca.1220/18.VIII.1805	-	-	108	180.0	-
21.B.1221/4.X.1806	106	182.7	108	180.0	1.85

Kaynak:İKS, no:201, vr:25, 30, 37, 40, 55, 61, 63, 70, 72, 76, 90, 105, 108

2-Çeşitli Ayakkabı Fiyatları

Dönemimiz içerisinde diğer maddeler gibi ayakkabının her yıl için yeni bir narhına rastlıyamadık. Bunun sebebi- ni , ayakkabı fiyatlarının, gıda maddeleri fiyatı gibi sık sık tesbit edilmediğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim, 1213/1799 senesinde tesbit edilen fiyatlar, 1219/1804 senesinde de geçerliliğini korumaktaydı(1). Yani beş sene içerisinde yeni bir narh tesbitine gidilmemişti. Buradan da anlaşılacağı üzere ayakkabı fiyatları oldukça istikrarlı sayılırdı.

Ancak 1211-12/1796-7 senelerinde İstanbul ayakkabıcı esnafının hammaddesini teşkil eden sahtiyanın, İstanbul'a yeterli miktarda gelmemesi üzerine fiyatlar oldukça yüksel- mişti(2). Fakat hammadde tikanıklığının giderilmesi neti- cesinde, 1213/1798 senesinde çizmelerden 20'şer, mest ve pabuçlardan 10'nar para indirim yapılarak yeni narh fiyat- ları tanzim edilmiştir.

Dikicilerden toptan fiyatla çeşitli ayakkabıları alan ve perakende fiyattan satan haffaf esnafının kâr had- lerine bakıldığında, bu oranın %5 civarında olduğu görülür(4).

(1) İKS, no:201, vr:70, 96

(2) B.A, Cevdet-İktisat, no:144 ve no:1910

(3) İKS, no:201 vr:96

(4) Bkz. tablo IX

Tablo:IX

AYAKKABI FİYATLARI(para)

<u>Cins</u>	<u>Toptan</u>	<u>Perakende</u>	<u>%kâr oranı</u>
Alâ kaba rüzgâr çizme	210	218	3.66
Vasat " " "	180	188	4.25
Edna " " "	150	158	5.06
Alâ " " mest	70	74	5.40
Evsat " " "	65	69	5.79
Alâ " " pabuç	75	79	5.06
Evsat " " "	70	74	5.40
Alâ lorta çizme	150	158	5.06
Vasat " "	140	148	5.40
Alâ " mest	65	69	5.79
Vasat " "	55	50	6.77
Alâ ulu ayak çizme	220	228	3.50
Vasat " " "	200	208	3.84
Edna " " "	150	158	5.06
Alâ " " mest	70	74	5.40
" " " pabuç	100	104	3.84

Kaynak: İKS, no:201, vr:70, 96, 3 § 1213/10 I 1799 - 24 M 1219/
5 V 1804

D-ÇEŞİTLİ ALTIN PARA FİYATLARI

Abdulhamit I(1774-1789)'in son dönemlerinde, yani 1787 senesinde, İstanbul zerimahbubu 3,5 gruş, Mısır zerimahbubu 3 gruş, Yıldız altını 5,25 gruş iken(1), Selim III(1789-1807) döneminin ortalarına doğru, 1796'da altın para fiyatları yükselerek İstanbul zerimahbubu 5 gruşa, Mısır zerimahbubu 4 gruşa, Macar, fındık altını ve yıldız altını ise 7 gruşa ulaşmıştır(2).

Bu dönem içerisinde, Osmanlının hem Rusya ile hem de Avusturya ile savaş halinde bulunması, altın para fiyatlarının artısındaki en önemli sebeplerden birisidir.

Zirâ, Selim III tahta geçer geçmez, para sıkıntısını hal etmek için, zaruri ihtiyaçlar ve kadınların ziynet eşyalarından başka tüm altın kullanımını yasak etmiş ve halkın altından yapılmış eşyalarını darbhaneye satmalarını istemişti(3). Hatta bu konuda şeyhül islâmdan dahi fetva alınmıştı(4).

(1) 22 M 1202/10 XI 1787 tarihli İstanbul kadısına Ferman, (İKS, no:65, vr:58; B.A, H.H. no:10883

(2) İKS, no:65, vr:141

(3) 12 S 1204/3 XI 1789 tarihli İstanbul Kadısına Ferman (İKS, no:65 vr:74); Süleyman Sudi, Usul-i Meskukât-ı Osmaniye ve Ecnebiyye (nşr. İbrahim -Cevriye Artuk) s.29

(4) "...altun veya gümüşden masnu olan hatem ve kuşak yâftesi ve hilye-i seyf ve hilye-i nisâdan mâadanın ricâl ve nisâyâ istimâli haram olurmu? el cevab: olur; Bu surette altun veya gümüşten masnu olan eşyanın istimâli haram ve zekâtı vâcib ve bilâ fâide ve cihâd için lüzûmu olmağla Darbhane-i Âmire'ye ashâbı bey' itmeleri için emr-i âli sâdır olsa mezbûrlarınol emre itâatleri lâzım olurmu? el cevab: olur" (Aynı belge)

Tablo:X

CEŞİTLİ ALTIN PARA FİYATLARI(gruş)

<u>Tarih</u>	<u>İstanbul</u> <u>mahbub</u>	<u>Mısır</u> <u>mahbub</u>	<u>Macar</u>	<u>Yıldız</u>	<u>Fındık</u>
(1) 28 M 1202/10 XI 1787	3,5	3.0	5.0	5.25	5.0
(2) 15 L 1210/23 IV 1796	5.0	4.0	7.0	7.0	7.0
(3) 1211/1797	5.0	4.0	7.0	7.0	7.0
(4) 1214/1800	5.0	4.0	7.0	7.0	7.0
(5) 27 Za 1219/27 II 1805	5.5	-	8.0	8.5	8.0

1210/1796'dan 1219/1805'e gelinceye kadar altın paraların istikrarını koruduğu ancak, bu seneden sonra, bir miktar daha artarak İstanbul zeri mahbub 5,5 gruş, Macar ve Fındık altını 8 gruş ve Yıldız altını 8,5 gruş olmuştur(6).

- (1) İKS, no:65, vr.58; B.A. H.H. no:10883
- (2) İKS, no:65, vr:141
- (3) B.A. H.H, no:10883
- (4) B.A. Cevdet-Darphane no:340
- (5) İKS, no:97, vr.32; Mustafa Öztürk, "Tokat'ta Fiyatlar(1772-1823)", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu s.189; Aynı yazarın, Orta Anadoluda Fiyatlar(1785-1860)(Basılmamış doktora tezi) s.41
- (6) 27 Za 1219/27 II 1805 tarihli İstanbul kadısına Ferman(İKS. no:97 vr.32)

E-ÜCRETLER

Çeşitli malların fiyatlarına narh verildiği gibi, ücretler de narha tabi idi.

Ücretlerin yetersiz kalması durumunda, vasıflı ve vasıfsız işçiler Divân-ı Hümayun'a dilekçe ile başvurarak yevmiyelerine bir miktar zam yapılmasını isterlerdi.

Şayet Divân, dilekçe sahiplerinin isteklerini araştırıp gerekli görürse, ücretler yeniden tanzim edilir ve tanzim edilen ücretlerle birlikte, naccar kalfaları, nakkaş, sıvacıbaşı, camcılar, doğramacı, sıyolcu vesairlerinin kethuda ve söz sahibleri, kadı huzuruna çağırılıp, Şehremini ve mimâr başınında hazır olmasıyla, Divân'dan İstanbul kadısına hitâben yazılan ve tesbit edilen ücretleri ihtivâ eden ferman, bunların huzurunda okunurdu(1).

Bütün işçilerin kethuda ve söz sahiblerinin bu ücretleri kabul etmeleri ve bu ücretlerin üstünde ücret talep etmeyeceklerine dair taahhüde bulunmalarından sonra ücretler yürürlüğe girerdi(2).

Ücretler yürürlüğe girdikten sonra, hiç bir usta, kalfa veya çırak tesbit edilen narhın üzerinde veya altında ücret talep edemezdi.

Özellikle, büyük yangınların zuhurunda, inşaat işiyle

(1) İKS, no:201, vr.132

(2) Aynı belge

meşgul olan vasıflı veya vasıfsız işçilerin, fırsattan istifade ederek, bina sahiplerinden yüksek ücretler talep etmemeleri için, büyük payretler gösterilirdi(1).

-
- (1) "Bi-kaza illâh-i teâlâ bu defa' Asitâne-i Saâdetde muta'kiben vuku' bulan harikler takribiyle naccar ve divarcı ve rençber tâifelerinin ebniye ashâbından hadd-ı itidâllerin harc-ı ücret mutalebesiyle ibâdullahı ızırara tasaddi eyliyecekleri zâhir ve esikâr olmakdan nâşi bu hususun nizâmına bakılub taht-ı rabıtaya idhali matlub olmağla imdi hassa mi'mâr ağayı huzurunuza ihzar birle tâife-i merkumenin ashâb-ı ebniyeden hadd-ı insâfdan harc-ı yevmiye ve ücret mutalebe eylememelerini bir hüsnü nizâma rabt ile fimâba'd hilâf hareket vuku'a gelmemesine nezâret ve suret-i nizâm ve keyfiyetini huzurumuza ilâma mübâderet ve bu madde için tarafımızdan mahsus tebdiller ta'yin olunmağla hilâf harekete cesaret idenler ledâ'l-tahkik te'dib olunacaklarını mi'mâr ağa ve sâir iktizâ idenlere gereği gibi tenbih ve te'kide dikkat eyliyesiz..."

(28 M 1207/16 IX 1792 tarihli İstanbul kadısına yazılan Ferman, İKS, no:65, vr.106)

Tablo:XI

İŞÇİ ÜCRETLERİ(yevmiye/akçe)

<u>İşin Cinsi</u>	(1)		<u>ücret artışları %</u>
	<u>11 B 1219 16 X 1804 ücret</u>	<u>17 B 1228 16 VII 1813 (2) ücret</u>	
Bıçkıcı	150	210	40.0
Naccar Kârhaneçisi	270	330	22.2
Naccar Kalfası	300	360	20.0
Alâ Naccar	225	300	33.3
Vasat Naccar	210	270	28.5
Bayeşi Naccar	180	240	33.5
Ser Nakkaşan	300	345	15.0
Ustad Kalemkâr Nakkaş	270	330	22.2
Sadekâr Nakkaş	180	240	33.3
Bayeşi Kalemkâr Nakkaş	240	285	18.7
Ustad Camcı	180	270	50.0
Doğramacı ve Kafesci ve Sandıkcı	180	270	50.0
Ustad Duvarcı	180	240	33.3
Vasat Duvarcı	165	210	27.2
Duvarcı Kalfası	210	270	28.5
Hamamcı Kârhaneçisi	225	285	26.6
Ustad Hamamcı	195	255	30.7
Usta Marangoz	210	270	28.5
Alâ Oymacı	240	300	25.0
Vasat Oymacı	210	270	28.5
Ustad Kalemkâr Sıvacı	270	330	22.2
Sıvacı İşbaşısı	300	345	15.0

Bayağı Kalemkâr Sıvacı	240	300	25.0
Alâ Sadekâr Sıvacı	210	285	35.7
Ustad Sıvacı	240	-	-
Bayağı Sadekâr Sıvacı	180	240	33.3
Su yolcu Ustadı	180	270	50.0
Taşcı Kârhaneçisi	240	300	25.0
Vaset Taşcı	180	240	33.3
Ustad Taşcı	210	270	28.5
Sade Tuğla Dökücü	70	-	-
Tüccar Kalfası	300	-	-
Ustad Silici	240	330	37.5
Kurşuncu Ustası	180	270	50.0
Kovacı	180	-	-
Löküncü	150	180	20.0
Lağımçı Ustası	150	210	40.0
Lağımçı İşbaşısı	180	255	41.6
Kaldırımçı	150	210	40.0
Hamalbaş	120	165	37.5
Hamal-ı Bina	105	150	42.8
Irgadbaş	120	165	37.5
Irgadan-ı Harccı	100	135	35.0
Irgadan-ı Küfeci	90	120	33.3
Irgadan-ı Tekneci	75	105	40.0
Tekne keşan	75	105	40.0
Camcı şakirdi	120	165	37.5

Hamamcı şakirdi	120	150	25.0
Nakkaş "	120	165	37.5
Naccar "	120	165	37.5
Oymacı "	120	150	25.0
Sivacı "	120	165	37.5
Suyolcu "	120	150	25.0
Taşcı "	120	150	25.0

(1) İKS, no:97, vr:29; no.201, vr:100

(2) İKS, no:201, vr:132; Ahmet Refik, Onüçüncü Asr-ı Hicride
İstanbul Hayatı(1200-1255) ss.23-24

1.-Ücret Tesbitinin Isin Niteliği ve Vasıfla İlişkisi

Ücretler tesbit edilirken, isin niteliği ve iscinin vasfı gözönüne alınır, daha sonra narh verilirdi.

Nitekim, ustad sıvacıya 240 akçe yevmiye verilirken, ustad hamamcıya 195, ustad duvarcıya, ustad camcıya ise 180 akçe takdir buyurulmuştu(1).

Yine aynı işi yapmakla beraber vasıf niteliğinden dolayı farklı ücret tayin edildiği tablo XI'de açıkça görülmektedir.

Meselâ, Alâ oymacı 240 akçe alırken, vasat oymacı için 210 akçe narh verilmişti. Yine, Alâ naccar için 225 akçe, Vasat naccar için 210 akçe ve Bayağı naccar için ise 180 akçe tayin olunmuştur.

Özellikle yüksek vasıf gerektiren işlerde, ücretlerin diğer işlerde çalışanlara nazaran yüksek tutulduğu görülmektedir.

Nitekim, Bayağı kalemkâr nakkaş dahi 240 akçe alırken, Lağımçı ustası ancak 150 akçe alabiliyordu. Yine vasat taşçı 180 akçe alırken, Irgad başı ise 120 akçe alabiliyordu.

Ayrıca san'atkârların çıraklarının dahi aldıkları yevmiye vasıfsız işçilerin aldıkları yevmiyeden daha fazla idi.

(1) Bakınız tablo XI

2-Ücretlerin Reel Alım Gücü

Takdir buyurulan ücretlerin alım güçlerinin ne olduğu konusunda fikir sahibi olmak için, bir günlük ücret ile alınacak gıda maddelerini veya bir mamül maddenin alınabilmesi için bir işçinin kaç gün çalışacağını tesbite çalışmakta yarar olacağına inanıyoruz.

Bunun için en yüksek, vasat ve en düşük ücret alanların reel satın alma güçlerini örnekleme usulüyle ölçmeye çalışacağız.

En yüksek ücret alanlardan birisi olan Naccar kalfası, günde 300 akçe yevmiye almakta idi(1). Aldığı bu yevmiye ile yaklaşık 100 ekmek, altı kıyye(2) koyun eti alabilmekte idi. Ayrıca iki günlük çalışması ile en pahalı çizmeyi alabilmekte, normal bir ayakkabıyı alabilmek için ise, bir günlük çalışma kâfi gelmektedir.

Vasat ücret alan(180 akçe) meselâ, ustad bir duvarcı, yevmiyesi ile 60 ekmek, 3,5 kıyye koyun eti alabilmekte ayrıca, 3,5 günlük çalışması ile en pahalı çizmeyi iki günlük çalışması ile normal bir ayakkabıyı satın alabilmektedir.

En düşük ücret alan (75 akçe) bir işçi ise meselâ, Tekne keşan, yevmiyesiyle 25 ekmek, 1,5 kıyye et alabilmekte, sekiz günlük çalışması ile en güzel ve en pahalı çizmeyi, dört günlük çalışma ile ise normal bir ayakkabıyı alabilmektedir(3).

(1) Bkz.Tablo.XI

(2) Bir kıyye; 400 dirhem veya 1 okka veya 1282 gramdır.

(3) Ücretler 1219/1804 senesinde yeniden belirlendiği için, ekmek, et ve ayakkabı fiyatları da o yılki fiyatlar veya o yıla yakın fiyatlar gözönüne alınarak, ücretlerle mukayesesı yapılmıştır.

S O N U Ç

Osmanlı İmparatorluğu'nun idari merkezini oluşturan İstanbul, gerek coğrafi konumu, gerekse idâri merkez olması sebebiyle İmparatorluk içerisinde en imtiyazlı şehirdi.

18.Yüzyılın sonu ve 19.yüzyılın ortalarında yaklaşık yarım milyon insanı barındıran İstanbul'un, iasesini temin etmek büyük bir iktisadi Organizasyonu gerektirmekteydi. Nitekim, Osmanlı devleti bu mükemmel Organizasyonu gerçekleştirmiş, İmparatorluğun bütün bölgelerinin üretim fazlasını İstanbul'a tahsis etmiştir.

İstanbul'un iasesinde, İktisadi Organizasyonu devlet yapmakla birlikte, zahire mübayaasında, devlet ikinci planda kalmış, genellikle kapalı tüccarları zahirenin mübayaası edilip İstanbul'a getirilmesinde etkin rol almışlardır. Özellikle, hububat cinsi zahireleri, unkapalı tüccarları; yağ, bal vesair zahireleri ise, İstanbul bal kapalı ve Galata yağ kapalı tüccarları mübayaası etmekteydiler.

Hububat mübayaasında öncelikli bölgeler arasında Karadeniz bölgesi, Tuna sahilleri çevresinde bulunan kazalar gelmekteydi. İncelediğimiz dönem içerisinde dikkati çeken en önemli hususlardan birisi ise, yağ, bal vesair zahirelerin genellikle Boğdan ve Eflak'dan temin edilmesiydi.

İstanbul'un iasesinde devlet ve özel sektör dayanışma içerisindeydi. Kısın İstanbul halkının ihtiyacı olan zahirenin tüccarlar tarafından karşılanamaması durumunda, devletin daha önce mübayaası edip, anbarlara stokladığı zahireler, derhal devlet

tarafından değirmenci ve fırıncı esnafına dağıtılıyordu.

1793 senesinde "Zahire Nâzırlığı"nın kurulmasından sonra, devletin zahire mübayaasında da etkinliğini arttırdığı hatta zahire mübayaası için 1795'de ayrı bir hazine (zahire hazinesi) teşkil edildiği görülmekteydi.

Tabiki İstanbul'un işesi meselesi sadece, gerekli zahirelerin getirilmesiyle bitmiyordu. Bu zahirelerin gerekli yerlere dağıtımı ve mamül madde haline gelinceye kadar süren aşamalarda, nizamlar çerçevesinde hareket edilmesinin temini de ayrı bir meseleydi.

İstanbul'da bulunan değirmenlere, sahip oldukları "horos" sayısı miktarınca hububat veriliyordu. Nitekim fırın değirmenlerine günde "horos" başına dokuz kile, uncu değirmenlerine ise "horos" başına sekiz kile hububat veriliyordu. Değirmenlerin unlarını hangi fırınlara ne miktar verecekleri ise tesbit edilmiş durumdaydı. Ayrıca fırınların verilen nizamlara uygun olarak ekmek imâl etmelerine merkezi hükümet büyük dikkat göstermekteydi.

İstanbul'un işesi ve İstanbul halkının diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında, İstanbul esnafının önemi büyüktü. Bu nedenle, İstanbul esnafı hammadde konusunda geniş imtiyazlara sahipti. Çeşitli kazaların kadı ve naiblerine yazılan hükümlerde, İstanbul esnafının ihtiyacı olan hammaddelerin başka bir yere gönderilmeden doğrudan İstanbul'a gönderilmesi gerektiği belirtiliyordu.

Osmanlı esnafının hiyerarsik yapısına baktığımızda çırak, kalfa ve usta hiyerarsisini ayrıca esnaf teşkilatının yönetici kadrolarını meydana getirenlerin oluşturduğu hiyerarsik yapıyı

görüürüz. Cırek, kelfa ve usta hiyerarşisi yüzyıllarca geleneklere uygun bir şekilde devam etmiş üstün, astı istismarı söz konusu olmamıştır.

Önceleri Osmanlı esnafının yönetici kadrolarında şeyh, nakib, duacı, çavuş gibi idareciler varken, zaman içerisinde, esnaf teşkilatlarında meydana gelen değişimler sonucunda, bu idarecilerin fonksiyonlarının azaldığı incelediğimiz dönemde ise, bazı esnaf teşkilatında vazifelerini icra ettiklerini görüyoruz. Bunların yerlerine esnaf teşkilatında kethuda ve yiğitbaşlıların önemli rol oynadıkları müşahade edilmektedir.

Devlet, her zaman ki gibi düzenleyici ve kontrol edici durumunu devam ettirmiş, özellikle kadılık ve ihtisab müessesesini esnafla yakın ilişkisi olan devlet merci' haline getirmişti.

İstanbul'daki esnafa ait genel nizamlar vardı. Meselâ esnaflar, zaruri ihtiyaç maddeleri satanlar haricinde, genellikle toplu halde bir yerde bulunurlardı. Esnafın, mamüllerini asgari standartlarda imâl etme zorunluluğu, ayrıca yan ürünlerini belirli esnaf tesekküllerine verme mecburiyeti vardı. Osmanlı esnafı, ihtisaslaşmaya yönelik olarak teşkilatlanmıştı. Esnaflar arasında haksız rekabete izin verilmiyordu. Esnaflar mükemmel bir kefalet sistemine bağlanmışlardı. Aynı işi yapan bütün ustalar birbirlerine karşı sorumlu hale getirilmişti.

Osmanlı esnafının Fatih zamanından beri süregelen "inhişâr-ı bey' ve şirâ" hakkı vardı. Ancak bu hakkın bazı maddelerde halkın zararına olduğu müşahade edilmiş, bu tür maddelerde "inhişâr-ı bey' ve şirâ"nın kaldırılması için dönemimiz içerisinde yoğun çalışmalar başlatılmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda "narh" politikası uygulanmış, bu politika çerçevesinde fiyatlar tesbit edilmişti. Özellikle Osmanlı esnafının imâl ettiği mamüllerin fiyatları bir heyet huzurunda, numune hazırlatılarak imâlat maliyeti çıkartılıyor, bu maliyetin üzerine genellikle %10 konularak satış fiyatı belirleniyordu. Ancak çok emek gerektiren işlerde bu kâr oranı %40'a kadar çıkabiliyordu.

Fiyatların tesbit edilmesinde başlıca iki faktör rol oynuyordu. Birincisi, narhı az bulan esnafın Divân'a başvurması ikincisi ise, verilen narhın yetersiz kalması sonucunda, esnafın bu narhı ihlâl etmek zorunda kalması, her iki halde de merkezi hükümet, tekrar maliyet hesaplarını çıkarttırıp bu maliyetin üstüne belirli kârın ilâvesiyle fiyatları düzenliyordu.

Fiyat hareketlerine sebep olan bir çok neden vardı. Bunların başında arz ve talep dengesizliği, hammadde fiyatlarında meydana gelen değişme, nakliyat maliyetleri, karaborsa, alınan gümrük ve komisyonlar geliyordu. Fiyat istikrarının korunmasında, merkezi hükümetin fiyat hareketlerine sebep olan nedenlerin olumsuz etkilerini bertaraf etmesi gerekiyordu.

Selim III döneminde İstanbul'daki fiyat hareketlerinin genel seyrine kısaca baksak olursak şu sonuç ortaya çıkmaktadır. Selim III döneminin başlangıcından sonuna kadar fiyat dalgalanmaları görülmekle birlikte, devamlı fiyat artışı veya düşüşü söz konusu değildir. Hazırladığımız tablolarda bu durum açık bir şekilde görülmektedir.

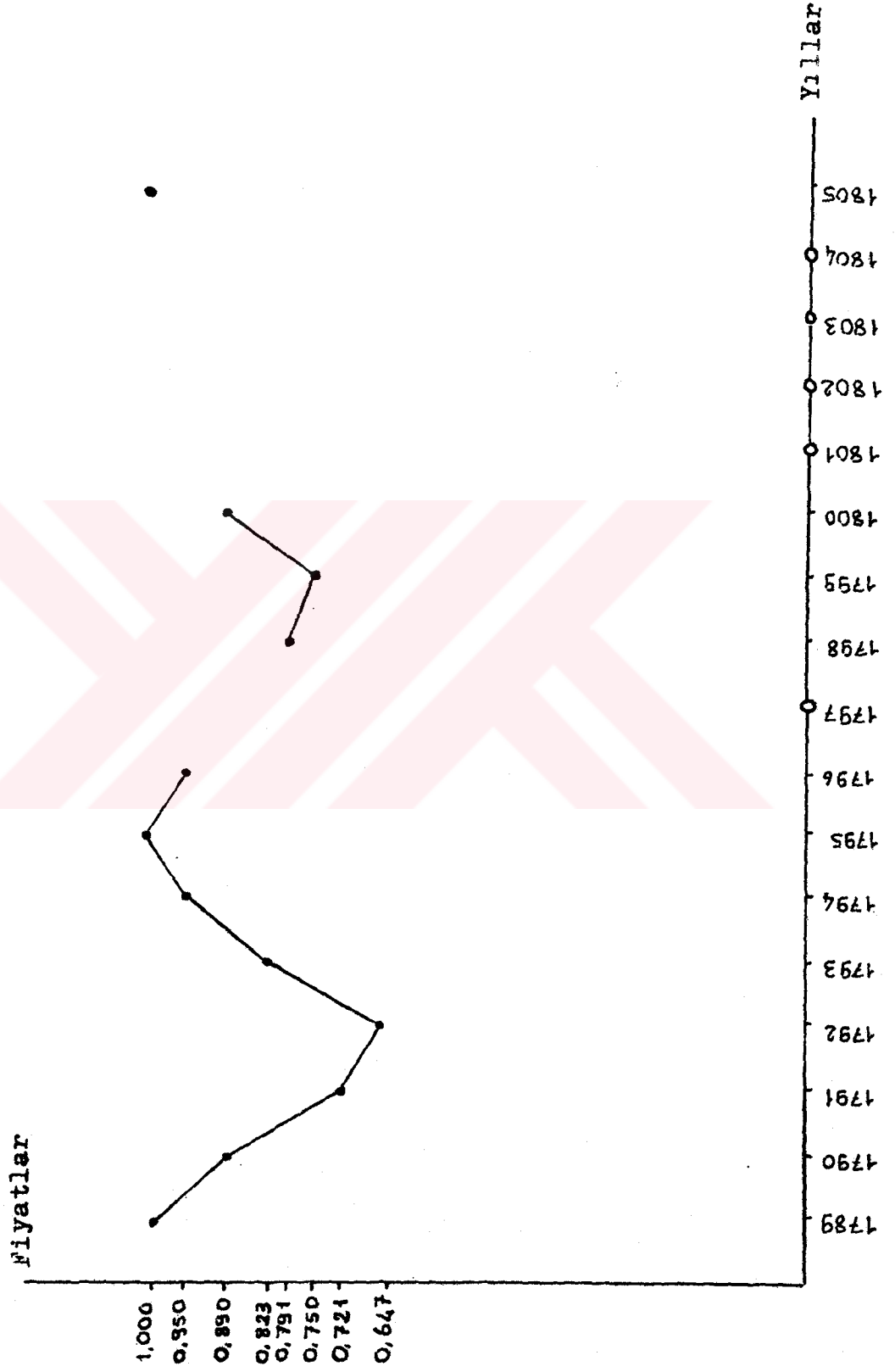
Ancak Selim III'ün son senelerinde, özellikle 1217/1802

yıllarından sonra fiyat dalgalanmalarından daha çok, kesin bir fiyat artışı gözlenmektedir.

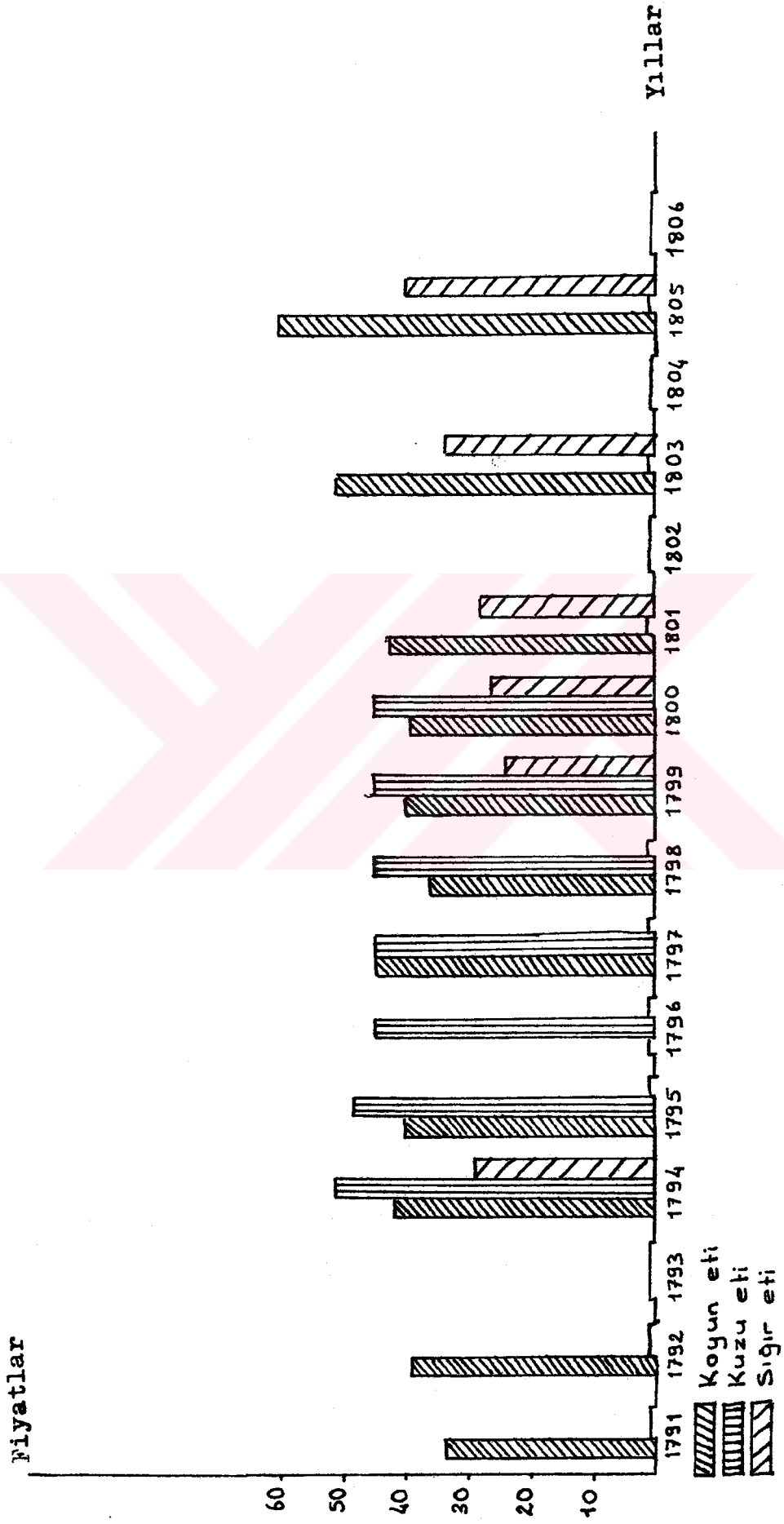
Nitekim dönem içerisinde istikrarlı bir şekilde giden altın fiyatlarının, son dönemlerde artmış olması ayrıca ücretlerin yine son dönemlerde tekrar belirlenmesi, kesin fiyat artışlarının göstergesidir.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Grafik I : Ekmek Fiyatları (Para)

Grafik II : Et Fiyatları (Kıyye/Akçe)

Grafik III : Hayvani Yağ Fiyatları (Kıyye/Akçe)

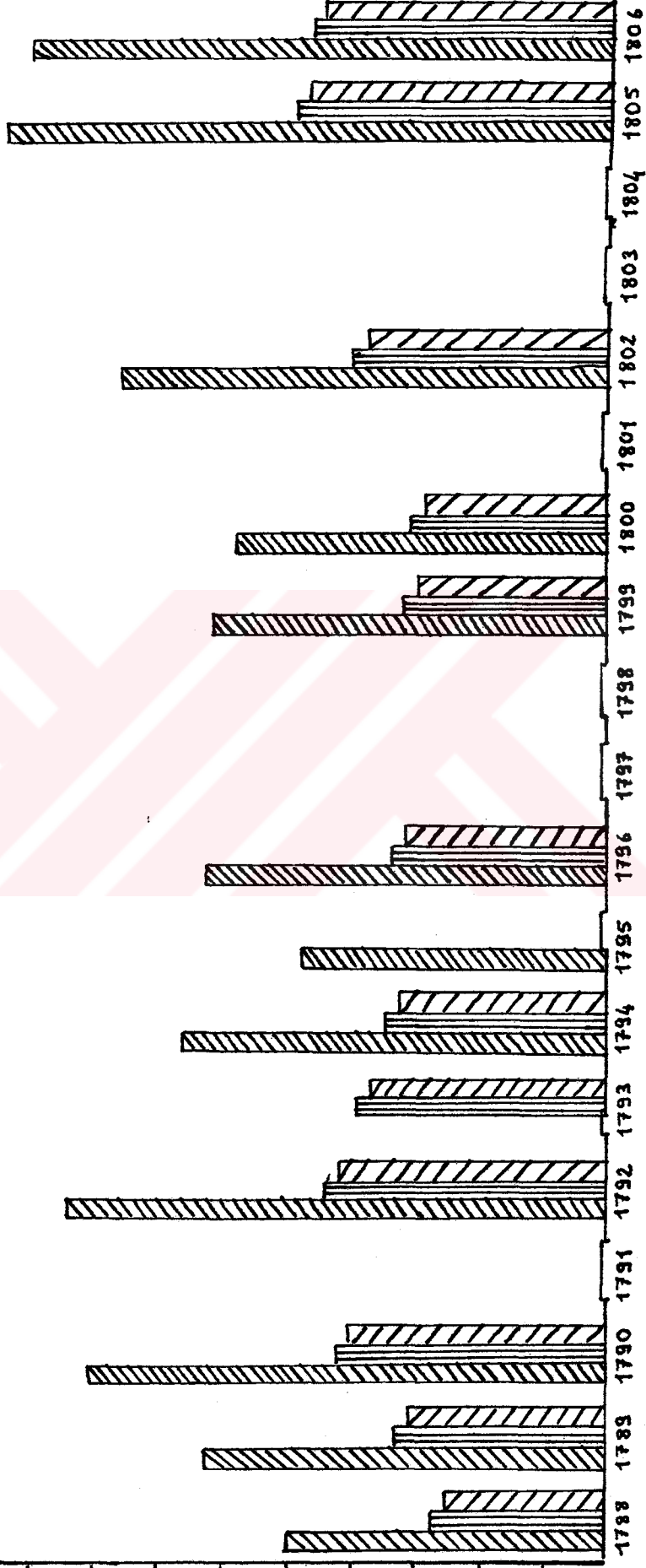
Fiyatlar

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10

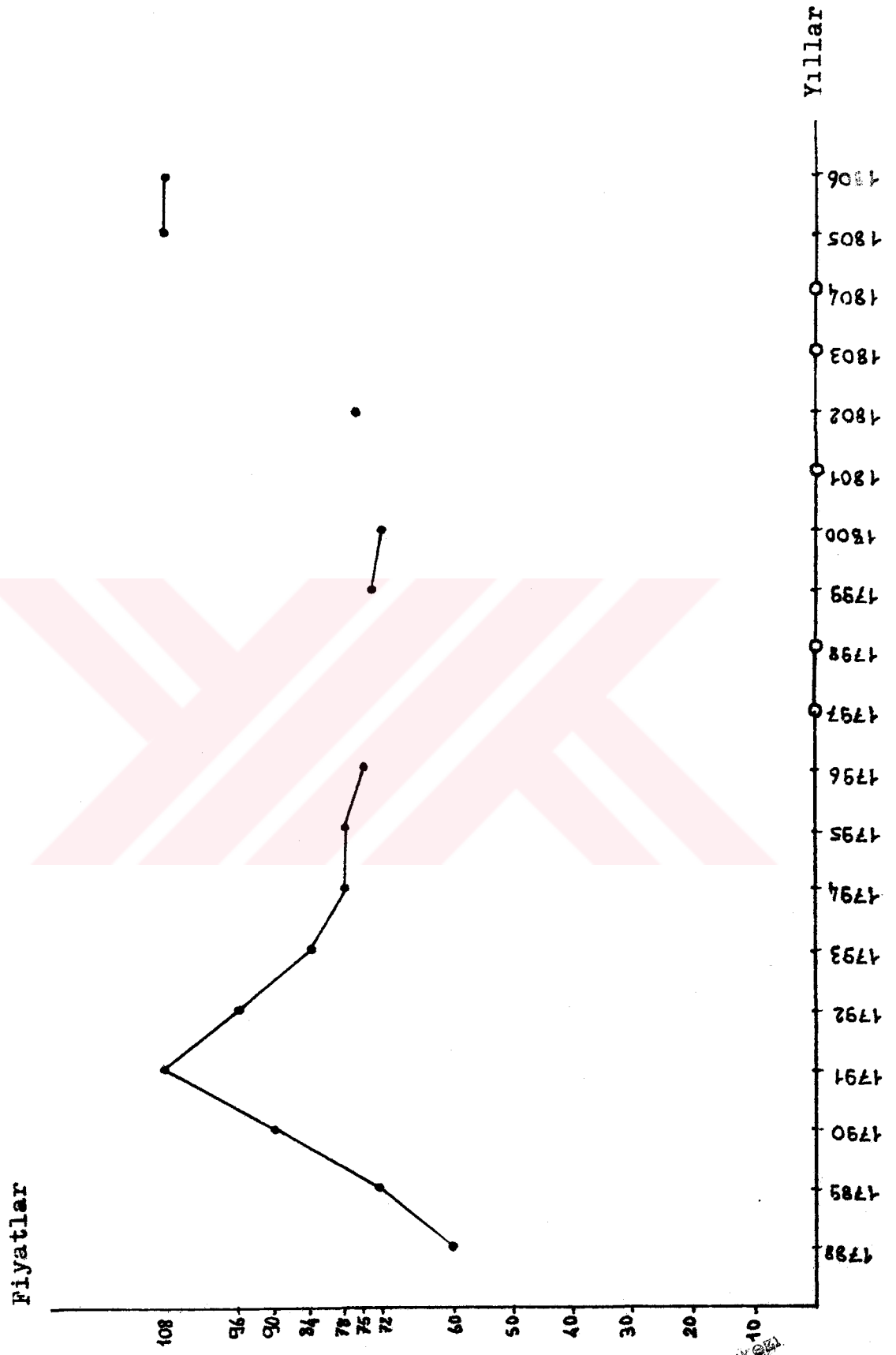
1788 1789 1790 1791 1792 1793 1794 1795 1796 1797 1798 1799 1800 1801 1802 1803 1804 1805 1806

Yıllar

Don yağı
Koyun iç yağı
Sığır iç yağı

Grafik IV :Mum Fiyatları (Kıyye/Akçe)

Gümrük Emni Ağa

Ez-kadım Dersaadet'e vürüd iden kahve ferdeleri gümrük-
den doğru Ağa hanı ve Sepet hanı ve Papasoğlu hanı ve Haraccı
hanına nakl ve hıfz olunub yevmiye on dörder ferdeden beher şehir
dört yüz yirmi ferde esnafa tevzi' ve râciyle 'ibâdullahâ bey'
ve fûrûht olunarak bahâsında galâ ve zarûretten himâyet olunur
iken bir müddetden beru bu nizâma riâyet olunmayub iğmaz ve
müsamaha ile gelen kahveleri ashâbı ba'za müteferrik mağaza ve
mahzenlere ve diledikleri mahallere nakl ve ihfâ ve bir mikdar
fâize tama'an akçelerini nakd itmek sevdasıyla ziyâde sürüb
beyhude telef ve izâ'at birle vakt-i ihtiyaçda bahalarının galâ-
sına ve 'ibâdullahın zarûret ve müzâyakalarına ba'is ve bâdi bir
keyfiyet idüğü zâhir ve bundan akdemce Zilka'de guresinden
Zilhicce'nin onbeşinci gününe varınca kırkbeş günde olan
tevzi'den bâki kalan bin üç yüz elli dört ferde ile bâ'dehu vürüd
iden üç yüz elli beş ferde ki cem'an bin altı yüz dokuz ferde
kahve bâlâda zikrolunduğu üzre yoluyla tevzi' olursa el-yevm
vâfir mevcu(d) olmak iktizâ iderken elhâletü hâzihi ancak
altı yüz dokuz ferde bâkiye kaldığı tahkiyk olunub zikrolunan
kahvelerden bâlâda mastûr dört bab hanlarda olan kahvelerden
mâadâ tüccar yedlerinde olub mahzenlerde mevcud iki yüz altı
ferde ve sarrafan yedlerinde olan kırk beş ferde kahveleri
tarafından mu'temed adamlar ta'yin ve zikrolunan dört bâb hanlara
nakl ve hıfz ve mahall-i ahardan bir ferdesinin kalmamasına
dikkat ve fi'mâ-ba'd varid olan kahveler dahi doğru gümrükten
dört bab hanlara vaz' ve hıfz birle kâ'ide-i kadîme üzre tevzi'ne
mübaderet ve mugâyir fermân bir ferde vaz' ve hareket itdiril-
memek emrine teşmir-i sâid-i gayret ve bundan sonra bu nizâm
düstûrû'l 'amel tutulmak için işbu fermân-ı 'âli be-'ibâretihi
İstanbul Kadısı faziletli efendi sicillâtına sebt ve kayd itdi-
rilüb mazmûn-ı münifi bi'l-cümle esnâfa ifâde ve işâ'at olun-
duktan sonra mucib ve muktezasiyla 'amel ve harekete musâra'at
eyliyesüz deyu buyuruldu.

14 M. 1207 (2 IX 1792)

(İstanbul Kadılığı Sicilleri, nu: 65 vr. 110)

Akdâ kudâtü'l-müslimin evlâ vulâtü'l-muvahhidin ma'dînü'l fadli ve'l-yâkin rafi'u a'lâmi's-şeriâti ve'd-din vârisu 'ulûmi'l enbiyâ-i ve'l-murselin el-muhtass bi-mezîdi 'inâyeti'l meliki'l-mu'in mevlânâ İstanbul kadısı zidet-i fezâiluhu tevki'l refi'-i hümâyun vâsıl olıcak malûm olaki habbâzan esnafının öteden beru ibâdullahın me'kûlâtı için tabh ve i'mâl idegeldikleri nân-ı azîze muktezi olan göl tuzu bâ fermân-ı âli-şanım memlaha-ahyolu mukataası hasılâtından celb olunagelmekle fi'l-asl lâzım olan tuzun kilesini öteden beru otuzar pâreye iştirâ idegelmişler iken elhâletü hâzihi İstanbul tuz emini olan kimesne mugayir-i şurût kilesine seksan pâre teklifiyle tasdi' itmekden naşı emîn-i mûmâ ileyhin teklif eylediği bahaya tuz iştirâ olunmak lâzım gelse cihet-i sâire ile dahi masarif-i kesi-reye giriftâr oldukları ecilden kendülerine vücûhle gadr ve zarar tertibini mucîb olarak ahvâlleri perişan olacakları ve rahîs baha ile sâir mahallerden tuz fedariki mümkün olamayacağı beyânıyla ba'd ezin iştirâsına muhtaç oldukları tuzun kemâ fi's sâbık kadimesiyle ahz ve iştirâsına rabt virülüb emîn-i mûmâ ileyhin ber-vech-i muharrer vâkı' olan taaddisinin men' ve def'i için emr-i 'âlişanım sudûrunu esnaf-ı mezbûre bir kît'a 'arzu halleri ile istidâ' itmeleri ile hazine-i 'âmirem defterleri kuyudu tettebbu' itdirildikde taşradan vürüd iden tuz sefineleri önüne muhtekir ve Anadolu sefineleri çıkmayub ve derya yüzünde hafiyeten tuz bey' ve iştirâ olunmayub kadimden beru olageldiği vechle taşradan vürüd iden tuz sefineleri doğru Masır iskelesine gelüb Âsitâne harcı olan beyaz ve pak tuzu ashâbı tuzculara vesâir diledikleri gibi 'ibâdullahâ es'ar-ı râyici üzre bey' ve fûruht eylemek ve memlaha-i mezbûrede hasıl olan tuz dahi müste'men sefinelerine ve Anadolu cânibine virilmeyüb doğru Âsitâne-i Saâdetime celb olunub tuz anbarına nakl ve zikr olunan tuzun alâ ve beyazından baha-i kadimî ile etmekci tâifesine ve bostaniyân-ı hassa ocağı tarafına mikdâr-ı kifâye tuz bey' ve itâ olunmak Dersaâdetime vürüd iden ecnâs milhîn şurût-ı nizâmından idüğü ve ahyolu memlahası emini ile İstanbul habbâzan tâifesinin beyinlerinde mukaddemâ dahi işbu tuz fiyatına dâfir vâkı' olan nizâm mebnî ahyolu memlahasında hasıl olan tuzun otuz iki vakiye gelen bir kilesini ol vakt râici olan yirmişer pâreye iştirâyâ habbâzan tâifesi huzûr-ı şer' de müteahhid olduklarını mübeyyin şeyhü'l islâm esbak Mustafa Aşirin İstanbul Kadılığı hengâmında virdiği lâmi mucebince ba'd ezin ziyâde mutalebe ve noksan teklîf olunmamak üzre ikiyüz bir senesi evâil-i saferinde tarafeynin yedlerine başka başka evâmir-i 'âliyem virildiği baş mukataa kalemi defterlerinden nümâyân olduğundan gayrı İstanbul sicillâtı natık olduğu üzre Dersaâdetime vürüd iden alâ tuzun dökülmüş olarak beher vakiyyesi ibâdullahâ dörder akçeye fûruht olunmak üzre

bin ikiyüz ondokuz senesi şabanında taraf-ı şer'iden erbâbına tenbîh olunmuş olduğu sicillâtıdan müstebân olmağla bu surette milh-i mezburun beher kilisini mukaddemâ yigirmişer paraya alagelmışler isede yirmi sene mukaddemlerde olub el-haletü hazihi cökülmüş tuzun narh-ı cârisine nazaran esnaf-ı merkumenin inhâları üzre otuzar pâre dahi dîn olub memlaha-i mezkûre mukaatat-ı cesime-miriyeden olduğuna binâen emvâl-i miriye'nin kesr ve noksan tertibinden vikâyesi lâzımeden olmağla ba'd ezin tarafıne hayrlu olarak bir surette ifrağ olunmak için iktizâ-i nizâmı ricâl-i devlet-i 'âliyemden hâlâ şikkı rabi' defterdârı ve hubûbat nâzırı iftiharü'l-emâcid ve'l ekârim el-Hac Mustafa dâme *meccdehiye* havale olunub ol dahi esnaf-ı merkumenin nizâm ustalarını getürdüb husûs-ı mezbûr zımnında ba'de külli mücadına (1) otuzar pâreden ziyâdeye tuz iştirâsında tereddüd itmişler isede nihayet-ül-emr beher kilesini kırkar pâreye iştirâ itmeğe rıza olunmalarıyla bundan böyle emîn mûmâ ileyh dahi bir güne kil-ü kal ve yine ziyâde baha talebine ibtidar ile esnaf-ı merkumenin tuz husûsunda muzayakalarını mucib halâtı tecviz ile maslahatı ibtalden mücânebet ve Asitâne-i Sâadet mukataa-i mezbûrun örüsüne dahil olmak hasebiyle esnafı merkumeye lüzumu kadar tuzun ayırışdırılmasına dikkat eylemek mukataa-i mezburenin şurutı muktezasından olmağla nizâm-ı kadîmi olageldiği üzre esnâf-ı mezkûreye lüzumu olan tuzun vakt ve zamanıyla irişdirilmesi hususuna sarf-ı vüs' ve makderet eylemek ve tuzun râyici tenzîl ve tezâyüd bulur ise yine tuzun beher kilesi habbazâna kırkar pâreye virülüb tarafeyn birbirlerine ziyâde ve noksan teklif itmemek üzre navl kalemine kayd olunub sana hitâben emr-i şerîfim sudûrunu ve muhasebe-i evvel ve baş mukaata' kalemlerine ilm ü haberleri itâsını nâzır mûmâ ileyh bâ-takrir inhâ itmekle mucebince navl kalemine kayd olunub kalem-i mezburlara ilm-ü haberleri virilmekle sana hitâben dahi işbu emr-i celîlî'l-kadrim isdâr ve habbâzan yedlerine itâ olunmuşdur imdi bâlâda zikr ve beyân olunduğu üzre Asitâne-i Sâadetim sevâhil-i memlaha-i mezkurenin örüsüne dahil olmağla fimâba'd mukaataa-i mezbûrun şurut-ı nizâmı ve olageldiği vech-i üzre esnaf-ı merkumeye lüzumu mikdârı tuzun vakt ve zamanıyla irişdirilmesi hususuna emîn-i mûmâ ileyh sarf-ı vüs' ve makderet ve bundan böyle tuzun râyici tenezzül ve tezâyüd bulur ise habbazana yine kırkar pâreye virülüb tarafeyn birbirlerine ziyâde ve noksan teklif itmemelerini tenbîhe dikkat ve hilâf-ı nizâm ve mugayir-i emr ve fermân bir güne hareket vuku' gelmemesi emrine sarf-ı külli mikenet eylemek bâbında fermân-ı 'âlişanım sâdır olmuşdur buyurdum ki hükm-i şerîfimle vardıkda bu babda vech-i meşrûh üzre şeref yâfte-i sudûr iden işbu emr-i şerîf-i celîlî's şân vâcib-ül-ittibâ' ve lâzım-ül-ihtisâlimin mazmûn-münîfi birle amel olub hilâfından ihtirâz eyliyesin şöyle bilesin 'alâmet-i şerife itimâd kılasın. tahrîren fi seb'a cemaziel evvel sene ihdâ ve 'ısrîn ve mieteîn ve elf (23 VII 1806).

Akdâ kudâtü'l müslimin evlâ vulâtü'l-muvahhidin ma'dînü'l- fadli ve'l-yâkin rafi'u a'lâmiş-şeri'ati ve'd-din vârisu 'ûlûmî'l enbiyâi ve'l-mürselin el muhtassu bi-mezidi 'inâyeti'l meliki'l mu'in Mevlâna İstanbul Kadısı zidet-i fezzâiluhu tevki'î refi'-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki Âsitâne-i Saâdetimde vâki' abacı esnafından Mehmed Arif nâm-ı kimesnenin Divân-ı Hümâyûnuma takdim eylediği 'arzuhalî mefhumunda Ayazma kapusu haricinde kerasteciler karşusunda kâin mutasarrıf olduğu dükkânını medâr-ı maaşı için abacı dükkânı itmek murad eyledikde esnafdan ba'zıları san'at-ı mezkûreyi kendülere hasr dâfiyesiyle men'î inhisâr bey' ve şirâya muhtevi olan Hatt-ı Hümâyûn-ı şevket makrunun hilâfı kendüye men' eylediklerini beyân ve dükkân-ı mezkûrede abacılık san'atını işleyüb bey' ve şirâsına esnafdan müdahale idenlerin ta'addillerinin men' ve def'ine ve dükkân-ı mezburun küşâdına izn ve ruhsat-ı âliyyem erzânî kılınmasını istidâ-yi 'inâyet itmeniz abacı esnafının nizâmlarını hâvi olub bin ikiyüz yedi senesinde tecdîd olunan emr-i 'âlişanda ecânibden olub Asitâne'de hizmet ile perverde ve me'zun olmayub ham-dest olanlar hırfet-i mezkûreye dahil olmayub ve hırfetlerinden olanlar dahi kethûda ve yigitbaşı ve sâir ustaların re'y-i ma'rifeti olmaksızın dükkân ihdâs ve küşâd itmemek ve gedik ashâbından biri fevt oldukda gediği evlâdına ve eger evlâdı yoğ ise kehhûda ve ihtiyar ustalar ma'rifetiyle hırfet-i mezburenin müstahakk olanlarına semen-i misliyle virilmek üzere mestûr ve mukayyed idüğü İstanbul bâb mahkemesi sicilâtından ba'de'l-ıhrac memnûiyet-i inhisâr bey' ve şirâya müstemil Hatt-ı Hümâyûn şurutuna tevki' ile muktezây-ı şer'iyesi i'lâm olunmak bâbında senki mevlânây-ı mumâ ileyh esSeyyid Ahmed zidet-i fezzâilehususana hitâben sâdır olan fermân-ı 'âlişanım mucibince şurût-ı Hatt-ı Hümâyûnumda erzak makulesinden olmayan eşyanın birer esnafa mahsurîyeti ve aharın bey' ve şirâ idememesi ibâdullaha muzırr olduğu sarahaten tahrîr olunmuş olub ve mezbur Mehmed Arifin dükkânı küşâd ve bey' ve şirâ itmesi şer'î şerife mutabık ve şurût-ı Hatt-ı Hümâyûn-ı şevket makruna muvafık olmağla küşâdına izn ve ruhsat virilmek husûsunu i'lâm eylediğin ecilden imdi i'lâmın mucibince ruhsatı hâvi fermân-ı 'âlişanım sâdır olmuştur buyurdum ki hükm-i şerifim vardıkda bu bâbda vech-i meşruh üzere i'lâmın mucibince şeref yâfte-i sudûr olan işbu emr-i şerif-i âlişanımın mazmûn-ı itâat-ı makrûnı üzere amel olunub hilâfına rıza ve cevâz göstermeyesin şöyle bilesin 'alâmet-i şerife itimâd kılasın fi 19 B 1212 (8 I 1798)

Bin ikiyüz üç senesinde men'i inhisâr bey' ve şirâyı mutazammın olan Hatt-ı Hümâyûn-ı Şevket makrûnda istisnâ olunan mevâdın mââdasında inhisâr ancak 'ibâdullahâ izrâr olduğu bedihî ve âşikâr olub bâ husûs sıvacı tâifesinin ebniye-i mîriye ve sâir 'ibâdullahın binalarına istihdam olunan sıvacı tâifeleri ve kalemkâr olan ustalardan sakallu olanlar yanlarına şakird alub mât-rûş şakird ve çirağ kullanmamak ve sakallu ustaların dahi kullandığı şakird yigirmi beş yaşını tecavüz itmedikçe izin virilmeyüb başlı başına ebniyede işlememek ve ehl-i islâmdan olan kalemkâr ve sadekâr ehli zimmet sıvacı kalemkâr ile mâan bir yerde işlememek ve bir binaya bir usta havale camı kodukda ahar usta müdahale itmemek ve fîmâba'd sakallu ve kalemkâr ustalar yanlarına dilediği kadar şakird alub ve şakirdlerin mahareti nümâyân oldukda destûr virüb başlı başına işlemek ve ol dahi yanına şakird almak ve sakallu sıvacı başı ile katında mâhir mât-rûş bir sıvacı ustası loncaya dahil oldukda umûrlarını ru'yetde beraber olmak ve kaleminde mahâreti zâhir olub ustası destûr ve vireceği şakirdini üstadiye olarak kırk gurus ve evsâet kalemkâr oldukda otuz gurus ve sadekârı yigirmi gurus virüb ahar mahalle bir akçe virilmemek ve el-yevm mevcûd olub sakallu ve mât-rûş ustalar yanlarına ikişer üçer şakird almak ve bir sahib-i bina kendüye münâsib sıvacı tedârik itdikden sonra andan rahis baha ve yevmiye ile başkasını tedârik ider ise lonca idüb anı muâheze ve yolsuz düşürmemek ustalar beyninde halli görülmek ve ebniye-i mîriye ve sâireden firâr itmemek ve ehl-i islâmdan olan sıvacılar ile zimmîler iktizâsına göre bir binâda mahlûten işleyüb müslim olanlar dahi esnafı olan zimmîleri bilâ mucîb rencide itmemek ve ideri olur ise te'dib olunmak ve içlerinden harekât-ı gayr-ı merziyyeye tasaddi ideri olur ise haber virülüb o makule olanlar esnafdan tard ve teb'id ve zâbıtalari ma'rifetiyle muhkem te'dib olmak ve bundan sonra taht-ı rabıtaya idhâl olunacak maddeleri ser mi'mâran-ı hâssa ile bil-muhabere ne vechile temşiyet ve nizâm ve karar virilür ise arz olunub ihtilâlden vikayesi husûle ser mi'mâran-ı hassa olanlar ihtimâm ve dikkat ve mugayir-i Hatt-ı Hümâyûn hareket itdirilmemek ve hilâf hareket ideri olur ise her kim olur ise olsun der'akab ahz ve sâire ibret için diyâr-ı ahara nefiy ve iclâ' kürege vaz' olunub ve esnaf-ı mezkûrenin yedlerinde olub sened ittihaz eyledikleri evâmîr-i 'âliyyenin mahallî kayıdları ref' ve terkin ve bu şurût-ı mer'îye baş muhasebe kalemine kayd ve ser mi'mâran-ı hâssa ve sâir iktizâ idenlere 'ilm-ü-haberi virilmek bâbında hâlâ şehremini Cavid Ahmed Beğın Divân-ı Hümâyûna takdim eylediği takriri balâsına 'ibâdullahâ 'bâis nâfi' ve hayırlu olur halâtın istihsâli lâzımeden olmağla takriri mucibince tanzimi i'lâm olunmak bâbında hâlâ İstanbul Kadıs:

Mevlânâ faziletlu es-seyyid Ahmed Efendi hazretlerine hitâben sâdır olan fermân-ı 'âliye imtisâlen mir-i mûmâ ileyhın takrîri 'ibâdullaha bâ'is nâfi' ve hayırlı olduğu hâlâtı mutazammın olduğu zâhir ve bâhir olmağla mucibince emr-i 'âli isdârını kadı mûmâ ileyh memhûren ilâm itmekle şeref yâfte-i sudûr olan Hatt-ı Hümâyûn şevket-makrûn ve i'lâmı mûciblerince esnaf-ı merkur yedlerinde olub sened ittihâz eyledikleri evâmirin kaydları terkin ve şurût-ı mezkûre Başmuhasebe kalemine kayd ve mûcedde-den emr-i 'âli i'tâ ve mi'marları ve sâir lâzım gelenlere 'ilm-ü-haberleri i'tâ olunmak bâbında işbu bin ikiyüz on iki senesi Receb-i şerifin yigirmi sekizinci günü tarihiyle müverrah sâdır olan fermân-ı 'âli mucibince mukaddem virilen evâmirin kaydları terkiyn ve emr-i şerif ve şehremini mir mûmâileyhin ve Divân-ı Hümâyûn kalemine ve mi'mârbaşuya 'ilm-ü-haberleri virilmekle İstanbul Kadısı sicillâtına dâhi işbu ilm-ü-haber virildi, fî gurre Ş. 1212 (19-29/ I / 1798)

(İstanbul Kadılığı Sicilleri, nu : 76, vr. 16)

Bundan akdem habbâzânın tablakârları nizâmına dâir İstanbul Kadısı Efendi i'lâmıyla virilen fermân kaydı baş muhasebeden ba'd el su'âl Âsitâne-i Âliyye'de vâki' habbazan esnafının kethudası Mustafa Ağa ile nizâm ustalarının müsin ve ihtiyar söz sahiblerinden mazbutû'l-esâmi ustalar meclis-i şer'î münirde her biri takrir-i kelâm ve ifâde-i meram idüb her bir furunun tablakârları kethüda ve nizâm ustalarının ma'lumu ve esnafın kefil olduğu kimesne olub ve esnafımızın defterlerinde her bir furunun ismi tahrir olduğu mahalde ol furunun tablakârlarının isimleri ve küflâsı ismi dahi tahrir olunduktan sonra habbâzân kethudası olan kimesneden memhur birer tezkîre alub ve her bir furunun tablakârları kendi hududu sınırı dahilinde gezüb ahar ustanın furunu hududuna tecâvüz itmek ve tabla itlak olunan gerek tabla ve gerek sepet ve tekne içün bir mahalde tevkif olunmayub tablakârlarının tabla ve sepet ve tekne ile gezdirdikleri nân-ı aziz ayak üzerinde bey' olunub ta'yin olunan menzillere bırakılmak ve bir furunun önünde veyâhud merbut olduğu iskemlesi ve pişgûni önüne tabla ve sepet ve tekne ile nân-ı aziz vaz' olunmayub ve simidci tâifesi habbaz umuruna ve tabla ile nân-ı aziz bey' ve şirâsına karışmamak beynimizde câri ve mu'teber ve esnafımızın refâh-ı hallerine bâ'is bir keyfiyet-i mergûbe ve nizâm-ı mustahseneden iken bir müddetden beru Arnabud tâifesinden olub askerlik iddi'asında olan mechulû'l-ahvâl kimesneler peydâ ve ednâ münâsebet ile furunlarda tevattun ve hilâf-ı nizâm-ı kadim ve mugayir-i şurut başlarına birer tabla veyâhud birer tekne etmek alub esvak ve bazar ve mahallât aralarında gezüb furunların destgâhları veyâhud merbut olduğu iskemle ve pişgûni önlerine ve zokak başlarına tabla vaz' ve bey' itâdiği nân-ı azizin akçesin ihâfe ile sâhibine virmeyüb ve bazı vilâyetine ve diyârı ahara firâr itmeleri nân eshâbı olan furun mutasarrıfları ustaların mutazarrır olduklarından maâda nizâm ve intizâmlarımızın izmilâlâline bâ'is ve esnaf beyninde bu misüllü halât-ı reddiye vuku'u nice nice mesalih-i lâzâmenin te'hîr ve ta'tillerine ve mal-ı mîrî ve mal-ı tüccarın vakt ve zamanıyla cem' ve tahsîl olunmamasına sebeb olmağla Âsitâne-i Âliyye'den olan mecmu' habbaz furunlarına ve sicil-i mahfuz ve esnaf defterlerine kayd olunacak beşyüz kırk yedi aded tabla ve tablakâr ve Medine-i Eyüb-ü Ensâri ve tevâbii furunlarına otuz dört aded tabla ve tablakâr ve Medine-i Üsküdar ve tevâbii furunlarına elli beş aded tabla ve tablakâr ve Mahruse-i Galata ve tevâbii furunlarına yüz otuz iki 'aded ki cem'an min hays ül mecmu' yediyüz altmış sekiz aded tabla ve tablakâr kâfi ve vâfi olmağla hiç bir furunda ziyâde tabla olmayub ve herbir furuna kaç aded tabla ta'yin ve tahsis olunmuş ise ustası kefâletle ol tablanın tablakârı yedine etmekci kethudası olan kimesne meccânen birer memhur tezkîre virüb sicil-i mahfuz ve esnaf

defterine kayd olundukdan sonra ol tablakâr bey' ideceği nân-ı azizi kadîm gezdirdiği mahalde gezdirüb ta'yin olduğu menzil eshâbına virüb ahar ustanın furunu veyahud merbut olduğu iskemle ve pişgûnisi önüne vaz' itmeyüb ve furunlarda kefilsiz tablakâr iskân itdirilmemek ve bir furuna merbût olub iskemle ta'yin olunan bakkal ve aşçı ve kebâbcı merbût olduğu furundan gayri nân-ı aziz almayub eğer alur ise ihtilâl-ı nizâma ve mal-ı tüccarın te'hîr ve tatiline bâis bayi' ve müşteri te'dib olmak bâ-emr-i âli nizâm-yâfte olan şurât-ı mer'iyemizden olmağla emr-i şerif-i mezkûr tecdid ve bu suretde düsturü'l-'amel tutulmak habbâzân esnafının devam-ı nizâmlarına bâdi ve mal-ı miri ve mal-ı tüccarın vakt ve zamanıyla yerlû yerinden cem' ve tahsiline ba'is ve niza' ve mücâdeleden masûn ve vâreste olmalarına sebep olur halât-ı müstehsene-i mergubeden olduğu ifâde ve inhâ ve emr-i şerif-i mezkûrun istihkâmına havi bir kıt'a emr-i şerif-i 'âli-şân şeref-yâfte-i sudûr olub yedlerine itâ olunmasın iltimâs ve istidâ' itmeleriyle istidâ'larına müsaade-i âliyye erzâni kılınmış işbu bin ikiyüz on iki senesi rebiülevvelinin yirmi üçüncü günü tarihiyle meverrah sâbık İstanbul Kadısı Mevlânâ Hamdullah Efendi hazretleri i'lâm itmeğin husûs-ı merkumı hâvi mukaddem virilen emr-i âli kaydı ihrac ile i'lâmı ve der-kenârı mucibince hüküm deyü mükerrer pençe sahla fermân-ı 'âlişân sâdır olmağın mucibince bin ikiyüz on iki senesi Rebiülahirinin sekizinci günü emr-i şerif virildiği ba'de'l-derkâr bu vech ile emr-i şerif itâsından maksûd habbâzân esnafının hüsn-i nizamlarını ve habbâzân zimmetlerinde olan mal-ı mîrî ve emvâl-i tüccarın vakt ve zamanıyla cem' ve tahsîlini müstelzim olmak ırzı iken emr-i mezkûr etmekçiler kethüdâsı ve sâirlerin celb-i menfa'atlerine vesîle olduğu tahkiyk olduğuna binâen kethüda-i merkum li-ecili'l-te'dib nefiy ve tagrib olmağla emr-i mezkûrun kaydı terkin ve İstanbul Kadısı efendi sicilline kayd için ilm-ü-haberi i'tâ olunmak bâbında müsahhîh sâdır olan ferman-ı 'âli mucibince bâ-fermân-ı şerif emr-i mezkûrun kaydı terkiyn olmağla faziletlu İstanbul Kadısı efendi hazretleri siciline kayd için işbu ilm-ü-haber virildi, fî 27 C. 1212 (18 XII 1797)

(İstanbul Kadılığı Sicilleri: nu. 76, vr. 15)

Mâ'ruz-ı dâi'i devlet-i âliyeleridirki

Ashâb-ı 'arzuhal sandalcı ve bezzâz esnafının işbu arzu-
hallerinde istidâ'ları san'at-ı mezkûreyi kendülere tahsis ve
hasr ve bu vesileyle 'aceze ve fukara ve eytâma ta'addi ve gadrı
müstelzim olmayub bundan akdemce Âsitâne-i Âliyye ve bilâd-ı
selâsede İstanbul kumaşı nesc olunur ikibin üçyüz elli 'aded
mikdârı destgâh mevcut olub ve bîl-cümle esnaf vâfi ve kâfi iken
bin aded mikdârı bu def'a vakf-ı hümâyûn müsakkafâtından Medine-i
Üsküdar'da binâ olunan mahallere nakl olunmağla mahalle-i sâirede
destgâh ashâbı yedlerinde ba'zen ziyâde ve noksan kalarak noksanı
olanlar müceddeden destgâh ihdâsına mecbur olarak destgâhın
kesretini mucîb ve an asl ancak bu iki bin üçyüz elli mikdâr
destgâh mevcut ve cümle kalfalarıyla idâre olunur iken ihdâs
olunacak destgâhlarıyla cümlesinin idâresi mümkün olmağla herbir-
leri aharın amelesini itmâ' iderek tarafına celbe muhtac olmağla
'amele ücretinin terakkisine bâis olacağından mâ'adâ beher hal
ekserisi muattal kalub ve kumaşların red'set ve galâsına bâdi olmağla
bu suret gerek vakf-ı hümâyûn mülhakatının ve gerek sâirlerinin
ihtilâl-i nizâmlarını mucîb ve 'ibâdullah'a muzırr bir keyfiyet
olduğu aşikâr olmağla yedlerinde hâline nisbetle lüzumundan ziyâde
destgâhı bulunanlar lüzumundan ziyâdesini ziyâde destgâha muhtaç
olanlara virüb beyinlerinde bi't-terazi ta'dil ve tesviye ile
zu'afâsını himâyet ve sıyânetden 'ibâret olub işbu sûret muvafık-ı
re'y-i rezinîâsâfâneleri olur ise istidâları mucibince tahsis
ve hasardan 'âri ve zu'afâsına ta'addi ve gadrdan beri bi't-tav'
ve'r-rıza beyinlerinde ta'dil ve tesviyelerine izn ve ruhsatı hâvi
emr-i 'âlileri sudûrî bâbında emr hazretî veliyyül-emrindir.
fi 25 R. 1219 (5 VIII 1804)

(Başbakanlık Arşivi: Cevdet-iktisat nu: 1324)

Mâruz-ı dâi'î devlet-i âliyeleridirki

Bundan akdem i'lâm-ı dâiyelerine mebni sâdır olan fermân-ı âliye cevap olarak kayseriye nâibinin arzı ve ecnâs sahtiyanın bir adedi mahallinde kaç pâreye olduğunu mübeyyin defteri vürûd ve husûs-ı mezbure me'mûr mübaşire bir kıt'a takrîr takdîm etmekle ve fermân-ı âli isdarıyla mahallinden tahsîs olunmaktan murâd ayakkabı bahasının tenzili ve ikdâm olunarak ve ardı boşlanmıyarak amme-i ibâdullaha enfa' ve hayırlı suretin istihsâli idüğü ma'lum olmağla dikiciler kethudası ve ustaları ve sahtiyancıları huzûrunuza getürdüb defterleri ve takrîri muvacehelerinde kirâat ve nakliye ve gümrüğünü dahi bu tarafda tahkik eyledikten sonra ibâdullaha mucibî menfaat olacak suretle tanzîm ve ol vech ile taahhüd itdirdüb taahhüdlerini tescîl ve Divân-ı Hümâyûn'a dahi kayd için suret-i keyfiyetini huzûrumuza i'lâm eyliyesiz deyû nâib-i mezburun arzı balâsına bu dâi'î lerine hitâben sâdır ve vârid olan fermân-ı âlilerine imtisâlen Asitâne-i Âliyye'de kâin dikicibaşı İbrahim Ağa ve tâcirler kethudası esSeyyid Hüseyin ve yigitbaşısı Molla Mustafa ve sahtiyancılardan Attarzâde el Hac Ahmed ve el Hac Hüseyin ve Bağçecizâde Ahmed ve Diltaban oğlu el Hac İbrahim Kemiksiz esSeyyid Ahmed ve Boynueğri oğlu Mustafa ve Boynueğrioğlu Ali ve Saraç İbrahim oğlu el Hac Ahmed ve Molla Osman ve memleketce esSeyyid Mehmed oğlu Ahmed ve İnce-sulu esSeyyid Mustafa ve Hamza beşe ve nalband oğlu esSeyyid Ahmed ve Kaba Sakal oğlu Ahmed ve esSeyyid Mustafa ve esSeyyid Osman ve dikici esnafının başyigitbaşısı Hasan Usta ve Valdehanı edikçileri kethudası esSeyyid Hasan ağa ve yigitbaşısı esSeyyid İbrahim ve ihtiyarlarından Übey Usta ve Mahmud Usta ve Salih Usta ve esSeyyid Ali ve el Hac Ali ve Osman ve çizme dikicileri köşe ustası İbrahim usta ve Süleyman Usta ve Mehmed Usta ve Ebubekir Usta ve Osman Usta ve pabuş dikicileri köşe ustası Ahmed Usta ve Süleyman Usta ve Süleyman odabaşı ve Veli Usta ve Ebubekir Usta ve mest dikicileri yigitbaşısı Ahmed ve ustalarından esSeyyid Mustafa ve el Hac Mehmed ve esSeyyid Ahmed ve Mahmud ve sâirleri ve debbağ ustalarından Yusuf ve yeniçeri oğlu esSeyyid Mustafa ve Karahacı oğlu Memiş ve Keşoğlu esSeyyid Mehmed ve Kara Hasan ve Mehmed ve esSeyyid Mehmed ve Memiş ve sâirleri meclis-i şer'a getürdülüb işbu fermân-ı âli ve zikr olunan defter ve takrîr muvacehelerinde kirâat ve mefâdiemr-i âli ve defter ve takrîrin mefhûm ve meâli cümlesine yegân yegân ifhâm ve işâât ve mezkur sahtiyanların İstanbul'a nakliye ve resm-i gümrük masrûfâtları kendülerden suâl olundukda anlar dahi cevaplarında sem'an ve tâaten merasimini ba'de'l edâ fi'l hakika Kayseriyede üç sınıf sahtiyan mezkûrların fiyatı vürûd iden defter ve takrîr mantuklarınca olduğunu herbiri ikrâr ve mahallinde ber-mucibî defter ve takrîr güzâr ve katî derisi sahtiyanın bir turası ondört guruş ve Sivas derisi sahtiyanın bir turası on üç guruş ve Arabgir derisi sahtiyanın bir turası onbir guruş olub Asitâne-i Âliyye'ye gelince beher turası için

virilen resm-i gümrük ondokuz pâre ve nakliyesi kırkar pâre ve mahallinde düşürüb cem' iden kimesnenin ücreti yigirmi pâre ve İstanbul tâcirlerinin fâidesi kırkar pâre ki cem'an beher tura sahtiyanın mahrufatı üç gurus zammıyla Derâliyyede ondört gurusluk tura onyedi gurus on üç gurusluk tura onaltı gurus ve onbir gurusluk tura ondört gurus dikici tâifesine virildiği takdirce mukaddemâ bâ ferman-ı âli virilen narh-ı câri üzre ibâdullahaya ayakkabı fûruhtına her birimiz eğerci müteahhüdleriz ve yedlerimizde bulunan sahtiyanı dahi fiyat-ı selâse-i mezkûre üzre dikici lere viririz lâkin Kayseriyede vâki' debbağan esnafından Cebeci oğlu el Hac Ahmed ve Emir Ca'fer oğlu el Hac Ali ve Arzu oğlu es Seyyid Ali ve debbağlar şeyhi es Seyyid Mehmed ve Çetin kara oğlu el Hac Mehmed nam beş nefer kimesneler kendi hallerinde olmayub müfsid ve muharrik ve mürteki olmalarıyla Kayseriye debbağanını bizim metaamız vazn olunarak bey' olunan eşya makulesinden olmamağla narh olmaz deyu ifsâd ve mukaddemâ isdâr ve irsâl buyurılan müteahhid evâmir-i âliyyeler dahi adem-i itâat ve istediği bahâyı almadıkça sahtiyan virdirmeyüb bu def'a fiyat-ı mezkûre üzre olan taahhüdlerinden sonra hilâf-ı taahhüd beher dâne sahtiyanı kırkar altmışar pâre ziyâdesiyle virüb sahtiyanın mahallinde galâsına ve bizim Derâliyyede mutazarrır olmamıza bîs ve bâdi olmalarıyla Kayseriye debbağlarının fiyat-ı selâse-i mezkûre üzre bizlere sahtiyan virmeleri mezbûrûn beş nefer kimesnelerin te'dib ve gûşmallarına muhtaçdır deyu mezburun cebeci oğlu el Hac Ahmed ve Emir Cafer oğlu el Hac Ali ve Arzu oğlu es Seyyid Ali ve debbağlar şeyhi es Seyyid Mehmed ve Çetin Karaoğlu el Hac Mehmedin sû-i hallerini ihbâr ve bu makule ibâdullahın hevaic-i zaruriyelerinden olan ayakkabılarının galâsına ba'is oldukları için Kangırı kal'asında ıslah-ı nefis idinceye degin habs ve kal'a bend olunmaları bâbında Cabbarzade Ağa kullarına hitâben bir kıt'a ferman-ı âli isdâr ve mahsus mübaşir yediyle irsâl buyurulmasını istidâ' eyledikleri İstanbul mahkemesinden huzur-ı âlilerine i'lâm olundu. Bâki el-emr.li-men lehü'l emr fî 9 S. 1215 (3 VII 1800)

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet-İktisat nu: 701)

Benim Vezirim

Benim halkı tekdir didiğim zuâfa etmek almada demek idi. Yohsa maâz-Allah siyaseti takbih değil henüz ben senden muhtekir ve müfsid makulesi ve halkı rencide ider hebâ-setkârları dâima taharri birle siyaset isterim icrâ eyledigin siyasetden gayet hazz eyledim böyle yağış anlanmasun sen hemen dikkat ve icrâ eyliyesin göreyim seni şu havalar muvâfık iken zahire celbine bakulsun

Şevketlu kerâmetlu mehab etlu kudretlu veli ni'metim efendim fedişahu Çâkerîkeminelerine hitâben bu defa dahi beyaz üzerine şeref-riz-i sudûr olan Hatt-ı Hümâyûn mehabbet-makrunlarında nân-ı azizin sikkesi hâs olmak takribiyle müzahemeyi mucib olduğu ve ziyâde zahire virilse bile tabh ve imâline kâfi furun olmadığı beyan buyurularak beyaz ve siyah furunlar önünde etmek yağılmasına ve tablakârlar gezdürülmesine bakılması ve bunun başka çâresi olma- mağla halkın beyhude tekdir olunmaması emr ve fermân buyurulmuş olmağla mefhum münifi karin'iz'ân acizanem olmuştur ibtidâi rama- zandan bu ana dek gerek çâkerîkemineleri ve gerek me'mûrlar kul- ları hâb ve rahatı terk ile nihâyet vüs'i beşer gayet makkûr olan sa'y ve ikdâmı bu bâbda icrâ idüb ve bir taraftan lâ-yenkati' ifâ itmekde olduğumuz cenâb-ı âlimü-s serâire ma'lum ve fi'l hakikâ etmeklerin hâs olması halkın hırs ve tehalüküne sebep olub furunlar pişgâhında vesile-i izdihâm olduğu emr-i gayr mevhum olduğuna binâen virilen zahire iki kat olarak itâ ve bundan fazla anbardan dakik-i has dahi tertib ve francala furunları dahi çarşu etmeği i'mâline tahsis ve münsedd ve harab olan furunların dahi açdırılub iktizâ' idenleri ta'mir itdirilerek kesret üzre nân-ı azîz tabh itdirilmesine leyl ü nehâr sarf-ı efkâr olunduğundan mâadâ bu izdihâmın men'i ziyâde etmek imâliyle halkın gözünü do- yurmağa merhûn ve bu suret virilen zahirenin tamamca işledilmesine bir taraftan itinâ ve bir taraftan dahi has etmektir diyu iddihâr idenlerin men'ine vâ beste ve menût olduğuna binâen etmekcilerde tertibi tamam işlemeyan ve işlenen nân-ı azizi iddihâr idenlerin taharrisine ikdâm olunub hatta bir nefer yahudi katı külli etmek birikdirüb iki parelik etmeği üç dört pareye fûruht eylemeyi i'tiyâd ve hıyanet cibilliyeleri olan mel'âneti vesile-i muzayâka-i ibâd eylemiş olduğundan me'mûrların ihbârıyla tahkik olduğuna kanaat olunmuyarak kendüsü ve kavmi dahi işbu cünhasını mukırr olmağla ibreten li'l gayr tertîb-i ceza ve etmekçilerde dahi bir neferi virilen Zahireyi tamam işlemeyüb bi-d-def'ât vebâli boynunuza deyu vâki' olan tehâide mugâyir olarak hıyânete cesaret itmiş olduğundan cünhası tebeyyün birle ol dahi emsâline ibret kılın- dığı ve'l hâsıl tekdir ve siyaset muâmeleleri bu misüllü ta'yin cünha ile icrâ olunub nâbeca kimesnenin vebâlini girmek çâkerle- rine muhâl idüğü ve Hatt-ı Hümâyûnlarında iş'âr ve buyurulduğu üzre sikkelerin pâk beyaz olması nasın tezâyüdü hırsına sebep olduğuna nazaran tenezzülü mâni-i izdihâm olacağı zâhir isede elde

olan zahiremiz munakkah olduğundan tabh ve i'mâl olunan nân-ı azizi bu vechile hâs olub açıkdan açığa sikkelerin tağyiri irâde olunsa habbazan tâifesinin kendü kârlarını tervic nev'inden ve pek bozulması dahi nâdir idüğü bedihiyâtdan olmağla zahire nâzırı ve Kapan Nâibi efendi bendeleriyle bi'l-müzâkere tedric ile sikkelere dahi mahsûs olur olmaz derecelerde uydurulmasına itina olunmak üzeredir ve elhâletü hâzihi i'mâl olunan nân-ı aziz evvelki tertibin iki katından ziyâde olduğuna binâen ve noksan işleyen etmekçi ve lüzumundan ziyâde etmek iddihâr iden kimesne bi-hakkın terhib ve men' olunmakda idüğüne ibtinâen furunların izdihâmı tenezzül **kesb** eylediği ve divan yolunda memerr-i nâsda olan furunların pişgâhında gâlebelik vuku'ı şimdi olmuş şeylerden olmayub çendin seneden beru mu'tâd hükmüne girmiş isede hamdenillahi taâlâ bir taraftan kesret üzre nân-ı aziz i'mâl itdirilmekte ve bir cânibden dahi külliyetlu zehair celb olunmakda olduğundan bir kaç güne kadar şâibe-i izdihâmın külliye indifâi âvn-i hakla meşhud olacağı muhât-ı il m-i âlileri buyuruldukda emr ve fermân şevketlu kerâmetlu mahabetlu kudretlu velini'metim efendim pâdişâhım hazretlerininindir. 1218 (1803)

(Başbakanlık Arşivi: Cevdet-İktisat nu: 4641)

İstanbul Kadısı faziletlu efendi

Asitâne-i Saâdetde bey' ve fûruht olunan enva'i cedid ayakkabıları ve sahtiyan ve meşin ve gâvsâle ve bakar ve ağnam derileri bahalarının tezayüdü bir müddetden beru İstanbul ve Eyüb ve Galata ve Üsküdar ve tevâbilerinde eşyay-ı mezkure muhtekirleri zuhur idüb haffâf esnafları yedlerinde olan cedid ayakkabılarını ibâdullahâ ve tâcir tâifesi sahtiyanlarını ve debbağ esnafı işledikleri gön ve gâvsâlelerini dikicilere ve kasaban zebh eyledikleri bakar ve ağnam derilerini debbağlara diledikleri bahaya fûruht idemedikleri için muhtekir tâifesine virüb anlar dahi berren ve bahren taşra memleketlere götürüb gâli bahaya bey eyledikleri tashih ve tahkik olunmağın bu keyfiyet Âsitâne-i Saâdetde eşyây-ı mezkurenin killet ve galâsına bîs ve bâdi ve gitdikce evvelki fiyatından iki üç kat ziyâde bahaya fûruht olunarak ibâdullahın zarar ve hasâratlarını mucib ve müeddi olduğu zâhir olmakdan nâşi fimâba'd eşyay-ı mezkure Dersaadetde şirâsına talib olanlara bey' olunub taşra gitmekden men'î ekid ile men' olunması bahasının tenziline bîs ve âme-i ibâdullahâ hayırlı ve nâfi olmak hasebiyle ba'de'l yevm Asitâne-i Âliyye ve bilâd-ı selâse ve tevâbilerinde işlenen cedid ayakkabıları ve gön ve gâvsâle ve meşin ve sahtiyan ve bakar ve ağnam derilerini ashâb-ı Asitâne-i Âliyyeden fûruht idüb hediyecek ayakkabılarından mâadâ eşyay-ı mezkure bu def'a karar virilen fiyatdan ucuz bahaya tenezzül idinceyedek taşra gönderilmemek için İstanbul hısn-ı ebvâbında olan kolluk çorbacılarına vesâir tenbîhi iktizâ idenlere gereği gibi tenbîh-i ekid olunmak için izzetli yeniçeri ağasına ve siyak-ı mezkûr üzre izzetli bostancıbaşı ağaya ve gümrük eminine ve Galata voyvodasına başka başka buyuruldılar ısdârıyla te'kid olunmuş olmağla imdi siz dahi haffâfân ve tâcirân ve debbağan ve kasaban esnaflarının kethuda ve yigitbaşı ve nizâm ustalarına ve sair iktizâ idenlere vech-i meşrûh üzere tenbîh ve te'kid ikdâm ve bu husûs ale-d-devâm nezârete ihtimâm ve hilâfı vaz' ve harekete cesaret ideri olur ise ism ve şöhratleriyle arz ve i'lâma sa'y-ı mâlâ-kelem eyliyesüz deyü buyuruldı.

23 Cemâzielahir 1207 (7. II. 1793)

(İstanbul Kadılığı Sicili, nu: 65, vr: 109)

Yükseköğretim Kurulu
Bilgi Teknolojileri ve
Kültür Bakanlığı
Dokümantasyon Merkezi